

# Kulturstudier

---

NR. 1 / MAJ 2011



*Mads Daugbjerg Kulturarvens grundspænding / Pelle Oliver  
Larsen Skønlitteraturen som opposition / Jesper Laursen  
Adelskultur og herregårdsjagt / Anders Have Espersen  
Fællesskab og integration / Niels Kayser Nielsen Sange fra  
Vestkysten / Karin Lützen Sommerferiens historie*

# Kulturstudier



---

## Dansk tidsskrift for kulturhistorie, etnologi, folkloristik og lokalhistorie

Kulturstudier er et forskningsbaseret og kvalitetsbedømt tidsskrift, der bringer artikler, reviews og debatter med udgangspunkt i historiske og aktuelle studier af steder, folk, kultur og dagligliv.

Tidsskriftet er dannet i 2010 ved sammenlægning af Fortid og Nutid (grundlagt 1914) og Folk og Kultur (grundlagt 1972) og har sin base i de kulturhistoriske museer, arkiver, universitetsmiljøer og foreninger i Danmark.

Tidsskriftet udgives som Open Journal System-tidsskrift i samarbejde med Statsbiblioteket.

På tidsskriftets hjemmeside fremlægges bilag, links og andet supplerende materiale til de enkelte artikler, ligesom der er mulighed for debat og kommentarer.

Se [www.tidsskriftetkulturstudier.dk](http://www.tidsskriftetkulturstudier.dk)

**KULTURSTUDIER NR. 1, MAJ 2011**  
© 2011 Forfatterne og Kulturstudier

**REDAKTION**

*Ansvarshavende redaktør:* Mette Tapdrup Mortensen  
Astrid Pernille Jespersen, *Etnologi, SAXO-instituttet, Københavns Universitet*  
Else Marie Kofod, *Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek*  
Thomas Lyngby, *Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot*  
Mette Tapdrup Mortensen, *Kroppedal Museum*  
Annette Vasström, *Nationalmuseet*  
Søren Bitsch Christensen, *Dansk Center for Byhistorie, Aarhus Universitet og Den Gamle By*  
Stefan Pajung, *Aarhus Universitet (redaktionssekretær)*  
Jesper Overgaard Nielsen, *it-chef, (webmaster)*  
*Abstracts:* Jørgen Peder Clausager

Artikler i dette nummer af Kulturstudier vurderes til 1 point.

**DESIGN**

Depot 1

**TYPOGRAFISK OPSÆTNING**

Anne Slot Frandsen

**OMSLAGSFOTOS**

Udsnit af fotos i tidsskriftet.

**TRYK**

Erhvervsskolernes forlag

Redaktionsadresse:  
Tidsskriftet Kulturstudier  
Institut for Historie og Områdestudier  
Aarhus Universitet  
Bartholins Allé 16  
8000 Århus C

Kulturstudier udgives af  
Dansk Historisk Fællesråd og Foreningen Danmarks Folkeminder

Driften af Kulturstudier finansieres af  
Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation,  
Udviklingsarbejdet er støttet af  
Farumbaard Fonden og Lilian og Dan Finks Fond

Kulturstudier er et open access-tidsskrift og  
er gratis tilgængeligt på internettet fra udgivelsesdagen.  
Der er mulighed for at købe og få tilsendt et trykt eksemplar af tidsskriftet.

ISSN 1904-5352  
Printed in Denmark

## Indhold

---

- Mads Daugbjerg
- 6 Kulturarevns grundspænding**  
mellem nationale og globale strømme
- Pelle Oliver Larsen
- 36 Skønlitteraturen som opposition**  
Den historievidenskabelige udgrænsning af Troels-Lund i 1870'erne
- Jesper Laursen
- 58 Adelskultur og herregårdsjagt**  
i tiden mellem Junigrundloven og Lensaflysningen
- Anders Have Espersen
- 91 Fællesskab og integration**  
– De bosniske krigsflygtninge i Randers 1993-2010
- Niels Kayser Nielsen
- 116 Sange fra Vestkysten**  
– en overset side af populærmusikken i Danmark
- Karin Lützen
- 134 ESSAY: Sommerferiens historie**
- 161 Anmeldelser**
- 184 Vejledning til forfattere**

## Mads Daugbjerg

---

Mads Daugbjerg er antropolog, ph.d. og adjunkt ved Aarhus Universitet, Afdeling for Antropologi og Etnografi. Hans primære forskningsinteresser er turisme, kulturarv, national identitet og steders betydning og kraft. Han har udgivet en række artikler i danske og internationale tidsskrifter om disse emner, herunder "En oplevelse af oplysning: fornuft og følelse i erindringer om Dybbøl og 1864" i *Nordisk Museologi* (2008) og "Pacifying War Heritage: Patterns of Cosmopolitan Nationalism at a Danish Battlefield Site", i *International Journal of Heritage Studies* (2009). Netop udkommet (2011) et særnummer af *History and Anthropology*, som han sammen med Thomas Fibiger har gæsterevideret under temaet "Globalized Heritage", og som omhandler mange af de samme problematikker som nærværende artikel.

---

# KULTURARVENS GRUNDSPÆNDING

**mellem nationale og globale strømme**



Begrebet kulturarv er, ligesom museet, symbiotisk filtret sammen med nationen og ideen om det nationale. "Kulturarven" i bestemt ental, som den rutinemæssigt omtales og formidles i Danmark, fx hos Kulturarvsstyrelsen eller i kultur- og undervisningspolitikken, forstås næsten over en kam som den danske kulturarv. Men parallelt med denne nationale konnotation i kulturarvsbegrebet er der i disse år bevægelser, som peger i en tilsyneladende modsat retning, når genstande, steder, monumenter og traditioner i stigende grad søges knyttet til universelle og kosmopolitiske dagsordner og medfølgende værdisæt, som det ses mest rendyrket hos UNESCO. Artiklen her diskuterer denne "grundspænding" mellem det nationale og det globale, som kulturarven som begreb og konkret praksis finder betydning i. Efter et introducerende eksempel fra mit antropologiske feltarbejde ved den historiske slagmark Dybbøl spores og diskuteres forbindelserne mellem national identitet, arkæologien og kulturarven, med reference til

1800-tallets nationalromantiske vending. Holdt op mod denne nationale grund undersøger artiklen herefter den nyere universalistiske kulturarvstænkning gennem kritisk analyse af UNESCOs verdensarvsbegreb. Jeg argumenterer for, at man under verdensorganisationens universelle, diplomatiske og inkluderende jargon aner en relativistisk og romantisk kulturforståelse, der på paradoksal vis fastholder de enkelte "communities" og kulturer i afsondret og ubrydelig specificitet.

Hos nogle teoretikere antages kulturarv at kunne inddeles i nette geografiske skalatrin, sådan at ét fænomen eller arvestykke kategoriseres som lokalt, noget andet regionalt, noget tredje nationalt og noget fjerde globalt.<sup>1</sup> Men en sådan kasetænkning overser i mine øjne, at det ikke så meget er tingene eller skalaniveauerne i sig selv som relationerne mellem dem, der har mest at tilbyde kulturanalysen. Ved at fokusere på relationerne og spændingerne åbnes for analyser af autoriseringsmekanismer, værdisætninger og forhandlinger af rettigheder og identitet. I stedet for at ville afgøre, om dette eller hint monument eller sted bør kategoriseres som lokalt, nationalt eller globalt – et ufrugtbart og dødsdømt projekt – må kulturanalysen udforske netop spillet om kategoriseringerne og konstruktionerne af fællesskab; både det nationale, det globale og det, der er spændt op midt imellem. Denne artikel er et bidrag til en sådan empirisk funderet, relationel udforskning af kulturarvsbegrebet.

---

## Dybbøl og den nationale tænknings tøbrud

Et eksempel fra mit feltarbejde ved den historiske slagmark Dybbøl, hovedscenen for det danske nederlag til den preussiske overmagt i 1864, kan tjene som indgang til diskussionen. I 2006-2007 udførte jeg antropologisk feltarbejde ved og omkring slagmarken med fokus på den betydning, danske og tyske besøgende tilskrev stedet og landskabet. På den ene side var og er Dybbøl et ærkedansk erindringssted. Jyllands-Posten beskrev fx for ti år siden Dybbøl som en "mindelund og et nationalt symbol" og "et symbol på den bekendende danskhed".<sup>2</sup> På Dybbøl Banke vajer Dannebrog stadig i vinden hver dag i sommerhalvåret, mens en række historiske kanoner på toppen af bakkekammen symbolsk vogter den gamle slagmark. Her er danskheden endnu indlejret i de materielle levn: skansetomter, mindesten og monumenter, foruden naturligtvis selve ikonet på den lille nations uforgængelighed: Dybbøl Mølle.

Men Dybbøl er også noget andet i dag. Ved siden af stedets traditionelle ærkedanske – og antityske – symbolik trænger nye, transnationale dagsordner sig på.

---

1 Se fx Timothy & Boyd 2003, s. 14-15; Howard 2003, s. 147-185.

2 Jyllands-Posten 29.7. 2001.



Dybbøl Mølle, flankeret af Dannebrog og "bevogtet" af historiske kanoner, der har været brugt i de slesvigske krige. Foto: Mads Daugbjerg, 2007.

I 2002 vovede den daværende kommandant for Sergentskolen i Sønderborg at invitere moderne tysk militær med til den årlige kransenedlæggelse ved massegravene fra 1864. Efter forbillede fra andre europæiske mindehøjtideligheder valgte han at anlægge et forsoningsperspektiv på dagen. Beslutningen om at invitere de symbolske efterkommere af den tidligere fjende med til ceremonien udløste en storm af protester fra især ældre danskere, som ikke igen ville "høre tyske støvletramp" på dansk jord, som en fortørnet læserbrevsskribent formulerede det.<sup>3</sup> Ingen nulevende kan ganske vist huske slaget ved Dybbøl, men erindringerne om tysk militarisme fra 2. Verdenskrig lever stadig hos de ældre generationer. Sådanne mørke minder fra 1940'erne indlæses så at sige i symbolet Dybbøl, som disse generationer – blandt andet i skolen – har lært at betragte som nationalt fikspunkt og symbol på dansk forsvarsvilje.

Styrkeforholdet i 1864 var ekstremt ulige i preussisk favør og udfaldet af slaget den 18. april var reelt givet på forhånd. Da jeg overværede ceremonien den 18. april 2006, var styrkeforholdet derimod byttet om, og en række symbolske forbehold over for den tyske deltagelse satte deres kuriøse præg på ceremoniens forløb. I et forsøg på at imødegå dele af kritikken mod inddragelsen af tyske tropper havde kommandanten defineret syv forbehold for den tyske deltagelse: Gæsterne måtte blandt andet ikke bære våben, de måtte ikke medbringe fane, og de

3 Citeret i Larsen 2005, s. 100.

måtte ikke marchere på dansk grund.<sup>4</sup> Alt sammen, naturligvis, i modsætning til de danske soldater fra kasernen i Sønderborg, som for fuld musik og med hævet fane og gevær ved skulder inden ceremonien marcherede de tre kilometer op ad bakken fra Sønderborg og retur bagefter.

De syv forbehold, som i øvrigt siden er blevet ophævet, illustrerer den balanceakt, man på dette tidspunkt fandt nødvendig: På den ene side at fastholde mindedagen som en dansk højtidelighed med alt, hvad dertil hører af national symbolik og retorik; på den anden at markere viljen til forsoning med den tidligere fjende. I praksis fremstod forsoningen imidlertid underligt ubalanceret. De syv forbehold bidrog til en halvhjertet og skæv ceremoniel praksis, hvor de inviterede tyske gæster, i undertal og frarøvet al militær symbolik bortset fra deres uniformer, blev reduceret til statister i den danske parade. Man rakte hånden over graven, men søgte i en ambivalent bestræbelse at opretholde Dybbøls danskhed. Det var inklusion med indbygget eksklusion.

Den tale, kommandanten fra Sergentskolen i Sønderborg, Viggo Ravn, holdt ved kransenedlæggelsen på Dybbøldagen i 2006, rummede da også det dobbelte hensyn i kondenseret form. Han slog først fast: ”Det tapre danske forsvar – under dårlige militære betingelser – gjorde Dybbøl til et begreb for mange danskere. Dybbøl blev et symbol på dansk mod, på udholdenhed og på trofasthed. Dybbøl er fortsat et symbol for danskheden.”<sup>5</sup>

Derpå påpegede han, at ”som dansk officer skal der ikke herske tvivl om, at jeg hellere havde set at det havde været en dansk sejr” end et nederlag, man mindedes denne dag – men fremhævede så, i en markant retorisk vending, at det ”hverken er sejr eller nederlag”, man markerede på denne dag i 2006: ”Vi står her i et fælles ønske om at vise respekt for den heroiske indsats, for det mod og den opofrelse, som blev vist af de soldater, der faldt i kampene her ved Dybbøl.”

Man bemærker, at ”de soldater” ikke kun er danske. Her ser vi, hvordan det nationaldanske perspektiv først fastholdes, derefter opløses og til sidst skydes helt i baggrunden til fordel for en lovprisning af universelle militære dyder uden skelen til nationalt tilhør. Den tyske tilstedeværelse ved Dybbøl blev fremhævet ikke alene som en forsoningsakt – om end, på dette tidspunkt, stadig med forbehold – men også som en nærmest naturlig forlængelse af det samarbejde, danske og tyske tropper har i verdens ”brændpunkter” i dag. Symbolsk og retorisk blev betydningen af Dybbøl på den måde forskudt fra datidens regionale krig til nutidens globale slagmark, og inklusionen af NATO-allierede tropper fra Tyskland

---

4 Udover de nævnte tre var de øvrige fire forbehold: Der måtte ikke holdes tyske taler ved mindehøjtideligheden; der måtte ikke spilles tysk musik ved samme ceremoni; de tyske gæster skulle ikke inviteres med til mindegudstjenesten i Sankt Marie Kirke i Sønderborg samme aften; og de kunne heller ikke deltage i samme aften efterfølgende mindesammenkomst i Sergentskolens kaserne i Sønderborg.

5 Citaterne er fra den skriftlige version af talen, som i månederne umiddelbart efter seancen var tilgængelig men ikke længere er det – på Forsvarets hjemmeside <http://forsvaret.dk/fko/> (besøgt 10. maj 2006).





Den ambivalente parade af nationale og globale hensyn: I forgrunden velbevæbnede, flagende danske soldater. Bagest, med de røde baretter, den ubevæbnede tyske enhed. Fra Dybbøldagen 2007. Foto: Mads Daugbjerg.

kom til at fremstå legitim eller ligefrem selvforklarende. ”I dag er der ikke tale om en kamp mod oprørske hertugdømmer”, som kommandanten pointerede, ”men (...) en global kamp mod terror til fordel for menneskerettigheder, frihed og demokrati.”

Den antityske læsning af Dybbøl er uden tvivl på retræte. Men i denne nye selvforståelse, hvor ”vi” også omfatter tyske tropper og andre allierede, findes der naturligvis også et revideret ”dem”. I dag står vi – det nye vi, inklusiv tyskerne – nemlig midt i en ny konflikt af globalt, men også diffust, omfang: den såkaldte krig mod terror, som føres i menneskerettighedernes og demokratiets navn. Den nye Dybbølfortælling forskyder altså slagmarkens betydning fra en national til en transnational ramme. Men – og dette er en pointe, jeg vender tilbage til – parallelt med deres indbyggede, transnationale dimension emmer seancer som disse af national stolthed. Der er tale om en forskudt fædrelandsdyrkelse, som adskiller sig fra tidligere tiders traditionelle introspektivisme. I stedet dyrkes nu en national strømning, som hylder Danmarks nye aktivistiske sikkerhedspolitiske linje, hvor tidligere fjender står skulder ved skulder mod nye, globale fjender. Grænserne, der kæmpes om, er ikke konkrete landegrænser som i 1864, men værdimæssige skillelinjer: Det handler om udbredelsen af demokrati, frihed og menneskerettigheder. Værdier, som på den ene side hævdes at have universel gyldighed, men som på den anden ofte fremhæves som særligt *danske* værdier. Slagmarken Dybbøl og den såvel materielle som immaterielle kulturarv, som knytter sig til stedet, støves således af og mobiliseres i nutidens aktivistiske, nationale tjeneste.

---

### Nationen, arkæologien og den kulturelle arv

Eksemplet fra Dybbøl er blot ét eksempel på, hvordan visse kulturarvselementer, der førhen var uløseligt knyttet til nationen, i dag indskrives i mere omfattende og

i nogle tilfælde universelle værdisæt – og på de spændinger, som er en del af denne bevægelse. Inden jeg vender mig mod analysen af kulturarvens globale vending, optegner jeg i dette afsnit nogle hovedlinjer i de mekanismer, der traditionelt har bundet begreberne nation og kulturarv næsten ubrydeligt sammen – og som stadig i høj grad gør sig gældende som en ofte underforstået og tavs, men ikke desto mindre indlejret opfattelse af forbindelsen mellem ting, territorium og tilhørsforhold.

Museet som moderne institution blev etableret i dønningerne efter de europæiske revolutioner som en central byggesten i opbygningen af de forestillede nationale fællesskaber, vi i dag tager for givne som suveræne og afgrænsede enheder.<sup>6</sup> Som Timothy Mitchell har bemærket: "One of the odd things about the arrival of the era of the modern nation-state was that for a state to prove it was modern, it helped if it could also prove it was ancient."<sup>7</sup> Helt centralt i den sammenhæng stod naturligvis *national* museerne, som i det postrevolutionære Europa med Louvre i Paris som prototypen blev knudepunkter i fortællingerne om fædrelandets og folkets dannelse – i dette ords dobbelte betydning, forstået både som "konstituering" og som "kultivering". I samme periode og bestræbelse fødtes en ny videnskab om det gamle, nemlig arkæologien, som fra begyndelsen af det nittende århundrede understøttede de nye museer og fortællingerne om folkenes rødder og fordums bedrifter.<sup>8</sup> I Danmark var denne nationale tendens i arkæologien særdeles stærk. Således oprettedes ved Københavns Universitet, som det første sted i verden, en lærestol i Arkæologi i 1855 til J.A.A. Worsaae. Og Danmark var det første europæiske land, hvor udgravning og udstilling af oldtidslevn fra *egget* territorium slog an – i kontrast til større europæiske magters fokus på antikken og Mellemøsten som referencen for deres civilisationsprojekter.<sup>9</sup> Den danske optagethed af egne oldsager må ses i lyset af den etnisk-nationale oprustning, der accelererede i 1830'erne og 1840'erne i kølvandet af de europæiske revolutioner, og i lyset af den tilspidsede socioøkonomiske og politiske krise, helstaten Danmark befandt sig i. Englandskrigene, Statsbankerotten 1813 og tabet af Norge 1814 havde sat sig dybe spor. I sit studium af danskheden hos N.F.S. Grundtvig opsummerer Flemming Lundgreen-Nielsen stemningen: "Den fortvivlede pengeforordning, de militære nederlag og tabet af Norge – alle disse ydmygelser præger danskernes selvopfattelse efter 1814".<sup>10</sup>

6 Macdonald 2003; Anderson 1991.

7 Mitchell 2001, s. 212.

8 Sørensen 1996; Díaz-Andreu 2001.

9 Díaz-Andreu 2001, s. 432-434. Ifølge Margarita Díaz-Andreu og Timothy Champion afløstes den indtil da internationalt dominerende civilisatoriske tilgang til arkæologien "definitivt" af en etnisk og essentialistisk tendens efter Italiens og Tysklands samlinger i 1870 og 1871 (Díaz-Andreu & Champion 1996, s. 10).

10 Lundgreen-Nielsen 1991, s. 18. For Grundtvig, som med egne ord umiddelbart oplevede tabet af Norge som et "tordenslag" og et "hjerterød", blev dette slag imidlertid begyndelsen til en omtolkning af danskheden: "Af ydmygelserne kan oprejsningen ventes, ulykkerne er fødselsveer, ikke dødskrampe", skriver Lundgreen-Nielsen om Grundtvigs indstilling (1991, s. 18-19). Om krisestemningen i denne periode, se også Jensen 1992, s. 33-34 og Sørensen 1996, s. 30.

Ovennævnte Worsaae personificerer den udvikling fra en statspatriotisk til en etnisk, kulturel og romantisk forståelse af det nationale, som greb danske kunstnere, meningsdannere og politikere i årtierne, der fulgte. Især op gennem 1840'erne tiltog den etniske danskhed i takt med, at truslen om krig om her-tugdømmerne Slesvig og Holsten blev stadig større. Worsaae stod i den hense-ende i kontrast til dansk arkæologs og nationalmuseets *grand old man* Christian Jürgensen Thomsen. For helstatsmanden Thomsen skulle oldsagerne frem for alt tjene til oplysning af de uuddannede masser, men for Worsaae – der i 1866 overtog afdøde Thomsens direktørstol på Nationalmuseet – blev arkæologien en videnskab i det nationales tjeneste, og fortidslevnene blev nu våben i kampen om udstrækningen og markeringen af det danske.<sup>11</sup> For Worsaae gjaldt det om at ”vække sansen for vore herlige Oldtidsminder, og den Fædrelandskjærlighed og Agtelsen for vor Nationalitet, som er uadskillelig herfra”, som han formulerede det i en artikel i 1840-1841.<sup>12</sup>

Som Ove Korsgaard har bemærket, kan det forekomme paradoksalt, at de nationalromantiske rationaler, der blev mobiliseret i oprustningen mod den store trussel fra syd, var importeret netop fra tyske tænkere.<sup>13</sup> I den romantiske forståelse af forbindelsen mellem nation, folk, sprog og kultur står Johann Gottfried Herder (1744-1803) helt centralt. Som hovedfigur i den korte, præromantiske *Sturm und Drang*-periode udstak Herder en række historiefilosofiske grundtanker, der kom til at øve fuldstændig grundlæggende indflydelse, ikke mindst i Danmark, på forståelsen af forholdet mellem folk, nation og kultur. Det romantiske idékompleks fra Herder og andre samtidige tyske tænkere som Schlegel, Fichte og Schelling vandt i Danmark først og fremmest grobund gennem Henrik Steffens, hvis forelæsninger i København i 1802-1803 ”udgør indgangsportalen til romantikken i Skandinavien”.<sup>14</sup> Blandt Steffens’ elever tæller man toneangivende figurer som Adam Oehlenschläger, B.S. Ingemann og ikke mindst N.F.S. Grundtvig.

I den nationalromantiske forståelse blev kultur at forstå som et bindemiddel, en iboende samhørighed eller som en ”ånd”, der gennem sprog, (folke)poesi og slægtens marv binder et folk ubrydeligt sammen med dets land og skikke. For Herder gjaldt det først og fremmest sproget, som det fandt udtryk i litteraturen og herunder især folkloren. I Danmark formulerede historikeren Christian Molbech det sådan, at ”*Sprog og Nation staae i uadskillelig forening; at hvor der er et eget Tungemaal, der er et eget Folk*”.<sup>15</sup> Ingemann definerede i 1826 ”National-Litteratur” som ”en Mangfoldighed af aandelige Kræfter og Frembringelser hos *et enkelt Folk* i skriftlige Mindesmærker, som ere Udtryk for en *selvstændig og eiendom-*

---

11 Jensen 1992, s. 231–238; Jensen 2005.

12 Citeret i Jensen 1992, s. 209.

13 Korsgaard 2004, s. 299.

14 Ibid., s. 205.

15 Citeret i *ibid.*, s. 209, original kursiv.

melig Aand hos dette Folk".<sup>16</sup> Og Grundtvigs dyrkelse af folket og folkeånden var dybt præget af Herder og Fichte.<sup>17</sup>

Herder harcelerede mod oplysningstænkningens abstrakte universalisme og absolutter.<sup>18</sup> Det gælder især hans tidlige *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit* fra 1774 – der forefindes på dansk som *Endnu en historiefilosofi til menneskeheds dannelsen* – mens senere værker som den monumentale *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* fra 1784-1791 og *Briefe zur Beförderung der Humanität* fra 1793-1797 "til en vis grad indarbejder nogle af de tidligere så forhadte oplysningsdyder".<sup>19</sup> Ungdomsværket driver af sarkasme; som her, hvor Herder påtager sig en karikeret stemme fra den franske lejr:

*Hos os er alle nationalkarakterer udslettet! Og gudskelov for det! Her elsker vi alle hinanden, eller rettere sagt, ingen behøver at elske den anden; vi omgås hinanden, er alle fuldkommen ens – civiliserede, høflige, lykkelige! Vi har ganske vist intet fædreland, intet vi kan kalde vort og leve for, men til gengæld er vi menneskevenner og verdensborgere. Allerede nu taler alle regenter i Europa fransk, og snart vil vi alle tale det franske sprog! – Og så – lyksalighed! Guldalderen begynder på ny, "da havde hele jorden samme sprog og samme tungemål! der skal blive én hjord og én hyrde!"<sup>20</sup>*

I kontrast til de abstrakte kosmopolitiske paroler indstifter Herder ideen om "en naturgroet, organisk sammenhæng mellem et folk og dets kulturelle frembringelser, hvis originalitet kun kan begribes ved indlevelse".<sup>21</sup> Denne organiske tanke kunne man også kalde en "biotopisk" forestilling om forbindelsen mellem folk, kultur, og omgivelser. Den er "biotopisk", fordi den ligesom i biologiens brug af dét begreb henfører en bestemt levevis til en rumligt afgrænset enhed, hvor klimaet og de omgivende vilkår er regulerende for det livsfælleskab, der udfoldes og *kan* udfoldes inden for disse grænser.<sup>22</sup> Kultur bliver derfor, i Herders forståelse, "et resultat af (og udtryk for) forskellige måder at omgås naturen på, og når grupper af mennesker én gang har fundet deres plads et sted på jorden, så lig-

16 Citeret i *ibid.*, s. 209, original kursiv.

17 *Ibid.*, s. 216.

18 Zerlang 2005, s. 72.

19 Paulsen 2002, s. 11. Se Herder 2002; Herder 1985; Herder 1965.

20 Herder 2002, s. 96.

21 Paulsen 2002, s. 9. Herders historiefilosofi er mangesidet og har ikke overalt et entydigt nationalromantisk skær. Han befandt sig i brydningstiden mellem Oplysning og Romantik og var sine steder stærkt inspireret af en række franske oplysningsfilosoffer. Fx var han i den organiske sammenhængstanke præget af Montesquieu – som han dog også hudfletter for en abstrakt reduktionisme samlet "under et banner af *tre usle generaliseringer*" (Herder 2002, s. 111, original kursiv) – og han fastholdt, i modsætning til mange andre samtidige tyske tænkere, en overnational "humanitet" som en grundlæggende værdi. Men til forskel fra den rene oplysningstænkning betonede Herder, at "hvert individ og hver nation har sin egen specielle form for humanitet, afhængig af tidligere historiske og geografiske forhold" (Korsgaard 2004, s. 134). Bidrag, der især lægger vægt på Herders arv fra Oplysningstiden, omfatter Schmidt 1956, Zammito 2002 og Denby 2005.

22 Wilson 1973, s. 821-22; Schmidt 1956, s. 408.

ger kulturen fast; den kan ikke ændres, selvom man flytter til andre egne.”<sup>23</sup> Tine Damsholt beskriver det på den måde, at “[d]et nationale menneske var bundet til sit fædreland som en plante med rødder, kroppen måtte blive inden for landets grænser, for at det nationale hjerte ikke skulle martres af længsel.”<sup>24</sup> Herder selv formulerede det et sted sådan, at “[e]nhver nation har sin lyksaligheds *midtpunkt i sig selv*, som enhver kugle har sit tyngdepunkt!”<sup>25</sup> Den enkelte kulturs specificitet medfører derfor også usammenlignelighed: ”i grunden bliver altså al *sammenligning misvisende*”.<sup>26</sup> Det er formuleringer som denne, der gør, at Herder betragtes som en faderskikkelse for kulturel relativismen.

Den etnisk-romantiske vending, som den slår igennem i Danmark, omfatter en fuldstændig grundlæggende omkalfatring af opfattelserne af forbindelserne mellem individ, gruppe og territorium. Mens ”1700-tallets enevældige monarkier hvilede på den kontraktteoretiske opfattelse af staten, hvor folket udgør den politiske legitimering af enevælden”, markerer den nationalromantiske optik ifølge Beate Knuth Federspiel ”et fuldstændigt perspektivskifte, hvor folket ikke blot opfattes som borgere i politisk forstand, men som identisk med nationen forstået som en historisk, sproglig og kulturel enhed.”<sup>27</sup> Og i modsætning til den indtil da fremherskende patriotiske forståelse af fædrelandet som resurse for produktion og nyttevirke, påpeger Tine Damsholt:

*[...] omhandlede det nationale fædrelandsbegreb et stykke konkret natur, baseret på ideen om verdens natur som opdelt i nationale landskaber med hver deres særegne karakteristika. Denne idé foldede sig for alvor ud i 1800-tallet og forudsatte det national-romantiske kulturbegreb, hvor sprog, historie, landskab og kultur sås som en organisk helhed.*<sup>28</sup>

Dette landskab var netop et *specifikt* landskab og et landskab fuldt af nationale *minder*.<sup>29</sup> Som nævnt henviste Ingemann i begyndelsen af århundredet til danskernes ”skriftlige mindesmærker”, men de mindesmærker, der blev indskrevet i den nationale selvforståelse, kom snart til at omfatte de materielle spor og fysiske fortidslevn også. Det skete med den gryende interesse for arkæologien og oldsagerne, og med Worsaae som drivkraft, men også i symbiose med poesi og kunst, herunder malerkunsten, der fra 1830’erne med J. Th. Lundbye som motor blev ”optaget af at skildre samklangen og samspillet mellem dansk natur og folkeliv”.<sup>30</sup> I guldalderkunsten fik naturen stærk symbolsk værdi, men det gjorde også ”mindesmærkerne”, nu forstået som konkrete, fysiske levn, og først

23 Hastrup 2006, s. 9.

24 Damsholt 1999a, s. 24–25.

25 Herder 2002, s. 58, original kursiv.

26 Ibid., s. 57, original kursiv.

27 Federspiel 2005, s. 93.

28 Damsholt 1999a, s. 3–4.

29 Om overgangen fra patriotisk til nationalt landskabssyn, se endvidere Adriansen 2003, s. 358–364.

30 Adriansen 2003, s. 367.

og fremmest som stendysser. Den danske bonde, som op af sin muld bogstavelig talt pløjer oldtidens levn og dermed helt konkret materialiserer forbindelserne mellem jord, marv og arv, er et arketypisk motiv. Et motiv, der gengives i talrige guldalderværker, både i den bildende kunst og i poesien – med Oehlenschlägers digt *Guldhornene* som det måske mest ikoniske – og dermed indlejres som en tilbagevendende konstellation, der eksemplificerer og bekræfter almuens nye centrale status som bærer af autenticitet og national kultur.<sup>31</sup> Damsholt fremhæver netop dette: Mens det førhen havde været et politisk mål at ændre bondestanden og dens vilkår, ”så den passede til statens behov dvs. det ”fælles bedste”, blev dette perspektiv i 1800-tallets midte vendt på hovedet. Nu gjaldt det, at ”hvis der var noget, der skulle ændres, så var det staten, så den passede til folket”.<sup>32</sup>

I bevægelsen fra statspatriotisme til etnisk eller kulturel nationalisme ser vi altså, hvordan man i Danmark fra Herder og andre tyske inspirationskilder hentede ideen om sprogets og litteraturens betydning i det, Lorenz Rerup har kaldt en ”litterær” nationalisme, som med Oehlenschläger som hovedfigur slog igennem tidligt i det 19. århundrede, uden at der imidlertid fra første færd medfulgte politiske fordringer.<sup>33</sup> Først omkring 1840, men naturligvis farvet af den forudgående romantiske poesi, tog den politiske nationalisme fart i lyset af den tilstundende krise om hertugdømmerne, som nationalliberale stemmer i København krævede handling over for. Det var også først fra omtrent midt i århundredet, arkæologien og de fysiske levn for alvor tildeltes nationale og identitetsbærende roller, men det skete i tråd med de af Grundtvig og andre udlagte poetiske og kunstneriske skabeloner. Det, man i dag ville kalde den materielle kulturarv, spiller fra da af en hovedrolle:

*Som et centralt led i den nationalromantiske diskurs måtte nationens ”biografi” omskrives og fravristes den almene internationale fortælling om civilisationsprocessens udvikling, og her blev relikter og relikvier centrale som nationens erindringsgenstande. Kulturarven bliver i denne forstand de ting, der i skiftende diskurser udvælges som nødvendige for at fortælle, repræsentere, symbolisere og være denne historie.*<sup>34</sup>

Damsholt har beskrevet, hvordan historikeren Christian Molbech, Grundtvigs samtidige og bekendte, allerede omkring 1811 satte ord på den emotionelle kraft, som for ham lå indlejret i oldtidslevnene, ”som vækker Ideer om Fædrenes Aand, dybere og langt mere levende, end den skønneste Afhandling om Offersteder og Kæmpegrave.”<sup>35</sup> Inspirationen kunne ifølge Molbech virke så inspirerende, at be-  
tragteren ”ved et trylleslag” ville kunne indse historiens sammenhænge.<sup>36</sup>

31 Om guldhornene som nationalsymbol, se Adriansen 2003, s. 141-163.

32 Damsholt 1999b, s. 43.

33 Rerup 1991, s. 329-330.

34 Damsholt 1999a, s. 7, original kursiv.

35 Molbech 1811, citeret i *ibid.*, s. 7-8.

36 Gjerløff 2007, s. 27.



Danmark på skrump. Den enkle, figurative illustration af 1864-krigens konsekvenser, som hænger på Museet på Sønderborg Slot. Foto: Mads Daugbjerg, 2007.

## Kulturarven: skrøbelig og truet

Bevægelsen mod en etnisk, og derfor specifik og eksklusiv, forståelse af nationen, gror således frem i de for Danmark så formative årtier 1830-1870. Den understøttes af fremvæksten af arkæologien som disciplin og af det syn på oldsagerne og den systematik til forvaltning af kulturarven, der vokser frem fra midten af 1800-tallet.

Den etnisk-romantiske forståelse af både nation og kultur er som sådan uadskillelig fra de politiske og historiske udviklinger, der formgiver Danmark og den danske selvforståelse, herunder grunddistinktionen i forhold til den store fjende mod syd og den nationalliberale skepsis over for alt tysk. Kultur(arvs)forståelsen er derfor også født af og bundet op på en erfaring af det nationale og kulturen som noget *truet*. I den dansk-tyske konflikt blev steder og relikter fra de slesvigske krige særlig betydningsfulde, fx Dybbøl Mølle, ”tvende gange skudt i grus” men ”atter rejst som møllehus” som et billede på den truede danske identitets ukuelige kamp mod overmagten.<sup>37</sup> Krigene 1848-1851 og 1864 gav anledning til en enorm produktion af nationalsindet kunst, litteratur og materiel kultur, herunder legetøj som fx puslespil og dukketeaterkulisser, der reproducerede motiver fra symbolske malerier som Niels Simonsens *Episode af tilbageetoget fra Dannevirke*.<sup>38</sup> Kulturarven, både den materielle og den immaterielle, var som sådan formet af og indgik i kampen for genforening frem mod 1920.

Trusselspræmissen er naturligvis ikke et isoleret dansk fænomen, knyttet til de specifikke omstændigheder ved de slesvigske krige. Opfattelser af kulturarv

37 Ordlyden er fra Thordur Thomassons digt, som findes på den stentavle, der i 1914 blev sat op uden for Dybbøl Mølle og derefter straks destrueret af de preussiske myndigheder. I 1919 opsattes en ny tavle samme sted.

38 Adriansen 2003, s. 208.



og den politik, som knytter sig til fortidsminderne, hviler også i mere generel forstand på en trusselsopfattelse. I sit studium af kulturarvstermens sejrsgang i Sverige, og det engelske heritage-begreb mere generelt, anfører Barbro Klein: "Heritage has swiftly become the valorized term for all the "threatened facets of the world" [...] deemed worthy to be selected for preservation, protection, and presentation in public arenas."<sup>39</sup> Trusselsopfattelsen har bund i det, den amerikanske antropolog Richard Handler har kaldt "den materielle kulturs fetichisme", det vil sige selve idéen om, at ting, bygninger og monumenter står for og *begrunder* et folks eller en gruppes legitime ret til at eksistere som gruppe.<sup>40</sup> I sine studier af kulturpolitik og nationalisme i Quebec viser Handler, hvordan denne mekanisme virker: for at kunne påberåbe sig en egen identitet er det altafgørende for en gruppe at kunne demonstrere, at man "har" en kultur ved at henvise til konkrete materielle spor, der udtrykker denne kultur og derved, på tautologisk vis, virker legitimerende for identiteten.<sup>41</sup> Ligesom det for Ingemann var altafgørende for et folk at have en egen litteratur, ja "at en befolknings eksistens som nation forudsætter tilstedeværelsen af en national litteratur", virker mærkaten "kulturarv" som en blåstempling af identitet i dag.<sup>42</sup> Paulette Dellios har formuleret det således: "To have no museums in today's circumstances is to admit that one is below the minimum level of civilization required of a modern state".<sup>43</sup> Og som Bo Wagner Sørensen har påpeget, følger tanken om kultur som noget truet logisk af ideen om kultur som noget materielt, man ejer eller har; for hvad man *har*, kan man også *miste*.<sup>44</sup>

Når kulturarvsbegrebet nu om dage dukker op i pressen, sker det meget ofte netop i tilfælde, hvor materielle værdier trues af forfald, destruktion eller plyndring – som fx efter Irakkrigen i 2003 eller i den aktuelle kritik af den italienske kulturpolitik, der tillader Colosseum og andre ikoniske bygningsværker at forfalde. Og internt i kulturarvssektoren er trusselslogikken fuldstændig indlejret som et selvfølgeligt, dagligt vilkår. Kernebegreber som bevaring, konservering, restaurering og "sikring" (en oversættelse af det engelske "safeguarding") vidner om, at trusselsopfattelsen ligger til grund for selve sektorens *raison d'être*: Man er sat i verden først og fremmest for at tage hånd om værdier, der skal bevares for eftertiden. Et eksempel er det selvbillede, der trives i mange frilandsmuseer, fx i Den Gamle By i Aarhus, hvis direktør har beskrevet museet som en "redningsplanke" for bygninger, der er "truet af fremskridtets bulldozer".<sup>45</sup> Truslen mod det gamle pensles tydeligt ud, også når det gælder immaterielle værdier: "Hånd-

---

39 Klein 2006, s. 66.

40 Handler 1985, s. 194.

41 Handler 1985; 1988.

42 Korsgaard 2004, s. 210.

43 Dellios 2002, citeret i Kirshenblatt-Gimblett 2006, s. 183.

44 Sørensen 2002, s. 53.

45 Bloch Ravn 2002, s. 40.





Kulturens materialisering: Indianermasker udstillet i The National Museum of the American Indian, Washington, DC. Foto: Mads Daugbjerg.

værkere og konservatorer kender fif og kneb, der har været brugt i århundreder, og de praktiserer teknikker, som nu er ved at gå i historiens store glemmebog”.<sup>46</sup> Et andet eksempel på samme glemsels- og forfaldspræmis findes i en udgivelse fra den danske Kulturarvsstyrelse, *Our Fragile Heritage*, som bærer undertitlen ”Documenting the Past for the Future”.<sup>47</sup> Også her anskues kulturarven som skrøbelig og beskyttelseskrævende. Samtidig udkaster bogens titel et globalt ”vi”, der indskrives som forvaltere af den skrøbelige arv, i en diskursiv tilslutning til den menneskehedsretorik, FN-organisationen UNESCO kan betragtes som det primære ophav til.

Men det globale vi, som jeg vender tilbage til, har ikke fra første færd været knyttet til kulturarvsbegrebet. David Lowenthal har flere steder dokumenteret og kommenteret det igangværende ”kulturarvens korstog”, hvor alt og alle efterhånden kan tilskrives karakter af kulturarv [heritage].<sup>48</sup> Han betoner især begrebets introspektive og dermed også ekskluderende dimension: ”Heritage *distinguishes* us from others; it gets passed on only to descendants, to our own flesh and blood; newcomers, outsiders, foreigners all erode and debase it”.<sup>49</sup> Mit indledende eksempel fra Dybbøldagen demonstrerer tydeligt denne kulturarvens traditionelle

46 Ibid., s. 182.

47 Hansen & Quine 1999.

48 Lowenthal 1998.

49 Lowenthal 1994, s. 47, original kursiv.

rolle som symbolsk grænsemekanisme, der adskiller os og dem. I samme spor som Lowenthal har Steven Hoelscher hævdet, at "the concerns of heritage, by their very nature, are exclusive and exclusionary". Han uddyber:

*Indeed, awarding possession to some, while excluding others, gives heritage its primary function. Heritage, therefore, is a faith, and like all faiths it originates in the deeply rooted human need to give meaning to temporary chaos, to secure group boundaries, and to provide a symbolic sense of community and certainty that is often lacking in everyday life.*<sup>50</sup>

Kulturarvens selvfejrende dimension og rolle som symbolsk anker for identitet, eller ligefrem som en "tro", er helt i tråd med Herders forståelse af (national-)kulturer som parallelle, men naturgroede og derfor – i kraft af deres biotopiske unikhed – i princippet hermetisk lukkede øer i et hav af mangfoldighed. Jeg vender tilbage til mangfoldighedsbegrebet, som det italesættes og promoveres af UNESCO, i næste afsnit.

I dag er den nationalstatslige ramme om den daglige forvaltning og formidling af kulturarven så udtalt, at den oftest simpelthen underforstås og tages for givet. Kulturministeriet definerede i 2003 begrebet kulturarv sådan her: "Kulturarven kan i både konkret og overført betydning forstås som nationens fælles gods, og kendskabet til kulturarven fremhæves ofte som afgørende for menneskets forståelse af sig selv og sin omverden".<sup>51</sup> Her taler vi ikke om mangfoldighed eller for den sags skyld i flertal, men i ental: kulturarven. Og dermed også nationen, underforstået: den danske. De danske museer, der lovmæssigt er forpligtede til at "sikre den danske kulturarv", opererer med en skala til opdeling og prioritering af deres genstande, der som sit øverste trin har genstande af såkaldt "Enestående national betydning", efterfulgt af kategorierne "Væsentlig national betydning", "Regional/lokal eller begrænset national betydning" samt "Mindre betydning".<sup>52</sup> De sproglige forbindelser, der her etableres mellem det nationale niveau og (den "enestående") betydning viser, hvordan den nationale tænkning gennemsyrrer museernes hverdag og vilkår. Her skæves ikke, eksempelvis, til genstandenes nordiske eller europæiske betydning, ligesom det tages for givet, at det regionale og lokale niveau i et bevaringsmæssigt perspektiv er mindre relevant end det nationale. Det nationale er med andre ord stadig den kvintessentielle ramme om og reference for kulturarven.

Den oftest usagte, men underforståede nationale konnotation i kulturarvsbegrebet er et eksempel på det, Michael Billig har kaldt "banal nationalisme".<sup>53</sup> Billig sporer, hvordan tilegnelsen af nationen som det selvfølgelige, daglige og dagligt bekræftede fællesskab forløber i praksis. Hans grundtanke er, at det na-

50 Hoelscher 2006, s. 216.

51 Kulturministeriet 2003, s. 9.

52 Ibid., s. 25–27.

53 Billig 1995.

tionale ikke så meget nedarves gennem stort anlagte højtideligheder, ceremonier og ritualer, sådan som nationalismeforskningen ellers ofte har hævdet,<sup>54</sup> men at kulturanalysen snarere bør undersøge jævne og ikke-pompøse hverdagsdoser af indirekte og langt hen ad vejen ureflekterede henvisninger, som ifølge Billig er udslagsgivende for fællesskabsfølelsen. Hans eksempler omfatter sprogbrugen i medierne, herunder deres "deiktiske"<sup>55</sup> brug af stedord som *vi*, *os*, *vores* og *deres*, og af den bestemte navneordsform, som i *vejret*, *statsministeren*, *holdet*, *kulturarven*. Om denne grammatiske detalje har Bernard Eric Jensen påpeget, at materiale udgivet af den danske Kulturarvsstyrelse rummer "en klar præference for den bestemte entalsform".<sup>56</sup> Ifølge ham er dette en del af en essentialiserende diskurs, hvor der også benyttes en agentiv sprogbrug – dvs. kulturarv optræder som det led i sætningen, der handler. Kulturarven – siges det – skaber lokal udvikling, understøtter erhvervsudvikling, tiltrækker turister, giver identitet og fungerer som en dynamo.<sup>57</sup>

Den bestemte form tjener til deiktisk at understøtte den selvfølgelige opfattelse af, at det er den nationale kulturarv, der tales om, men uden den eksplicite benævnelse af Danmark eller det danske.

I den borgerlige uddannelses- og kulturpolitik, der er blevet ført i Danmark i det forgangne tiår, er den nationale oprustning på kulturarvsområdet tydelig. Her bliver kulturarven frem for alt betragtet som et samlingspunkt for det danske. Især under tidligere kulturminister Brian Mikkelsen – som også forestod oprettelsen af Kulturarvsstyrelsen i 2001-2002 – blev kulturarven forbundet med en oprustning af danske værdier og som et bolværk mod det, han og andre ministre jævnlige kaldte og kalder "historieløsheden" hos den danske ungdom. Igen i den bestemte entalsform, der underforstår, at det drejer sig om fraværet af den *danske* historie. En tendens, Mikkelsen søgte at bekæmpe med en række kulturpolitiske initiativer, af hvilke det mest omstridte utvivlsomt var lanceringen i 2006 af den såkaldte kulturkanon.<sup>58</sup> Historieløshedsbegrebet – som endnu en gang viser tilbage til truslen om tabet og det, direktøren for Den Gamle By kaldte "historiens store glemmebog" – er nært knyttet til en anden diskursiv nyskabelse, nemlig tidligere statsminister Anders Fogh Rasmussens ofte fremførte teori om den danske "sammenhængskraft", som siges at være "under pres" fra udanske konsortier og

---

54 Dette, mere konventionelle, fokus på højtidelighedens rolle præger fx sværvægtene inden for nationalismeforskningen som Eric Hobsbawm (1983) og Anthony Smith (1991). Et bidrag til studiet af national identitet, som viderefører nogle af Billigs grundtanker, er Edensor 2002.

55 *Deixis* er den lingvistiske betegnelse for den sproglige mekanisme, der underforstået "udpeger" eller specificerer det perspektiv, den talende eller skrivende kommunikerer fra. Personlige stedord som *du*, *jeg*, *vi*, *de*, og ejestedord som *dine*, *mine*, *vores*, *jeres*, har fx deiktiske egenskaber.

56 Jensen 2007, s. 43.

57 *Ibid.*, s. 114-115.

58 Kanonlisterne kan ses på <http://kulturkanon.kum.dk/> (besøgt 30. marts 2011). Se også diskussionen i Jensen 2007, s. 116-124.

dagsordner – herunder, naturligvis, de mellemøstlige uromagere, som satte bål og brand i danskheden under tegningekrisen i 2005-2006. I den fortælling, Fogh-Rasmussen, Mikkelsen og andre repræsentanter for den danske centrum-højre regering personificerer, betragtes kulturarven kort sagt som et instrument til sikring af den danske identitet. Modsat udmeldingerne om global tolerance fra UNESCO, som jeg diskuterer nedenfor, handler det i den borgerlige forståelse af kulturarven ikke om pluralitet og dialog i Danmark, men om at fremme den danske enhed i en kaotisk og truende omverden – helt i tråd med pointerne fra Hoelscher og Lowenthal, jeg henviste til ovenfor.

---

### **Alles arv? UNESCOs universelle logik og dens undertoner**

Samtidig med disse banal-nationale underforståelser ser man imidlertid i disse år tendenser, som peger i en anderledes, ja nærmest modsat retning. Kulturarvs- og erindringspolitik anskues nemlig i stigende grad som et globalt anliggende, og steder, symboler og minder søges knyttet til universelle og kosmopolitiske perspektiver, som ikke er ekskluderende, men tværtimod hylder inklusionen som grundprincip.

Forsoningsperspektiverne ved Dybbøl, der netop handlede om at opvise sammenhold frem for splittelse, er blot ét eksempel på denne tendens. Den er knyttet til en mere generel tanke om en ”kosmopolitisk” erindring, som netop tænkes som et brud med fastlåste nationale mindekulturer. Den primære løftestang i den henseende er erindringen om Holocaust, der hævdes at kunne samle menneskeheden i en universel mindekultur, og som – ligesom UNESCOs verdensarvsbegreb, som jeg diskuterer nedenfor – har bund i FNs menneskerettigheder. De teoretikere, der agiterer kosmopolitisk for forsoning, forbrødring og fællesskab over grænserne, omfatter hovedfigurer som Ulrich Beck, Natan Sznaider og Daniel Levy.<sup>59</sup>

I et bredere perspektiv er den kosmopolitiske tænkning, der også rummer en dimension af normativ opfordring, forbundet med teorier, der postulerer, at vi har bevæget os ind i en ”post-national” æra; en tid, hvor grænser angiveligt udviskes, varer udveksles og mennesker finder sammen på tværs af gamle landeskel.<sup>60</sup>

Men det kosmopolitiske perspektiv eksemplificeres måske bedst af UNESCOs verdensomspændende arbejde. Tanken om en ”verdenskulturarv” og en global forpligtelse til at beskytte denne arv, lanceret af UNESCO og cementeret i 1972 med verdensarvskonventionen (med den officielle titel *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*) og verdensarvslisten, er det klareste og mest kendte udtryk for denne tendens. I dag er Jellingstenene,

---

59 Fx Beck & Sznaider 2002; Levy & Sznaider 2006; Beck, Levy & Sznaider 2009.

60 Fx Appadurai 1996; Habermas 1998.

Roskilde Domkirke og Kronborg – Danmarks tre stykker verdensarv på listen – således ikke længere alene danskernes, men alle mennesker i hele verdens arv, ligesom verdensarvslisten i hvert fald principielt implicerer, at ”vi” føler ejerskab for Akropolis, Keopspyramiden, tempelkomplekset Angkor Wat i Cambodia eller andre af listens flere end 900 steder og monumenter.<sup>61</sup>

Det, Benedict Anderson har kaldt ”serialisering”, synes at gøre sig gældende her, hvilket vil sige, at hidtil fuldstændigt adskilte steder og fænomener knyttes sammen i en ”serie” og understøtter etableringen af et forestillet, globalt fællesskab.<sup>62</sup> Denne kunstige sammenstilling af specifikke kulturelle udtryk udgør det, Barbara Kirshenblatt-Gimblett kalder en ”metakulturel” indsats og ramme om verdensarven.<sup>63</sup> ”World heritage is first and foremost a list. Everything on the list, whatever its previous context, is now placed in relationship with other masterpieces. The list is the context for everything on it.”<sup>64</sup> Forehavendet er ”metakulturelt”, for så vidt som det ikke i direkte forstand vedrører de egentlige kulturudtryk, men etablerer en ny overordnet kontekst og systematik omkring dem, som ikke blot neutralt ”sikrer” genstandene eller traditionerne, men også påvirker og ændrer dem:

*all heritage interventions [...] change the relationship of people to what they do, they change how people understand their culture and themselves. They change the fundamental conditions for cultural production and reproduction. Change is intrinsic to culture, and measures intended to preserve, conserve, safeguard, and sustain particular practices are caught between freezing the practice and addressing the inherently processual nature of culture.*<sup>65</sup>

I sin analyse fokuserer Kirshenblatt-Gimblett særligt på UNESCOs nyere vending mod såkaldt immateriel kulturarv – en vending, der manifesteredes i 2003 med vedtagelsen af UNESCOs *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*.<sup>66</sup> Konventionen er en lillebror til verdensarvskonventionen fra 1972, der fokuserede på beskyttelse af verdens materielle kulturarv, og er især et resultat af tredje verdens landes pres for anderkendelse i UNESCO. Den udtalte overrepræsentation af vestlig og europæisk kultur, som karakteriserer verdensarvslisten, har længe affødt kritik fra stater, der ikke kan bryste sig af markante materielle levn. Groft sagt har den tredje verden også villet have sin del af den kulturelle kage – ikke mindst fordi den opmærksomhed og prestige, som følger i

61 Den opdaterede liste findes på <http://whc.unesco.org/en/list> (besøgt 30. marts 2011). Konventionen fra 1972 kan læses på <http://whc.unesco.org/en/conventiontext> (besøgt 30. marts 2011).

62 Anderson 1998.

63 Kirshenblatt-Gimblett 2004; 2006.

64 Kirshenblatt-Gimblett 2006, s. 170.

65 Ibid., s. 180.

66 Konventionen er tilgængelig på nettet fra <http://www.unesco.org/culture/ich/> (besøgt 30. marts 2011). Her linkes også til den såkaldte ”Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity”, en pendant til den materielle verdensarvsliste, som fulgte 1972-konventionen.

kølvandet på et UNESCO-stempel, kan have både politisk og økonomisk værdi.<sup>67</sup> 2003-konventionen hviler på en usagt, men slet skjult ambition om at genskabe en form for global balance og må vurderes på baggrund af globale geopolitiske relationer mellem staterne, herunder postkoloniale forhold mellem Vesten og "resten".<sup>68</sup>

I Danmark, hvor regeringen i 2009 efter moden overvejelse besluttede at ratificere konventionen om den immaterielle arv, har Kulturministeriets forskningsudvalg, herunder især dets formand Kirsten Hastrup, udtrykt betænkeligheder ved det kultursyn, den hviler på. "Mens man nok kan sympatisere med tanken om vigtigheden af at anerkende, at også de samfund, der ikke har monumentale, håndgribelige spor af deres fortid, har en kulturarv", skriver Hastrup, "så er der en tilbøjelighed til derefter især at forbinde det håndgribelige med Vesten og det uhåndgribelige med Resten."<sup>69</sup> Et hurtigt kig på UNESCOs nyligt udarbejdede og såkaldt "repræsentative" liste over menneskehedens immaterielle kulturarv bekræfter denne ikkevestlige hegemoni og den medfølgende overvægt af kulturelementer af folkløst som danse, karneval, musik og andre performative genrer. Endvidere fremfører konventionens præambel eksplicit, at

*[...] communities, in particular indigenous communities, groups and, in some cases, individuals, play an important role in the production, safeguarding, maintenance and re-creation of the intangible cultural heritage, thus helping to enrich cultural diversity and human creativity.*<sup>70</sup>

Hastrup påpeger, at denne særlige opmærksomhed på småskalasamfund, minoriteter og "indfødte" grupper, som naturligvis er velment, har en bagside:

*Der er gode grunde til at beskytte svage og underprivilegerede grupper og sikre deres muligheder for at træffe selvstændige valg og forme deres egen historie, men ved at privilegere kulturarven i denne lille skala er der en latent risiko for, at også den uhåndgribelige kulturarv folkloriseres på en måde, der sætter den uden for den moderne verden. Det kræver omtanke at undgå en gentagelse af det nitende århundredes folklorisering – og fastlåsnings – af almuekulturen.*<sup>71</sup>

Denne advarsel mod en fastfrysning af det uhåndgribelige, som pr. definition er flygtigt og foranderligt, flugter med kritikken fra Kirshenblatt-Gimblett citeret allerede. Som uddraget fra præambelen ovenfor viser, kædes den immaterielle kulturarv endvidere sammen med en hyldest til verdens kulturelle "mangfoldighed". Dette princip er siden blevet stadfæstet endnu klarere i UNESCOs seneste

67 Timothy & Boyd 2003, s. 115.

68 Mit lynrids yder ikke de komplicerede processer bag konventionens tilblivelse fuld retfærdighed, herunder det store interne og til dels selvkritiske arbejde i UNESCO. Detaljerede gennemgange kan findes i Munjeri 2004 og Kurin 2004.

69 Hastrup 2006, s. 9.

70 UNESCO 2003, preamble.

71 Hastrup 2006, s. 9.





Lokal, national eller hele verdens arv? The National Museum of the American Indian i Washington, DC, som åbnede i 2004, er et transnationalt orienteret museum dedikeret til hævdelsen af "indfødtes" rettigheder. Foto: Mads Daugbjerg.

konvention fra 2005, den såkaldte *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*.<sup>72</sup>

Her fremføres mangfoldighedsprincippet som et globalt gode. Konventionen, og UNESCOs legitimitet i bredere forstand, hviler på præmissen om, at "vi" bør fremme "kulturel diversitet". Det er naturligvis vanskeligt at være imod tiltag, der beskytter verdens mindretal og deres muligheder for kulturel udfoldelse. Men det er værd at være opmærksom på, at UNESCOs idé om kulturel diversitet synes at være kalkeret fra biologiens parallelle begreb om biodiversitet. Ligesom det betragtes som et indiskutabelt gode, at kloden har et mange- og forskelligartet dyre- og planteliv, præsenteres det hos UNESCO som *common sense*, at menneskelig "diversitet" er et globalt faktum og et ubetvivleligt plus. Dette er imidlertid næppe nogen naturlov – selvom det fremsættes her som noget, vi kunne kalde en "kulturlov" – og implikationerne af denne grundforståelse er ikke helt tilforladelige. Med Hastrups ord er det nemlig "betænkeligt, at UNESCO forestiller sig kulturer som naturlige arter. Kultur er en flydende størrelse, der ikke er ret meget i sig selv, men som *gør* noget og kan *bruges* på mange måder."<sup>73</sup> I bund og grund bygger UNESCOs opfattelse af diversitet, på trods af de globale paroler, langt hen ad vejen på det samme "biotopiske" kultursyn, vi fandt hos Herder. Verden anskues som et kludetæppe af kulturer: hvert folk sit sted, sine ting, sin ånd, sin

72 UNESCO 2005.

73 Hastrup 2006, s. 9, original kursiv.

kultur. Problemet, som Hastrup har påpeget, er, at fagkunds-kaben har flyttet sig radikalt siden Herder og demonstreret, hvordan "kultur" langt fra er en én gang given essens, men derimod konstant foranderlig, omformelig og til forhandling.

Diversitetskonventionen er i den forbindelse særlig interessant, fordi UNESCO med denne rent faktisk forsøger at opbløde den biotopiske essens-tænkning ved eksplicit at påpege, at kulturer skam *er* foranderlige og elastiske. Det sker i en række formuleringer, som imidlertid i deres diplomatiske sprogbrug ofte tenderer selvmodsigtelse. I en nylig "world report" fra UNESCO med titlen *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue* hedder det fx:

*Previously, there was a tendency to view them [cultures] as essentially fixed, their content being 'transmitted' between generations through a variety of channels, such as education or initiatory practices of various kinds. Today, culture is increasingly understood as a process whereby societies evolve along pathways that are specific to them. The concept of difference aptly captures this particular dynamic, whereby culture changes while remaining the same.*<sup>74</sup>

Her udstilles UNESCOs umulige balanceakt mellem universelle principper og kulturel specificitet: Man tilslutter sig en "ny" indsigt om kulturer som foranderlige, men det princip, man anerkender, viser sig ved nærlæsning at være, at de enkelte kulturer (som der stadig er hegn om) udvikler sig "langs stier som er specifikke for dem", som det hedder i passagen ovenfor. Ekkoet fra Herder, der igen og igen pointerede den enkelte kulturs, nations og epokes selvrefererende fuldkommenhed og udvikling langs egne linjer, bliver næsten ikke klarere: "hvert eneste led føler sig i egen indbildning som *midtpunkt* og fornemmer *kun det omkring sig*, som kaster *stråler* eller *bølger* tilbage på punktet selv", skrev Herder (2002: 104, original kursiv). Og "på en vis måde er enhver menneskelig fuldkommenhed derfor altid *national*, *sekulær* og ret beset *individuel*. Man udvikler kun det, som *tid*, *klima*, *behov*, *verden*, *skæbne* giver anledning til" (ibid.: 54, original kursiv). Endvidere opererede Herder, ligesom senere UNESCO, med et overgribende niveau af "humanitet". Understregningen af den enkelte kulturs specifikke kurs skulle nemlig *ikke* forstås derhen, at "menneskeheden" var uvæsentlig. William Wilson forklarer Herders position således:

*[...] Herder believed that humanity was something man could achieve only as a member of a nation and that nations could arrive at humanity only if they remained true to their national characters or souls. Each nation, then, by developing its own language, art, literature, religion, customs, and laws – all of which were expressions of the national soul – would be working not only for its own strength and unity, but for the well-being of civilization as a whole. Each nation*

74 UNESCO 2009, s. 4.



*had a special "mission" to perform in the progress of man toward humanity – the cultivation of its own national characteristics.*<sup>75</sup>

Så vidt jeg kan se, finder Herders tanke om uoverskridelige kulturer, ud af hvilke der angiveligt rejser sig en samlet og beriget "humanitet", klare paralleller i UNESCOs nutidige konventioner, hvori "cultures change while remaining the same". I diversitetskonventionen er det ikke alene kulturerne eller deres specifikke frembringelser i sig selv, som er gode, men derimod selve det, at de findes, er "mangfoldige" og angiveligt beriger hinanden ved deres blotte sameksistens. Det er med andre ord det overordnede princip – eller med Kirshenblatt-Gimblett's udtryk det metakulturelle niveau – der hyldes. Og det er grundlaget for denne mangfoldighed, der ifølge UNESCO bør sikres, fx gennem tilvejebringelse af fora og fysiske rum, hvor mindretalsrepræsentanter kan udtrykke sig, uddanne sig og mødes med hinanden og med flertalsbefolkningen.

Men under den tilstræbt universelle, opbyggelige og grænseoverskridende retorik bygger konventionen på det selvsamme truslens grundprincip, jeg løbende har påpeget. Ligesom de truede dyrearter i paradigmet om biodiversitet udgør et gennemgående, legitimerende grundmotiv, er det hos UNESCO truslen om globalisering og (ultimativt) om minoriteternes endeligt, der driver værket: Den tiltænkte "sikring" er tænkt og etableret som et bolværk mod monokulturel ensretning og flertalskulturens tromling af mindretallene og de "indfødte" grupper. Det er som nævnt svært at være imod initiativer, der sigter mod at beskytte de svage og underprivilegerede. Men i beskyttelsen af de undertrykte og truede, hvilket i praksis ofte vil sige indfødte befolkningsgrupper i den tredje verden, risikerer man at essentialisere disse samme grupper som indfødte "kulturbærere" – på trods af forsikringer om det modsatte. Kirshenblatt-Gimblett har kritiseret UNESCO for at gøre netop dette:

*What the heritage protocols do not generally account for is a conscious, reflexive subject. They speak of collective action. Performers are "carriers," "transmitters", and "bearers" of traditions, terms that connote a passive medium, conduit, or vessel, without volition, intention, or subjectivity.*<sup>76</sup>

Ved siden af denne tendens til at underkende individuel vilje indebærer kulturbærerlogikken desuden en risikabel glidebane, for "i det øjeblik indfødthed anerkendes som et kriterium for særlig ret til jorden og ressourcerne, er der ikke nødvendigvis langt til en privilegering af fx indfødte danskere på bekostning af indvandrere."<sup>77</sup>

---

75 Wilson 1973, s. 823–824.

76 Kirshenblatt-Gimblett 2006, s. 179.

77 Hastrup 2004, citeret i Jensen 2007, s. 139.

---

## Grundspændingen og den danske vinkel

Hos UNESCO ser vi altså, at den universelle retorik hviler på ganske fasttømrede, og vanskeligt foranderlige, opfattelser af kulturer som partikulære og uoverskridelige enheder. Og på et mere generelt plan befinder de globale strømninger, og kulturarvsbegrebet, sig i en konstant opposition til stadigt eksisterende og stærke, nationale og etniske bindinger. Jeg vil runde af med at præsentere og kommentere yderligere et par eksempler, der viser, at "grundspændingen" mellem globale og nationale eller lokale hensyn ikke kun er relevant for en belysning af UNESCOs virke.

Det første eksempel vedrører den bemærkelsesværdige idé, som 19 toneangivende vestlige museer lancerede i 2002, om at de – British Museum, Louvre, Museum of Modern Art, med flere – ikke (længere) er at betragte som nationale museer, men derimod er såkaldt "universelle museer", som tager vare på hele menneskehedens arv.<sup>78</sup> Denne utilsløret kosmopolitiske hævde, der umiddelbart kan forekomme tilforladelig, må læses som en reaktion på den lange række af krav om tilbageførsel (repatriering) af kulturgenstande fra tredjeverdenslande, som disse megamuseer for tiden konfronteres med. De tidligere kolonier vil groft sagt have det, de betragter som deres kulturgods, tilbage. Selvudnævnelser til universelle museer må derfor, i hvert fald delvist, ses som en parade: "Der er ikke noget at komme efter", hører man de universalistiske kuratorer anføre, "for vi var tager jo hele menneskehedens interesser, ikke alene Frankrigs (eller Englands, osv.). Jeres arv er også vores, og der er vel ingen grund til, at den skulle opbevares andre steder end hos os." Sigende nok ligger ingen af de selvudnævnte universelle museer uden for Europa og Nordamerika.

I en dansk museal sammenhæng er det interessant at bemærke, at Nationalmuseets kriseramte etnografiske afdeling, i lyset af omfattende nedskæringer og fyringer, de senere år har valgt at opprioritere sit arbejde med de tidligere danske kolonier. "Vi satser på kolonierne, fordi de er en del af den kulturarv, som er forbundet med Danmark både mentalt og fysisk," forklarede daværende direktør Carsten U. Larsen i 2006.<sup>79</sup> Der blev oprettet særlige programmer rettet mod forskning i og formidling af historien om tidligere kolonier og handelsstationer i Ghana, Vestindien og Tranquebar. Dette skete parallelt med, at massive nedskæringer betød, at Nationalmuseets arbejde med alverdens andre regioner, også dem, hvor museet besidder righoldige, i visse tilfælde verdensførende, samlinger, mistede fokus og ekspertise. Denne politik kan læses som en naturlig og forsonende eller ligefrem angrende prioritering af tidligere danske kolonier. Men iblandet sådanne postkoloniale hensyn synes det nye fokus på "danske spor" samtidig bundet op

---

<sup>78</sup> Erklæringen og en kritisk diskussion kan findes i Lewis 2004. Se også Abungu 2008.

<sup>79</sup> Citeret i *Weekendavisen* 23.3. 2006.



**Kulturmøde:** Danske turister foran byporten i Tranquebar, Indien. Porten blev opført, mens byen var under dansk kontrol og prydes af Christian 7.s monogram. Foto: Helle Jørgensen.

på en særegen, og særegen national, forståelse af, hvad der er relevant at vide om verden for en dansk museumsgæst. Projektkoordinatoren for Tranquebar-initiativet forsikrede, at der ikke var tale om ”et godt gammeldags nationalistisk projekt” med fokus på ”drømmen om storhed”, men at man ville fokusere på ”kulturmødet”, og ikke kun anskuet fra en dansk vinkel:

*Kulturmødet skal behandles ud fra en tamilsk synsvinkel. Hvilke billeder har og havde den lokale befolkning af de fremmede? Hvilke konsekvenser har og havde den danske tilstedeværelse for den erhvervsmæssige og sociale struktur i området? Og hvilke påvirkninger af den tamilske kultur kan påvises?<sup>80</sup>*

Der er ingen grund til at beklukke disse motiver. Men det er tankevækkende, at et antal små og i det store geopolitiske billede relativt ubetydelige pletter på verdenskortet, alene i kraft af den historiske danske tilstedeværelse, bliver det nationale museums primære oversøiske satsning – samtidig med at samlinger fra andre dele af verden, hvor danskerne ikke på samme måde har sat deres historiske aftryk, sygner hen.

Hvad angår Danmarks postkoloniale arv, er den danske selvforståelse af rollen som koloniasator stadig ofte præget af en vinkling, der dyrker Danmark som en særlig mild eller ligefrem godartet koloniherre, ikke mindst i medier og populærkultur.<sup>81</sup> De tidligere kolonier – og Danmarks stadige, men også stadigt udfordrede, hegemoniske position i forhold til de nordatlantiske områder – spiller endnu en betydelig rolle i det nationale selvbillede. Turistrejser til det tidligere Dansk Vestindien markedsføres fx ofte med stærke og pseudonostalgiske kulturelle ar-

80 Jensen 2006, s. 38.

81 Thisted 2008.

gumenter om rejser tilbage til et tabt ”dansk” paradis. Kirsten Thisted har analyseret en række danske rejsebeskrivelser og TV-produktioner, der på forskellig vis dyrker forbindelserne til de tidligere tropekolonier. Et eksempel er DR’s stort opsatte serie *Slavernes Slægt* fra 2005, hvor seerne følger individuelle danskeres jagt på deres vestindiske gener og forfædre. Her dyrkes den anderledeshed, disse ellers ærkedanske deltagere ”altid har følt” i deres indre – én af dem hævder ligefrem efter at have optrevet sine vestindiske aner, at nu kan hun ”også meget bedre forstå, hvorfor hun altid har følt sig hjemme i Afrika!”.<sup>82</sup> Foruden den nære identifikation med navngivne danskere og den basale spænding, der ligger i ”opklaringen”, gennemspiller programmerne endvidere, i Thistedes analyse, ”endnu engang fortællingen om det ganske særligt danske: her den særligt omhyggelige og gennemførte danske administration, som har gjort det muligt for de *danske* efterkommere at finde sine rødder.”<sup>83</sup>

---

### Konklusion: kulturarven og spillet om kategoriseringerne

Jeg har i denne artikel udforsket det spændingsfelt mellem nationale og transnationale interesser og identitet, kulturarven som begreb og som praktisk redskab aftegner. Analysen har især været drevet af eksempler fra mit arbejde ved Dybbøl og fra UNESCOs korpus af konventioner og rapporter og har været opbygget i to overordnede trin: Først afdækkede jeg den underforståede eller banale nationale betydning, der (stadig) klistrer til kulturarvsbegrebet, og dernæst undersøgte jeg kulturarvens ”globale vending” i afsnittet om UNESCO. Her fremførte jeg, med støtte fra blandt andre Barbara Kirshenblatt-Gimblett og Kirsten Hastrup, det argument, at UNESCO-konventionerne og deres diskurs om diversitet hviler på og kæmper med en ”biotopisk” kulturforståelse, der rummer afgørende arvegods fra Herder og det romantiske nationsbegreb, og som modarbejder eller i hvert fald modsiger de universelle paroler og menneskerettigheder, UNESCO ellers principielt tilslutter sig og er født af.

Alle mine fremførte eksempler kendetegnes på samme måde ved en delvist uarticuleret spænding mellem nationale og globale interesser. Typisk har vi set, at kulturarven eller erindringen gøres til et globalt anliggende, men under overfladen er spundet ind i et morads af nationale, regionale og/eller etniske hensyn og påberåbelser, som ofte – som i repatrieringsspørgsmålene – må fortolkes i lyset af en tung postkolonial baggage. Eller hvor man, som i tilfældet med den danske kolonihistorie, midt i den kosmopolitiske, selvransagende og forstående ånd finder spor af national selvhævdelse eller af det, Thisted har kaldt ”en ren nostalgi efter en tabt dansk bistsandsidyl”.<sup>84</sup> Denne nationale slagside ligner det, jeg i anden

---

82 Ibid., s. 39.

83 Ibid., s. 39, original kursiv.

84 Ibid., s. 42.

sammenhæng har kaldt ”kosmopolitisk nationalisme”, som netop henviser til sammenhænge, hvor umiddelbart universalhumanistiske værdisæt på banal vis indskrives eller underforstås som i bund og grund *danske* værdier (se Daugbjerg 2009). I mit indledende eksempel fra Dybbøl henviste jeg til denne mekanisme.

Det er en bærende præmis for min analyse, at kulturarvens globale vending kan sige os noget om det prekære vadested, som nationen som fælles fortælling befinder sig i i dag. Utilslørede etnonationale bekendelser, som vi fx fandt hos Worsaae, er langt hen ad vejen gået af mode i dag. Sharon Macdonald har formuleret det på den måde, at ”[e]ven if the predicted demise of the nation state has been exaggerated, it has surely become more difficult to ‘do nationness’ in quite the ways in which it was formerly done.”<sup>85</sup> Men de kosmopolitiske og forsonende tiltag udfordres alligevel, og ikke mindst i Danmark, af stærke dagsordner, hvis tilhængere hævder at arbejde for at sikre eller redde det nationale, jævnfør trusselspræmissen – eller, som i eksemplerne ovenfor, forsøger at indregne eller indhegne kosmopolitanismen i det nationale. Min overordnede hensigt og analytiske strategi har været at adressere relationerne og spændingerne mellem de nationale og globale forståelser og niveauer og undersøge de lag af fortolkning og forhandling, som er med til at fylde kulturarven med mening og værdi. Overordnet har ambitionen været at sætte spørgsmålstejn ved relevansen af kategoriske opdelinger af kulturarv i geografiske trin eller koncentriske cirkler, opdelt i fx lokale, nationale og globale niveauer, og i stedet slå til lyd for en kulturanalyse, der interesserer sig for, hvordan sådanne kategorier fremelskes, forhandles og får effekt.

---

## Referencer

- Abungu, George O. 2008: ““Universal Museums”: New Contestations, New Controversies”. Mille Gabriel & Jens Dahl (red.): *UTIMUT. Past Heritage – Future Partnerships. Discussions on Repatriation in the 21<sup>st</sup> Century*. IWGIA og The Greenland National Museum & Archives, København, s. 32-42.
- Adriansen, Inge 2003: *Nationale symboler i det danske rige 1830-2000*. Bind II: *Fra undersætter til nation*. Museum Tusulanums forlag, København.
- Anderson, Benedict 1991: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2nd revised edition. Verso, London og New York.
- Anderson, Benedict 1998: “Nationalism, Identity, and the Logic of Seriality”. *The Spectre of Comparisons. Nationalism, Southeast Asia, and the World*. Verso, London og New York, s. 29-45.
- Appadurai, Arjun 1996: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

---

85 Macdonald 2005, s. 55-56.

- Beck, Ulrich & Natan Sznaider 2006: "Unpacking cosmopolitanism for the social sciences: a research agenda". *The British Journal of Sociology*, vol. 57 (1), s. 1-22.
- Beck, Ulrich, Daniel Levy & Natan Sznaider 2009: "Cosmopolitanisation of memory: the politics of forgiveness and restitution". Magdalena Nowicka & Maria Rovisco (red.): *Cosmopolitanism in Practice*. Aldershot, Ashgate, s. 111-127.
- Billig, Michael 1995: *Banal Nationalism*. Sage, London.
- Bloch Ravn, Thomas 2002: *Den Gamle By. Et vindue til historien*. Gyldendal, København.
- Damsholt, Tine 1999a: "En national turist i det patriotiske landskab". *Fortid og Nutid*, s. 3-26.
- Damsholt, Tine 1999b: "Om begrebet "folk"". Bjarne Stoklund (red.): *Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*. Museum Tusulanums Forlag, København, s. 17-47.
- Daugbjerg, Mads 2009: "Pacifying War Heritage: Patterns of Cosmopolitan Nationalism at a Danish Battlefield Site". *International Journal of Heritage Studies*, vol. 15 (5), s. 431-446.
- Daugbjerg, Mads & Thomas Fibiger 2011: "Heritage Gone Global. Investigating the Production and Problematics of Globalized Pasts. Guest editors' introduction". *History and Anthropology*, special issue on "Globalized Heritage", vol. 22, no. 2, s. 135-147.
- Denby, David 2005: "Herder: culture, anthropology and the Enlightenment". *History of the Human Sciences*, vol. 18, no. 1, s. 55-76.
- Díaz-Andreu, Margarita 2001: "Guest editor's introduction: Nationalism and archaeology". *Nations and Nationalism*, vol. 7 (4), s. 429-440.
- Díaz-Andreu, Margarita & Timothy Champion 1996: "Nationalism and Archaeology in Europe: an introduction". Díaz-Andreu, Margarita & Timothy Champion (red.): *Nationalism and Archaeology in Europe*. UCL Press, London, s. 1-23.
- Edensor, Tim 2002: *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Berg, Oxford & New York.
- Federspiel, Beate Knuth 2005: "Institutionaliseringen af bevaringstanken i Danmark. Oldsagskommisionens kommissorium 1807". Bruno Ingemann & Ane Hejlskov Larsen (red.): *Ny dansk museologi*. Aarhus Universitetsforlag, Aarhus, s. 89-102.
- Gjerløff, Anne Katrine 2007: *Fejder om Fortiden*. Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot & Historisk Samfund for Als og Sundeved, Sønderborg.
- Habermas, Jürgen 1998: *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*. Suhrkamp, Frankfurt.
- Hastrup, Kirsten 2006: "Den uhåndgribelige kulturarv – En konvention til debat". *Begrebet immateriel kulturarv*. Kulturministeriet, København, s. 7-15.
- Handler, Richard 1985: "On having a culture. Nationalism and the preservation of Quebec's *Patrimoine*". George W. Stocking (red.): *Objects and Others. Essays*

- on Museums and Material Culture*. University of Wisconsin Press, Wisconsin, s. 192-217.
- Handler, Richard 1988: *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*. University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- Hansen, Henrik Jarl & Gillian Quine 1999: *Our Fragile Heritage. Documenting the Past for the Future*. Nationalmuseet, København.
- Herder, Johann Gottfried 1965 [1784-1791]: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Aufbau-Verlag, Berlin & Weimar.
- Herder, Johann Gottfried 1985 [1793-1797]: *Briefe zur Beförderung der Humanität*. Bind 7 i Martin Bollacher et al. (red.): *Werke*. Deutsche Klassiker Verlag, Frankfurt am Main.
- Herder, Johann Gottfried 2002 [1774]: *Endnu en historiefilosofi til menneskehedens dannelse*. Oversat og udgivet af Adam Paulsen. Det lille forlag, Frederiksberg.
- Hobsbawm, Eric 1983: "Introduction: Inventing Traditions". Eric Hobsbawm & Terence Ranger (red.): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 1-14.
- Hoelscher, Steven 2006: "Heritage". Sharon Macdonald (red.): *A Companion to Museum Studies*. Blackwell Publishing, Malden, s. 198-217.
- Howard, Peter 2003: *Heritage. Management, Interpretation, Identity*. Continuum, London & New York.
- Jensen, Bernard Eric 2008: *Kulturarv – et identitetspolitisk konfliktfelt*. Gads forlag, København.
- Jensen, Einar Lund 2006: "Nationalmuseets Tranquebar Initiativ – kulturmøder før og nu i den tidligere danske handelsstation Tranquebar". *Arkæologisk Forum*, 14.
- Jensen, Jørgen 1992: *Thomsens museum. Historien om Nationalmuseet*. Gyldendal, København.
- Jensen, Jørgen 2005: "Arkæologien: da oldforskningen blev national". Palle Ove Christiansen (red.): *Veje til danskheden. Bidrag til den moderne nationale selvforståelse*. C.A. Reitzels forlag, København, s. 15-31.
- Jyllands-Posten*, 29.7.2001. "Sårfeberen". Ledende artikel, uden forfatter.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 1998: *Destination Culture. Tourism, Museums, and Heritage*. University of California Press, Berkeley.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 2004: "Intangible Heritage as Metacultural Production". *Museum International*, vol. 56, nr. 1-2, s. 52-65.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara 2006: "World Heritage and Cultural Economics". Ivan Karp, Corinne A. Kratz, Lynn Szwaja & Tomás Ybarra-Frausto (red.): *Museum Frictions. Public Cultures/Global Transformations*. Duke University Press, Durham, s. 161-202.
- Klein, Barbro 2006: "Cultural Heritage, the Swedish Folklife Sphere, and the



- Others". *Cultural Analysis* vol. 5, s. 57-80.
- Korsgaard, Ove 2004: *Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år*. Gyldendal, København.
- Kulturministeriet 2003: *Udredning om bevaring af kulturarven*. København.
- Kurin, Richard 2004: "Safeguarding Intangible Heritage in the 2003 UNESCO Convention: a critical appraisal". *Museum International*, vol. 56, no. 1-2, s. 66-77.
- Larsen, Bjarke 2005: "De uforsonlige sønderjyder eller: hvorfor er det så svært at se 18. april som en mindededag i et moderne Europa?". Inge Adriansen & Peter Dragsbo (red.) *Sønderjysk kulturarv. Sønderjyske museer 2003-2004*. Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, s. 98-103.
- Levy, Daniel & Natan Sznaider 2006: "Memory Unbound. The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory". *European Journal of Social Theory*, vol. 5 (1), s. 87-106.
- Lewis, Geoffrey (red.) 2004: *ICOM News*, vol. 57(1), special issue: Universal Museums.
- Lowenthal, David 1994: "Identity, Heritage, and History". John R. Gillis (red.): *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton University Press, Princeton, s. 41-57.
- Lowenthal, David 1998: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming 1991: "Grundtvig og danskhed". Ole Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie. Bind 3: Folkets Danmark 1848-1940*. C.A. Reitzels Forlag, København, s. 9-187.
- Macdonald, Sharon 2003: "Museums, national, postnational and transcultural identities". *Museum and Society*, vol. 1(1), s. 1-16.
- Macdonald, Sharon 2005: "Commemorating the Holocaust. Reconfiguring national identity in the twenty-first century". Jo Littler & Roshi Naidoo (red.): *The Politics of Heritage, the Legacies of "Race"*. Routledge, London & New York, s. 49-68.
- Mitchell, Timothy 2001: "Making the Nation: The Politics of Heritage in Egypt. Nezar AlSayyad (red.): *Consuming tradition, manufacturing heritage. Global norms and urban forms in the age of tourism*. Routledge, London & New York, s. 212-239.
- Munjeri, Dawson 2004: "Tangible and Intangible Heritage: from difference to convergence". *Museum International*, vol. 56, no. 1-2, s. 12-20.
- Paulsen, Adam 2002: "Indledning". Johann Gottfried Herder: *Endnu en historiefilosofi til menneskehedens dannelse*. Oversat og udgivet af Adam Paulsen. Det lille forlag, Frederiksberg, s. 7-25.
- Rerup, Lorenz 1991: "Fra litterær til politisk nationalisme. Udvikling og udbredelse fra 1808 til 1845". Ole Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie. Bind 2: Et*



- yndigt land 1789-1848*. C.A. Reitzels Forlag, København, s. 325-390.
- Schmidt, Royal J. 1956: "Cultural Nationalism in Herder". *Journal of the History of Ideas*, vol. 17, no. 3, s. 407-417.
- Smith, Anthony 1991: *National Identity*. Penguin Books, London.
- Sørensen, Bo Wagner 2002: "Museum Culture in Greenland". *Folk. Journal of the Danish Ethnographic Society*, vol. 44, s. 35-62.
- Sørensen, Marie Louise Stig 1996: "The fall of a nation, the birth of a subject: the national use of archaeology in nineteenth-century Denmark". Díaz-Andreu, M. & T. Champion (eds): *Nationalism and archaeology in Europe*. UCL Press, London, s. 24-47.
- Timothy, Dallen J. & Stephen W. Boyd 2003: *Heritage Tourism*. Prentice Hall, Harlow, England.
- Thisted, Kirsten 2008: "*Hvor Dannebrog engang har vajet i mer end 200 Aar*". *Banal nationalisme, narrative skabeloner og postkolonial melankoli i skildringen af de danske tropekolonier*. Tranquebar Initiativets Skriftserie, nr. 2, Nationalmuseet, København.
- UNESCO 1972: *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. <http://whc.unesco.org/en/conventiontext>. Besøgt 30. marts 2011.
- UNESCO 2003: *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00022>. Besøgt 30. marts 2011.
- UNESCO 2005: *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001429/142919e.pdf>. Besøgt 30. marts 2011.
- UNESCO 2009: *Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue*. UNESCO World Report, Executive summary. <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001847/184755e.pdf>. Besøgt 30. marts 2011.
- Weekendavisen* 24.3.2006: "Disse blodtørstige negre og ildelugtende eskimoer". Artikel af Marianne Krogh Andersen.
- Wilson, William A. 1973: "Herder, Folklore and Romantic Nationalism". *Folklore, Journal of Popular Culture*, vol. 6, no. 4, s. 749-835.
- Zammito, John H. 2002: *Kant, Herder, and the Birth of Anthropology*. University of Chicago Press, Chicago.
- Zerlang, Martin 2005: "Kulturens grænsekampe". Karen Klitgaard Povlsen & Anne Scott Sørensen (red.) *Kunstkritik og kulturkamp*. Aarhus Universitetsforlag, Århus, s. 68-84.

---

## **The Basic Tension of Cultural Heritage: Between national and global currents**

The article discusses the "basic tension" between the national and the global which characterises cultural heritage as concept and as concrete practice. An introductory example from the author's field work at the historic battlefield site of Dybbøl just north of the Danish/German border serves to demonstrate how places and ceremonies, formerly seen as profoundly national, are increasingly ascribed transnational or even universal values. The author goes on to trace and discuss the connections between national identity, archaeology and cultural heritage, with reference to the national romantic turn of the 19th century. Special attention is given to Johann Gottfried Herder (1744-1803), the German pre-romantic, whose thoughts about the cohesion between people, nation and culture had a decisive influence on trendsetting Danish figures such as Adam Oehlenschläger and N.F.S. Grundtvig. The understanding of the cultural heritage which emerged in 19th century Denmark was linked to the experience of the mood of crisis to which the nation had been exposed, inter alia by the loss of Norway in 1814 and the Schleswig Wars of 1848-51 and 1864. Danish culture and cultural heritage came to be seen as denoting something basically fragile and threatened, a premise which is still characteristic of much cultural heritage practice.

But in parallel with this basic national connotation in the concept of cultural heritage, the author identifies contemporary trends pointing in an apparently opposite direction, in which objects, places, monuments and traditions are increasingly linked to universal and cosmopolitan agendas and their appertaining sets of values, something which is seen in its purest forms in UNESCO. The article discusses the recent "global" heritage thinking through a critical analysis of the world heritage concept of UNESCO. It is argued that the diplomatic and inclusive paradigm of the world organization rests upon a relativistic and romantic understanding of the cultural heritage, which paradoxically maintains the individual "communities" and cultures as separate and inviolable entities.

The analytical strategy of the article is to address the relations and tensions between the national and global understandings and levels, and to examine the strata of interpretation and negotiation which help lend meaning and values to the cultural heritage. On a general level, the ambition is to question the relevance of the categoric breakdown of cultural heritage into geographic scales or concentric circles, divided for instance into local, national and global levels, and to advocate a cultural analysis which focuses instead on how and why such categories are fostered, negotiated and obtain effect.

Pelle Oliver Larsen (født 1975), ph.d. i historie fra Aarhus Universitet med afhandlingen *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet 1870–1920*. Beskæftiger sig primært med videnskabshistoriske problemstillinger.

---

# SKØNLITTERATUREN SOM OPPOSITION

## Den historievidenskabelige udgrænsning af Troels-Lund i 1870'erne

*Troels Troels-Lund er kendt som foregangsmanden i den første kulturhistoriske bølge i Danmark fra omkring 1880. Hans form for kulturhistorie vandt imidlertid aldrig for alvor faghistorikernes anerkendelse, og Troels-Lund blev udgrænset. Denne artikel går tilbage til 1870'erne og indeholder en analyse af Troels-Lunds position i det historievidenskabelige samfund – fra kampen for at blive accepteret til den efterfølgende udgrænsning.*



I 1882 døde historieprofessoren Caspar Paludan-Müller efter ti år i embedet.<sup>1</sup> Blandt ansøgerne til lærestolen var de senere professorer Johannes Steenstrup og Kristian Erslev, men også kulturhistorikeren Troels Troels-Lund. Denne havde få år tidligere udsendt første bind af det store værk, der skulle blive til klassikeren *Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede*. Det Filosofiske Fakultet ved Københavns Universitet anbefalede imidlertid Steenstrup til professoratet da Troels-Lunds styrke var "livfuld Fremstilling" frem for grundighed.<sup>2</sup> Kort tid efter blev endnu et historisk professorat ledigt da Fr. Schiern døde. Troels-Lund søgte igen, og han var tydeligvis bevidst om hvorledes han var blevet affærdiget i forrige omgang: Hans ansøgning fik karakter af en provokation ved at gøre oprør mod udelukkelsen af det kunstneriske fra videnskaben, og den blev også opfattet

---

1 En tidligere og kortere version af foreliggende artikel, med en større institutionshistorisk vægtning, foreligger som et afsnit af min upublicerede ph.d.-afhandling, der blev indleveret til Det Humanistiske Fakultet ved Aarhus Universitet 2010: *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet, 1870–1920*, s. 199–210.

2 RA, KM 3. kt., jnr. Ø 391/1882: Det Filosofiske Fakultets indstilling, 16.9.1882.

som sådan – den var, med den nyudnævnte professor Steenstrups ord, ”Penge værd”. Fakultetets indstilling betonedede da at Troels-Lund stod tilbage for Erslev, der fik lærestolen.<sup>3</sup>

At Troels-Lund således blev afvist, er flere gange blevet noteret af nyere etnologer og kulturhistorikere. I en artikel fra 1989 hæftede Karen Schousboe sig ved at Troels-Lund ”aldrig fik en egentlig fast stilling ved Københavns Universitet”, idet kulturhistorien både blev bedrevet af og omhandlede mennesker uden magt.<sup>4</sup> Palle Ove Christiansen gik langt grundigere til værks i bogen om *Kulturhistorie som opposition* fra 2000. Faghistorikerne fandt tolkningsfejl og kildekritisk sløseri i Troels-Lunds kulturhistorie og kritiserede samtidig hans anderledeshed, men havde intet blik for hans uortodokse evner, indlevelse og kulturanalyser. Det forklarer Christiansen i første omgang med tanke på at ”skarpttænkende” og ”fastansatte fagfolk” – det fremgår ikke eksplicit, men han tænker især på kredsen omkring Erslev – fra 1870’erne gennemførte en disciplinering af historiefaget som både satte kritiske krav og indsnævrede den faglige horisont. Christiansen rejser imidlertid spørgsmålet om der overhovedet var faglige grunde til afvisningen. Her læses den småtskårne afvisning som et resultat af erkendelsesmæssig usikkerhed. Med tilknytning til Girard taler Christiansen om faghistorikernes mimetiske begær: Den øgede kamp på den historievitenskabelige arena skabte behov for en syndebuk for at konkurrencesituationen ikke skulle udarte til alles kamp mod alle – og denne syndebuk blev Troels-Lunds kulturhistorie. Faghistorikerne blev svejset sammen i modstanden mod en Troels-Lund som fik tillagt alskens dårlige egenskaber. Professionaliseringen og det kildekritiske paradigme hang således sammen med kulturhistoriens nederlag, og afvisningen af Troels-Lund ved besættelsen af professoraterne 1882-83 fik karakter af en renselse af forskningsfeltet. I disse betragtninger har Christiansen overvejende talt om faghistorikerne som sådan, men afslutningsvis drejer han analysen i retning af de radikale historikere (Erslev, Fridericia mfl.). Under provisorieårenes skærpede politiske magtkamp fra 1877 lå de radikale historikeres eneste autoritet i fordringen på at repræsentere den videnskabelige sandhed, og denne skrøbelige politiske autoritet blev forsvaret ved at udgrænse den konservative forsvarsven Troels-Lund fra den videnskabelighed som han gennem sine ansøgninger til universitetet gjorde krav på. Samtidig handler det mimetiske begær om at Troels-Lund nok kunne blive beundret for sin skrivestil, men at den også lagde ham for had fordi *Dagligt Livs* succes i offentligheden berøvede faghistorikerne muligheden for at opnå samme offentlige beundring.<sup>5</sup>

3 RA, KM 3. kt., jnr. Ø 1015/1882: Troels-Lunds ansøgning, 16.1.1883; Det Filosofiske Fakultet til Konsistorium, 27.2.1883. Joh. Steenstrup til Ludv. Daae, 14.2.1883, NBO, Brevs. 65.

4 Karen Schousboe, ”Folketiden – eller da kulturhistorien blev ’tidløs’,” in *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien*, red. Lotte Hedeager og Karen Schousboe (Kbh.: Akademisk Forlag, 1989), 182–84 m. n. 5. – Det hører dog med til historien at et historieprofessorat ikke blev ledigt igen før 1899.

5 Palle Ove Christiansen, *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner* ([Kbh.]: Samleren, 2000), 73–83.



Troels Frederik Troels-Lund (1840–1921) blev student i 1858 og immatrikuleredes ved Københavns Universitet. Han havde imidlertid svært ved at finde sin rette hylde, og efter forskelligartede studier endte han med en teologisk kandidateksamen i 1866. Fem år senere tog han doktorgraden på et filosofisk emne. Samtidig havde han imidlertid fået en stilling i Gehejmearkivet, og dér fandt han endelig sin rette plads: Ikke i det møjsommelige arbejde med at registrere og resumere de enkelte aktstykker, men i formidlingen af de historiske kilder som han fik adgang til. Fra tidligt i 1870'erne var Troels-Lund historiker – skønt aldrig med de universitetsuddannede historikers udelte anerkendelse.

Foto: Det Kongelige Bibliotek, Portrætsamlingen

Christiansen skriver i den her refererede passage om historievidenskaben fra omkring 1880 og knytter udgrænsningen af Troels-Lund entydigt sammen med kulturhistorien. Foreliggende artikel problematiserer denne tilgang. Ved at gå tilbage til 1870'erne, da Troels-Lund skrev sine første historiske afhandlinger, analyseres det hvad der gav Troels-Lund videnskabelig anerkendelse, og hvad der førte til eksklusion. Skønt Christiansen overhovedet ikke berører denne periodes Troels-Lund, er han ikke ganske ukendt; allerede ved Troels-Lunds død i 1921 skrev Knud Fabricius en kort biografi, og siden er emnet berørt flere gange.<sup>6</sup> At Troels-Lund mødte modstand efter udgivelsen af *Historiske Skitser* i midten af 1870'erne, er eksempelvis velkendt, og hans historievidenskabelige produktion i dette årti er fortrinligt analyseret i Henrik Gjøde Niensens upublicerede speciale (1989).<sup>7</sup> Gennem inddragelse af et stort set ukendt, utrykt kildemateriale når denne artikel imidlertid til en mere præcis forståelse af Troels-Lunds placering

6 Knud Fabricius, *Troels-Lund* (Kbh.: Schönberg, 1921), 27–37; Ellen Jørgensen, *Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede* (Hagerup, 1943), 125–26; Erik Kjersgaard, "Manden og værket," in Troels Troels-Lund, *Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede* (Gyldendal, 1968), 16–20, 30–31; Leo Tandrup, "Troels-Lund, Troels," in *Dansk biografisk leksikon XV*, red. Svend Cedergreen Bech (København: Gyldendal, 1984), 31–32; Henrik Gjøde Nielsen, "Troels-Lund. En biografisk skitse," *Fortid og Nutid* 2003, no. 1 (2003): 54–60.

7 Henrik Gjøde Nielsen, *Kulturhistorien & historiekunsten. En analyse af Troels-Lund's forfatterskab, 1859–1921* ([Ålborg]: Ålborg Universitetscenter, 1989), 45–56.

i først og fremmest historikermiljøet, men også i offentligheden og i forhold til magthaverne. Det er påfaldende at Troels-Lunds egne breve på Det Kongelige Bibliotek stort set ikke er relevante;<sup>8</sup> det skyldes ikke mindst det forhold at han var en outsider i historiefaget og ikke knyttede tætte bånd med de øvrige historikere. Disse gav til gengæld mange formelle og uformelle vurderinger af ham.

Som en sidegevinst kan artiklen læses som et bidrag til Troels-Lunds biografi i 1870'erne, herunder hans stort set ukendte forsøg på at blive ansat ved universitetet i 1876. Claus Møller Jørgensen har i en specialafhandling fra 1991 omtalt Det Filosofiske Fakultets reaktion på ansøgningen, og Henrik Gjøde Nielsen har i en biografisk artikel om Troels-Lund fra 2003 citeret A.F. Kriegers trykte dagbøger for kultusministerens interesse for sagen.<sup>9</sup> Den senere rigsarkivar C.F. Bricka omtaler også kort sagen i sine ligeledes trykte dagbøger for tiden 1873-78. Anden omtale har den ikke fået.

---

### Vejen til accept

Troels-Lund tog teologisk embedseksamen sommeren 1866 og fik bedste karakter.<sup>10</sup> Herefter forlod han teologien, men gik ikke umiddelbart over til historien. Da han disputerede i 1871, var det på en filosofisk afhandling om Sokrates. Afhandlingen fik ikke nogen god medfart, og dens antagelse blev vist ikke anset som en given sag.<sup>11</sup> En censor fandt emnet helt uinteressant, og censorerne bedømte afhandlingen som en så mådelig og uselvstændig præstation at det principielle spørgsmål om hvilke krav der kunne stilles til en disputats, blev rejst.<sup>12</sup> Selve disputatsforsvaret forløb imidlertid tilfredsstillende.<sup>13</sup> Tredive år gammel blev Troels-Lund da dr.phil. og aspirerede ifølge Fabricius efter en universitetskarriere i filosofi.<sup>14</sup>

I så fald varede det imidlertid ikke længe. I 1870 var Troels-Lund blevet ansat ved Gehejmearkivet og blev der sat til at registrere en række procesakter, som siden skulle danne grundlag for hans første videnskabelige artikler. 26. oktober 1872 for-

---

8 KB, NKS 3883, 4°.

9 Claus Møller Jørgensen, *Dansk historievidenskab 1883–o. 1915. Historie som universitært institutionalliseret og professionaliseret videnskab, med specielt henblik på den historievidenskabelige elitestruktur, dens udseende og virkemåde*, kandidatspeciale (Århus: Aarhus Universitet, 1991), 17, 77–80; Gjøde Nielsen, *Troels-Lund. En biografisk skitse*, 57; Gjøde Nielsen, *Kulturhistorien & historiekunsten. En analyse af Troels-Lund's forfatterskab, 1859–1921*, 30.

10 *Aar bog for Københavns Universitet, den polytekniske Lærestanstalt og Kommunitetet indeholdende Meddelelser for de akademiske Aar 1864–71 II*, 319 (herefter citeret som *Årbog*).

11 Georg Brandes og Emil Petersen. *En brevvæksling*, red. Morten Borup ([Kbh.]: Lademann, 1980), 125 (Emil Petersen til Georg Brandes, 1.1.1871; de to tilhørte sammen med Troels-Lund samme vennekreds).

12 Heegaard til L.C. Hansen, 2.11.1870, NKS 2680, 4°. RA, KU, Det Filosofiske Fakultet, dekanatssag 1870 nr. 47. Jf. Larsen, *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet, 1870–1920*, 108.

13 Jf. Heegaard til L.C. Hansen, 27.4.1871, NKS 2680, 4°.

14 Fabricius, *Troels-Lund*, 25.

tæller han onklen i Brasilien, naturforskeren P.W. Lund, at han i den seneste tid har vendt sig mere mod historiske studier. Forskningstiden var imidlertid begrænset, for ud over tre timer dagligt arkivarbejde gav han også privatundervisning hver dag.<sup>15</sup>

Hverken som filosof eller historiker havde Troels-Lund imidlertid let ved at slå igennem. Uddelingen af de store kandidatstipendier – hvilket på dette tidspunkt ville sige J.L. Smiths Legat – er en god indikator for kandidatens videnskabelige status. Smiths Legat blev uddelt af Konsistorium to gange årligt for perioder på to år efter indstilling af fakulteterne,<sup>16</sup> og Troels-Lund søgte det to gange før han disputerede: Første gang blev han ikke anbefalet af Det Filosofiske Fakultet, anden gang blev han indstillet sidst blandt de anbefalede og modtog følgende ingenting. Efter disputatsen steg hans aktier i kurs. Han havde nu overhalet sine tidligere modkandidater og blev indstillet som nummer to, men det var ikke nok til at modtage stipendiet. Historien gentog sig ved den følgende uddeling. I begge tilfælde stod han kun bag kandidater der allerede modtog stipendiet; den ene var næsten selvskreven da der var tale om en fornyelse efter to år, som stort set altid blev tildelt, mens den anden var Georg Brandes, som meget usædvanligt fik stipendiet fornyet på 7. år alt imens han holdt sine berømte indledningsforelæsninger til Hovedstrømningerne – men Brandes havde også en helt særlig status. Ved næste uddeling blev Troels-Lund igen overtruffet af en fornyelse, men måtte også se sig overhalet af vennen og filosofen Høffding, der modtog en portion. Vanen tro stod der også ved den følgende uddeling en fornyelse i vejen, men Troels-Lund blev også indhentet af en litteraturhistoriker, der ved tidligere indstillinger havde halset noget efter, og som endnu ikke havde disputeret. Fakultetets forhandlingsprotokol tilføjer ”kun 6 St.” efter de to navne – eller kun halvdelen af de fremmødte. Dette var efteråret 1872, og Troels-Lund havde endnu ikke præsteret noget inden for sit nye fag.<sup>17</sup>

Det blev snart ændret. Troels-Lund fik optaget sin første artikel som historiker til det hæfte af *Historisk Tidsskrift* som udkom i slutningen af 1872.<sup>18</sup> Der var tale om en kortere kildekritisk afhandling, der påviste en fejl i Slanges beretning om Christian 4.s bevisførelse mod Christoffer Rosenkrantz og sandsynliggjorde hvorledes fejlen var opstået. Argumentationen var besindig og byggede på sagens akter, som Troels-Lund havde fundet i Gehejmearkivet. Redaktionen af *Historisk Tidsskrift* – heriblandt universitetsprofessorerne Fr. Schiern og Edv. Holm – har sikkert ikke

---

15 Troels-Lund til P.W. Lund, 26.10.1872, KB, NKS 3261, 4°.

16 Larsen, *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet, 1870-1920*, 36.

17 RA, KU, Det Filosofiske Fakultet, diarium, møder 27.11.1869, 25.11.1870, 25.5.1871, 28.11.1871, 23.5.1872, 20.11.1872.

18 Troels Troels-Lund, ”Om Dommen over Christoffer Rosenkrands,” *Historisk Tidsskrift* 4.r.III (1872-73): 518-537.



haft problemer med at optage artiklen, og i eftertiden har bl.a. Kr. Erslev omtalt den anerkendende.<sup>19</sup>

Straks efter debuten som historisk forfatter lykkedes det endelig Troels-Lund at få Smiths Legat da fakultetet indstillede ham forrest blandt ansøgerne til nye portioner: belønnende anerkendelse for artiklen.<sup>20</sup> Diskussionerne internt i fakultetet kan ikke følges, men to konklusioner kan drages: Det kan for det første konstateres at Troels-Lund ingenlunde blev ført frem af universitetet, men han var inde i varmen. Efter at han havde forsvaret sin disputats, blev kun den absolutte elite foretrukket for ham: Stipendiaterne blev alle ordinære professorer – med undtagelse af Brandes, der af rent politiske grunde blev udelukket.<sup>21</sup> Sammenfaldet mellem tildelingen af stipendiet og Troels-Lunds historiske afhandling bekræfter for det andet at Troels-Lund må have fået stipendiet som historiker og ikke filosof. Det er således sandsynligvis også fakultetets tre historikere som har anbefalet ansøgningen. ”Troels har jo nu det Smithske Stipendium og vil vist gaa Universitetsvejen som Historiker”, fortalte vennen og botanikeren Eugen Warming i et brev til onklen i Brasilien.<sup>22</sup>

Med stipendiet forbedredes Troels-Lund arbejdsbetingelser betragteligt. Han kunne opgive sin privatundervisning og vandt dermed mere tid til forskning.<sup>23</sup> Det resulterede i første omgang i en ny kildekritisk afhandling i *Historisk Tidsskrift*;<sup>24</sup> indholdet skal jeg vende tilbage til. Stipendiet betød imidlertid også at han fik bedre muligheder for at gøre brug af den ret som doktorer havde: retten til at holde forelæsninger som privatdocent ved universitetet – et helt naturligt skridt for den der ønskede at ”gaa Universitetsvejen”.

I Danmark kunne en privatdocent forelæse over alle fakultetets fag. Det var altså ikke noget formelt problem for en teolog med doktorgrad i filosofi at forelæse over historie – selvom det unægtelig var usædvanligt, og efteråret 1874 annoncerede Troels-Lund da forelæsninger over de politiske forhold i Danmark under Christian 4.s formynderregering.<sup>25</sup> Dette var i overensstemmelse med intentio-

19 Kr. Erslev, ”T. F. Troels-Lund. (5. September 1840 – 12. Februar 1921). I,” *Oversigt over Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger* (1921): 40. – Den Danske Historiske Forenings forhandlingsprotokol findes ikke i arkivet (RA) for tiden frem til 1875, og forhandlingerne om Troels-Lunds artikler til *Historisk Tidsskrift* kan derfor ikke følges. – De skrifter af Troels-Lund som her og i det følgende behandles, er udførligere analyseret i Gjøde Nielsen, *Kulturhistorien & historiekunsten. En analyse af Troels-Lund's forfatterskab, 1859-1921*, 45-56.

20 RA, KU, Det Filosofiske Fakultet, diarium, møde 29.5.1873.

21 Stipendiemodtagerne som blev professorer, var – ud over Høffding – M.Cl. Gertz, Ludvig Wimmer og Vilh. Thomsen.

22 E. Warming til P.W. Lund, 28.9.1873, BCB.

23 Troels-Lund til P.W. Lund, 2.11.1873, KB, NKS 3261, 4°. Også citeret i Ellen Jørgensen, *Danske Historikere fra Saxo til Kr. Erslev*, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab (Kbh.: 1923), 42 (facsimili), n.p. (afskrift).

24 Troels Troels-Lund, ”Jacob Ulfelds Færd ved Frederik den Andens Begravelse,” *Historisk Tidsskrift* 4.r.IV (1873-74): 217-242.

25 *Årbog 1873-75*, 188.



nerne bag tildelingen af legatet, der fungerede som et docentstipendium der skulle give et beskedent forelæsningshonorar – sådan som universitetets rektor omkring dette tidspunkt forklarede i en universitetstale.<sup>26</sup> Forelæsningerne fortsatte Troels-Lund det følgende semester. Et indtryk af deres indhold får man måske af en avisartikel som han i 1876 skrev om et ukendt brev fra enkedronningen; her fokuseres ganske traditionelt på magtkampen mellem hende og rigsrådet. Efter afslutningen på disse forelæsninger fortsatte Troels-Lund de næste to semestre (1875-76) med forelæsninger over sociale forhold i Danmark i slutningen af det 16. århundrede.<sup>27</sup> I mellemtiden havde han uden problemer og i overensstemmelse med universitetets almindelige praksis fået stipendiet fornyet for endnu en toårsperiode.<sup>28</sup>

Formelt betragtet havde Troels-Lund på dette tidspunkt gjort og opnået alt det som forventedes af en kommende universitetslærer. Han havde disputeret og holdt forelæsninger, produceret videnskabelige artikler og opnået Smiths Legat. I virkeligheden var udgrænsningen af Troels-Lund allerede i gang.

---

## Udgrænsning

I slutningen af 1875 udkom Troels-Lunds *Historiske Skitser*,<sup>29</sup> som omfattede fire afhandlinger om Danmark i slutningen af det 16. århundrede. Skitserne blev dårligt modtaget af fagfolk, men ikke alle fik lige dårlige ord med på vejen. Bedst slap Troels-Lund fra den korteste: et næsten uændret genoptryk af hans anden afhandling fra *Historisk Tidsskrift* om ”Jacob Ulfelds Færd ved Frederik den Andens Begravelse”. Her var der igen tale om en kildekritisk afhandling der dokumenterede en fejl hos Slange, hvorfra fejlen havde forplantet sig til den senere historieskrivning. Allerede denne artikel bærer imidlertid nogle af de træk, som snart skulle blive en del af fagfolkenes billede af Troels-Lund: Lidt for godt kender forfatteren de indre tanker hos hovedpersonerne, har Gjøde Nielsen påpeget.<sup>30</sup> Også et andet træk kan have gjort nogle af datidens faghistorikere betænkelige: den brede stil. Først to tredjedele inde i artiklen præsenteres det egentlige (kildekritiske) problem, og læ-

---

26 *Årbog 1873-75*, 137.

27 *Årbog 1873-75*, 192. *Årbog 1875-76*, 102, 107. Troels Lund, ”Et Brev fra Enkedronning Sophia” I-II, *Fædrelandet*, 24.-25.4.1876.

28 RA, KU, Det Filosofiske Fakultet, diarium, møde 2.6.1875.

29 Titelbladet bærer årstallet 1876, men at bogen udkom i slutningen af 1875, fremgår af en række samtidige kilder: *C.F. Brickas litterære dagbog 1873-1878*, red. Claus Bjørn mfl. (Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2002), 112, 115 (12.12.1875, 5.1.1876) (herefter *Brickas dagbog*); *Andreas Frederik Kriegers Dagbøger VI 1848-1880*, red. Aage Friis mfl. (Kbh.: 1920-43), 113 (5.12.1875) (herefter *Kriegers dagbog*). Ludv. Daae til C.F. Bricka, 10.12.1875, KB, NKS, 2996, 4°.

30 Gjøde Nielsen, *Kulturhistorien & historiekunsten. En analyse af Troels-Lund's forfatterskab, 1859-1921*, 46-47.



C.F. Bricka (1845–1903) huskes bedst som redaktør af Dansk biografisk Lexikon, der udkom fra 1887. Hans ambitioner synes dog i første omgang at have været rettet mod universitetet, hvorfra han tog eksamen – magisterkonferens i historie – i 1870. Han opgav imidlertid i løbet af 1870'erne at færdiggøre en disputats, og trods støtte fra universitetet gennem stipendiesystemet og trods stadig opbakning fra vennen Ludvig Daae, den norske historiker og fra 1876 professor, mistede han troen på sine egne evner. Til gengæld spillede han en fremtrædende rolle i professionaliseringen af historiefaget – både som organisatorisk drivkraft for de yngre historikere og videnskabeligt gennem sin anmeldelsesvirksomhed i *Historisk Tidsskrift*. Den dagbog Bricka førte 1873–78, såvel som de lange breve han sendte til Daae, kaster lys over det faghistoriske miljø i 1870'erne – herunder Troels-Lunds position. Bricka ønskede kun Troels-Lunds deltagelse i de yngre historikers sammenslutninger så længe disse havde en social frem for videnskabelig karakter.

Foto: Det Kongelige Bibliotek, Portrætsamlingen

seren sidder tilbage med indtrykket af at påvisningen af Slanges fejl mere har været undskyldning for at fortælle en god historie end Troels-Lunds egentlige formål.

Som vi skal se, blev denne afhandling accepteret af anmelderne, men andre har den stødt. C.F. Bricka udtrykte allerede i foråret 1874 sin manglende videnskabelige respekt for Troels-Lund i sin dagbog, dog uden at forklare nærmere.<sup>31</sup> En anden dagbogsoptegnelse bringer os tættere på en forklaring: Straks efter at *Skitserne* var udkommet, skrev Den Danske Historiske Forenings tidligere formand, landstingsmedlemmet A.F. Krieger i sin dagbog at Troels-Lund havde ”Ry for Upaalidelighed, fremkaldt ved hans Lyst til feuilletonagtig Udsmykning af haandskrevne Kilder.”<sup>32</sup> Udsagnet synes snarest at knytte sig til Troels-Lunds produktion før *Skitserne*, ikke selve disse, skønt det ikke fremstår krystalklart. Under alle omstændigheder indfanger Krieger allerede på dette tidspunkt hvad der skulle blive hovedanken mod de *Historiske Skitser*: digtningen over kilderne.

Ud over afhandlingen om Ulfeld indeholdt bogen tre arbejder: en rehabilitering af Peder Oxe som en stor dansk statsmand, der ved sin tilbagekomst genrejste Danmark gennem sin kloge finansbestyrelse (Øresundstolden); en beskrivelse af

31 Brickas dagbog, 73 (8.4.1874).

32 Kriegers dagbog VI, 113–14 (5.12.1875).

”Christian den Fjerdes Fødsel og Daab”; og endelig fortællingen om ”Christian den Fjerdes Besøg hos Tyge Brahe”.

Både afhandlingen om Ulfeld og om Peder Oxe blev positivt omtalt i *Dagbladet*, der i begyndelsen af marts bragte den første indgående anmeldelse. Den anonyme anmeldelse er blevet tilskrevet Erslev af dennes biograf, Leo Tandrup, men Brickas dagbog afslører at anmelderen i virkeligheden var den konservative historiker Alexander Thorsøe.<sup>33</sup> Han roste de to afhandlinger for nye oplysninger, men først og fremmest fremstod Troels-Lund som en ”ædruelig Historiker” der kunne roses for ”videnskabelig Stræben” som gav skitserne ”den Alvorsaand, der er Historieskrivningens Særkjende”. Til gengæld var Thorsøe hård i sin omgang med de to skitser om Christian 4. Troels-Lunds udmaling havde ikke grund i kilderne og var derfor ikke et resultat af videnskabelige undersøgelser, derimod fantasiens frembringelser: Skitserne blev karakteriseret som novellistiske og ikke historiske.

Historieprofessor Schiern henviste til anmeldelsen i et brev og var enig i at der var tale om noveller, ikke historisk litteratur. Dog tilføjede han, der frygtede at Troels-Lund stræbte efter en stilling ved universitetet, at ikke alt var sagt i anmeldelsen; men han havde allerede selv længe været i færd med at give det afgørende stød uden selv at gå i felten. Ifølge Bricka forsynede Schiern nemlig en historiestuderende ved navn Otto Carøe, der arbejdede på en anmeldelse af Skitserne, med materiale; det samme gjorde andre historikere, deriblandt arkivar Johan Grundtvig. Resultatet af de forenede anstrengelser blev Carøes anmeldelse i *Fædrelandet*.<sup>34</sup>

Carøes anmeldelse fjede ikke noget principielt nyt til Thorsøes, men var – ikke mindst takket være Schiern og Grundtvig – baseret på langt større kendskab til kildegrundlaget og var tilsvarende grundigere og med flere eksempler; tillige, må det tilføjes, mere arrogant. Konklusionen var at Troels-Lund enten skulle blive forfatter af historiske romaner i stedet for historiker, eller også skulle han følge op på de ansatser der i hans to tidligste arbejder – dvs. artiklerne fra *Historisk Tidsskrift* – havde været til lødige historieskrivning. Til gengæld frikendte Carøe ikke afhandlingen om Peder Oxe, hvilken Thorsøe da også havde indrømmet ikke at besidde tilstrækkelige kundskaber til at bedømme. Senere blev Troels-Lunds portræt (”Fantasibillede”) af Oxes finansbestyrelse også målet for Grundtvig i et angreb der udløste en større pennefejde med Troels-Lund.<sup>35</sup>

Carøe havde afsluttet sin anmeldelse med at rette en række spørgsmål til Troels-Lund: ”Hvorfra ved Forf. ...?” Direkte adspurgt kom Troels-Lund på banen

33 ”Literatur”, *Dagbladet*, 4.3.1876. Brickas dagbog, 115–17 (18.1.1876, 31.1.1876, 18.2.1876). Leo Tandrup, *Ravn. En beretning om Kristian Erslevs udvikling som menneske, historieforsker og historieskriver og om hans syn på historien og dens værdi indtil 1912* ([Kbh.]: Gyldendal, 1979), I, 165.

34 Fr. Schiern til Ludv. Daae, 7.3.1876, NBO, Brevs. 65. Brickas dagbog, 116 (10.2.1876). Carøe, ”Literatur”, *Fædrelandet*, 3.4.1876.

35 Johan Grundtvig, *Frederik den Andens Statshusholdning, oplyst af utrykte Kilder* (Kbh.: C.A. Reitzel, 1876), 103; Gjøde Nielsen, *Kulturhistorien & historiekunsten. En analyse af Troels-Lund's forfatterskab, 1859-1921*, 50–51.

med et læserbrev; han indrømmede en uforsigtighed, men på andre punkter fremlagde han dokumentation for sine synspunkter. Mange kritikpunkter lod han dog ubevarede, og forsvaret hjalp ham ikke.<sup>36</sup>

Med *Historiske Skitser* blev Troels-Lund udgrænset af faghistorikernes kreds som en skønlitterær forfatter. Skitserne mødtes med kulde af faghistorikerne, sådan som Schiern formulerede det over for sin norske kollega Ludvig Daae. Nordmanden selv mødte i øvrigt Skitserne med samme afvisende holdning.<sup>37</sup>

I denne situation indsendte Troels-Lund i april måned en ansøgning om et docentur ved universitetet. Under ansøgningens cirkulation i fakultetet i første halvdel af maj påførte de enkelte fakultetsmedlemmer deres vota – sådan som fakultetsforhandlingerne dengang i reglen blev ført. Naturligt nok blev det historikerne som førte ordet når det gjaldt bedømmelsen af Troels-Lunds videnskabelige kvalifikationer. Her kom ikke noget nyt frem i forhold til anmeldelserne af *Historiske Skitser*. Troels-Lunds ”novellistiske Fremstillingsmaade” skilte sig uheldigt ud fra normen, lød Schierns ekko fra den anmeldelse han selv havde leveret skytset til. Denne argumentation gentog og skærpede Holm: Troels-Lunds metode i de tre nyeste afhandlinger i Skitserne gjorde disse ”i videnskabelig Henseende helt ubrugelige.” Den tredje historieprofessor, Caspar Paludan-Müller, nøjedes under cirkulationen med at henholde sig til Schierns og Holms vota, men på det efterfølgende fakultetsmøde i slutningen af maj skal han ifølge Schierns mundtlige referat til Bricka have vist sig som ”meget stærkt stemt mod Lund”. Fakultetet afviste da enstemmigt ansøgningen på dette møde.<sup>38</sup>

I motiveringen over for konsistoriet og Kultusministeriet greb fakultetet til formalia. Troels-Lunds ansøgning til universitetet havde i formen været usædvanlig: Han ansøgte ”om Ansættelse som extraordinær Docent i Historie mod et mindre aarligt Vederlag” eller endog ”foreløbig uden Lønning.”<sup>39</sup> Fakultetet fremhævede nu at der ikke var noget behov for flere historikere i fakultetet, og at der ikke burde gives ekspektance på et professorat.<sup>40</sup> Som den indflydelsesrige klassiske filolog Madvig havde anført under voteringen, ville ansættelse af Troels-Lund som ekstraordinær docent med enten ringe eller helt uden løn udelukke fremtidig konkurrence når et professorat skulle besættes. De facto havde ekstraordinære docenter nemlig fortrinsret til de ordinære lærestole når disse blev ledige.<sup>41</sup> Eksklusionen af Troels-Lund var derfor også en vej til at inkludere de yngre faghistorikere, hvilket på dette tidspunkt gav god mening. Få år tidligere havde det

36 *Fædrelandet*, 8.4.1876.

37 Fr. Schiern til Ludv. Daae, 7.3.1876, NBO, Brevs. 65. Ludv. Daae til C.F. Bricka, 10.12.1875, KB, NKS 2996, 4°.

38 RA, KU, Det Filosofiske Fakultet, dekanatssag 1876 nr. 16; diarium, møde 26.5.1876. Brickas dagbog, 123 (30.5.1876).

39 RA, KM 3. kt., jnr. U 328/1876: Troels-Lunds ansøgning, 20.4.1876.

40 RA, KM 3. kt., jnr. U 328/1876: Det Filosofiske Fakultet til Konsistorium, 28.5.1876.

41 Larsen, *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet, 1870–1920*, 46–49.

voldt vanskeligheder at besætte Allens professorat, og det var kun lykkedes ved at bearbejde Paludan-Müller.<sup>42</sup> Nu var udbuddet af egnede kandidater væsentligt større. Fridericia havde allerede i marts indleveret sin disputats og var dermed godt på vej til at habilitere sig; hans kvalifikationer var indlysende for alle i det historiefaglige miljø – også selvom Bricka opfattede det som diskvalificerende at han var jøde. Bricka selv lagde aldrig billet ind på en universitetsstilling fordi han følte han stod tilbage for konkurrenterne. Disse talte også den noget yngre Erslev, som man allerede ventede sig meget af. Heise kunne nævnes som et af de i dag mere glemte professoremner; han diskvalificerede sig først med en lidt skuffende disputats året efter. Endelig Steenstrup, der, da det kom til stykket, stod forrest i køen, og som åbenlyst var en fremtidens mand selvom han på dette tidspunkt stod svækket efter en kontrovers med Paludan-Müller. Andre kunne nævnes, men dette får række.<sup>43</sup> Som Schiern bemærkede under sagens cirkulation i fakultetet, var det langt fra givet at Troels-Lund skulle være ”i Besiddelse af mere omfattende og grundig historisk Kundskab” end de øvrige yngre historikere.

Schierns votum er yderligere interessant fordi det tilføjer dikotomien mellem videnskab og underholdning en kønsdimension: Troels-Lunds fremstillingsmåde var ikke videnskabelig, men den kunne måske ”tiltale Damer”, anførte han. Da Bricka året efter anmeldte Troels-Lunds bog om *Mogens Heinesøn*, kritiserede han forfatteren for at give afkald på et ”mandigt og alvorligt Sprog”: Han leflede for sit publikum, underholdt, gjorde fremstillingen livlig – men tabte samtidig den værdighed som man kan forvente af Clios tjenere.<sup>44</sup> Denne opfattelse af videnskabens maskuline karakter genfindes også uden for historikernes kreds.<sup>45</sup> Den skønlitteratur som Troels-Lund blev sat i bås med, var kvindelitteraturen. Den alvorlige videnskab var derimod mændenes domæne.

Troels-Lunds feminine tone forsøgte Schiern i det tidligere citerede brev til Daae at forklare med hans publikum. Schiern anførte at auditoriet til Troels-Lunds universitetsforelæsninger ”bestaaer af Damer” og påpegede med Niebuhr ”den Vekselvirkning, som finder sted mellem Tilhørere og Docenter”.<sup>46</sup> I denne optik var Troels-Lund blevet påvirket af kvinder til at skrive for kvinder og dermed til at skrive uvidenskabeligt. Kvinder kunne overheøre Troels-Lunds forelæsninger fordi de var offentlige; de havde endnu ikke adgang til at studere, men

42 Ibid., 172–73.

43 Kriegers dagbog VI, 147–48 (20.5.1876). C.F. Bricka til Ludv. Daae, 25.6.1876, 25.10.1876, NBO, Brevs. 65. Tandrup, Ravn. *En beretning om Kristian Erslevs udvikling som menneske, historieforsker og historieskriver og om hans syn på historien og dens værdi indtil 1912*, I, 154–58. RA, KU, Det Filosofiske Fakultet, dekanatssag 1876 nr. 59.

44 Bricka, “[Anm. af] Troels Lund: Mogens Heinesøn. Et Tidsbillede fra det 16de Aarhundrede,” 140.

45 Se fx A.C. Larsen, *Politiken og den studerende Stand: Et Foredrag holdt i Studenterforeningen d. 23de September 1882* (Kbh., 1882), 6.

46 Fr. Schiern til Ludv. Daae, 7.3.1876, NBO, Brevs. 65.

spørgsmålet var blevet rejst. Det vil ikke undre at Schiern kort tid forinden i fakultetet havde talt imod at give kvinder denne adgang – men forgæves.<sup>47</sup>

Troels-Lunds leflen for publikum gav – set fra faghistorikernes synspunkt: uheldigvis – resultat. Hvad der vakte ubehag blandt fagfolkene, vakte tilsvarende glæde uden for deres snævre kreds.

Troels-Lund ser ud til meget tidligt at have vundet det almindelige publikums gunst. Da han påbegyndte sine forelæsninger i 1874, var der 100 tilhørere allerede til den første forelæsning.<sup>48</sup> Til sammenligning dukkede mellem 15 og 25 tilhørere op til Paludan-Müllers forelæsninger samme semester.<sup>49</sup> Et år senere bemærkede Krieger at det var småt med tilhørere til historieprofessorernes forelæsninger; ”at T. Lund’s Foredrag over Christian IV’s Tid samler saa mange er vel en Tilfældighed.”<sup>50</sup>

Det var dog næppe en tilfældighed. Sagen var derimod at offentligheden hellere ville overhøre Troels-Lund end professorerne. Han havde med Warmings ord ”et udmærket Foredrag” og ”en let Stil”.<sup>51</sup> Han har underholdt og begejstret. Men har ikke overbevist historikerne.

Troels-Lunds popularitet bliver des mere tydelig når vi flytter opmærksomheden fra tilhører- til læserskaren. *Historiske Skitser* blev en stor succes hos det brede publikum.<sup>52</sup> Der fremkom vistnok flere positive anmeldelser uden forsøg på indgående kritik.<sup>53</sup> Efter at Troels-Lund havde indgivet sin ansøgning, kunne Bricka betegne ham som ”mægtig ved sin Popularitet, der overgaar alle danske Historikeres, saavel de døde som de levende”.<sup>54</sup> Troels-Lund selv trøstede sig også med at han havde det læsende publikum på sin side.<sup>55</sup>

Den professionaliserede videnskab anlagde sine egne normer for hvad der var godt og skidt, og videnskabsekstern appel hjalp ikke noget, som Holm anførte under voteringen: ”Jeg tvivler ikke om, at Dr. Lund har Evner til at faa baade mange Læsere og mange Tilhørere; men dette er her en slet videnskabelig Maalestok, og en anden end videnskabelig Maalestok har Universitetet ikke at anlægge.” Det historievidenskabelige samfund lagde allerede på dette tidspunkt større vægt på den nøjagtige præsentation af fortiden end på den engagerende genfortælling af historien. Man kan mene at dette var til skade for historievidenskaben, men det var nu engang de værdier som der var konsensus omkring: Ingen faghistoriker gik til forsvar for Troels-Lund.

47 RA, KU, Det Filosofiske Fakultet, dekanatssag 1875 nr. 10.

48 Brickas dagbog, 86 (3.10.1874).

49 *Årbog 1873-75*, 187.

50 Kriegers dagbog VI, 109 (14.11.1875).

51 E. Warming til P.W. Lund, 30.12.1876-2.1.1877, BCB.

52 Fr. Schiern til Ludv. Daae, 7.3.1876, NBO, Brevs. 65. ”Literatur”, *Dagbladet*, 4.3.1876. Bricka, ”[Anm. af] Troels Lund: Mogens Heinesøn. Et Tidsbillede fra det 16de Aarhundrede,” 139.

53 Dette fremgår af *Fædrelandets* anmeldelse 3.4.1876. Jeg har hverken fundet eller ledt efter disse andre anmeldelser, som intetsteds er omtalt i litteraturen.

54 C.F. Bricka til Ludv. Daae, 25.6.1876, NBO, Brevs. 65.

55 P.W. Lund til Troels-Lund, 16.10.1876 (koncept), KB, NKS 2677 V, 2°.

Professionaliseringen betød i almindelighed en udgrænsning af amatørerne fra videnskaben. Når Troels-Lund ikke levede op til de kritiske krav, blev han opfattet som en amatør og lukket ude af det gode selskab. Denne udelukkelse havde imidlertid også en side, som det kan være vanskeligere at acceptere: Der er en tendens til at Troels-Lund ikke kun blev bedømt på sine resultater, men også på forventningerne til ham som amatør. En bemærkning i *Dagbladets* anmeldelse er i denne forbindelse sigende. Thorsøe skriver at kilderne er for sparsomme til at danne grundlag for Troels-Lunds detaljerede resultater, men tilføjer så med manglende konsekvens at der til ”en saadan Detailkundskab, som den, Dr. Troels Lund udfolder”, forudsættes ”et meget længere historisk Studium end hans.” Steenstrups reaktion halvandet år forinden, da Troels-Lund havde annonceret sine første forelæsninger, er en tilsvarende: ”Og saa ser jeg, at Troels Lund vil holde forelæsninger over Kr. 4! Naa, den mand er uforknýt. Efter i 2 aar at have beskæftiget sig med Danmarks historie, offentl. forelæsninger!”<sup>56</sup> I begge tilfælde pukkes der på Troels-Lunds *formodede* uformåen på baggrund af hans manglende mere eller mindre professionelle uddannelse. Warming var ikke helt galt på den da han senere forklarede den modstand Troels-Lund mødte, med at ”han ikke er gaaet ad sædvanlige Veje, men er kommet dumpende saa temmelig ned i Historien.”<sup>57</sup>

---

### Politisk protektion

Fakultetets enstemmige afvisning af Troels-Lunds ansøgning havde ligeledes enstemmigt fået tilslutning af Konsistorium.<sup>58</sup> Videnskaben stod således samlet over for offentligheden da ansøgningens udfald skulle afgøres i Kultusministeriet. J.C.H. Fischer var imidlertid ingen normal kultusminister. Hans politiske modstand mod det nationalliberale parti – professorpartiet – viste sig på universitetet ved en dyb mistillid til universitetsprofessorernes videnskabelige dømmekraft. Det prægede hele hans ministergerning fra 1875 til 1880.<sup>59</sup> Således også denne sag – skønt der ikke er noget som tyder på en personlig forbindelse mellem Fischer og Troels-Lund.

Kort tid før fakultetet holdt sit møde om Troels-Lunds ansøgning, gjorde Krieger et notat om sagen i sin dagbog: Fischer ”interesserer sig nu for at faae Troels Lund til Docent i Historie (i alt Fald uden Løn).”<sup>60</sup> Krieger kendte historikermiljøet indgående, og hans dagbogsoptegnelse viser at han var klar over hvorledes

---

56 Joh. Steenstrup til C.F. Bricka, 6.10.1874, KB, NKS 2996, 4°.

57 E. Warming til P.W. Lund, 1.1.1877 [dvs. 1878], BCB.

58 RA, KM 3. kt., jnr. U 328/1876: Konsistorium til Kultusministeriet, 10.6.1876.

59 En udførlig analyse af Fischers relationer til universitetet findes i Larsen, *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet, 1870-1920*, 178-235.

60 Kriegers dagbog VI, 147-48 (20.5.1876).



historikerne havde voteret i fakultetet. Det rygte som Krieger kolporterer, har formentlig også været historieprofessorerne bekendt – eller det kan være disses egen opfattelse som Krieger giver udtryk for.

Rygtet var uden tvivl korrekt. Vi behøver ikke at sætte al vor lid til Krieger eller for den sags skyld Bricka, som senere mener at vide det samme.<sup>61</sup> En yderligere indikation finder vi nemlig i det initiativ som Fischer tog for en ny ansættelsesmåde af ekstraordinære docenter.

Samtidig med at Troels-Lund ansøgte om et docentur i historie, havde Harald Høffding indsendt en ansøgning om forelæsningshonorar i filosofi. Ministeriet havde sendt de to ansøgninger samlet til universitetet, og fakultetet behandlede dem da også simultant. Blot faldt sagerne helt forskelligt ud: Høffding blev varmt anbefalet.

Ministeriet reagerede ikke direkte på de to indstillinger. I stedet udarbejdede Fischer hen over sommeren et forslag til en ny ansættelsesmåde for ekstraordinære docenter; konceptet er skrevet med hans hånd.<sup>62</sup> Forslaget blev sendt til universitetet den 11. august. I Københavns Universitets årbogs referat står at det var ”foranlediget ved tvende Ansøgninger om Ansættelse som ekstraordinære Docenter”; i den originale skrivelse lægges der ikke skjul på at det drejede sig om Troels-Lunds og Høffdings ansøgninger. Ministeriet journaliserede da også de to ansættelsessager og spørgsmålet om en ændret ansættelsesmåde på samme sag.<sup>63</sup> Dette bestyrker mistanken om at den konkrete anledning til ministeriets forespørgsel har været et forsøg på at tvinge Troels-Lund ind gennem bagdøren.

Den sammenhæng blev udmærket set i samtiden. ”Fischer vil nok søge Bevilling paa Finantsloven til Lunds Ansættelse”, noterede Krieger i sin dagbog under 8. september med henvisning til en optegnelse to dage senere: ”Fischers Plan er nok at ombytte de Bevillinger, der hidtil ere givne til faste Docenter, med Bevillinger (1000 Kr.) paa kortere Tid til midlertidige Docenter, som skulde holde Forelæsninger og være medlemmer af Facultetet.”<sup>64</sup>

Fischers udgangspunkt var at universitetet ikke fornyede sig med samme hast som videnskaben.<sup>65</sup> Dette forhold var til skade for universitetets anseelse og særlig den lovgivende magts stilling til det, argumenterede Fischer – sikkert med tanke på at Venstre i Folketinget plæderede for ikke partout at besætte alle ordinære lærestole, men at give plads til de bedste folk i ekstraordinære ansættelser.<sup>66</sup> Flere yngre kræfter skulle tilknyttes universitetet, men på åremål og med medlemskab af fakultetet – hvilket ville have betydet indflydelse på sanktioneringen

61 C.F. Bricka til Ludv. Daae, 25.6.1876, 24.9.1876, NBO, Brevs. 65.

62 Jf. også indførelse i journalen (RA, KM 3. kt., journal 1876, U 328): ”Expederet efter Ministerens Concept”.

63 *Årbog 1876-77*, 11. RA, KM 3. kt., jnr. U 328/1876.

64 Kriegers dagbog VI, 161-62 (8.9.1876, 10.9.1876).

65 *Årbog 1876-77*, 11-12.

66 Larsen, *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet, 1870-1920*, 183.

af god og dårlig videnskab i form af ansættelser, eksamenskrav og så fremdeles. Fakultetsmedlemskabet forudsatte ellers fast ansættelse, hvilket for ekstraordinære docenters vedkommende krævede den lovgivende magts samtykke, og Fischer formulerede forslaget som en måde at omgå Rigsdagens indflydelse. Fischer forestillede sig en lønning af docenterne på 1.000 kr.

Forslaget fik en kølig modtagelse på universitetet: Alle fakulteterne såvel som Konsistorium afviste det.<sup>67</sup> Universitetet bekræftede behovet for ansættelse af flere ekstraordinære docenter, men fremhævede det umulige og urimelige i at ansætte ”fuldt kompetente Kræfter” til en løn af 1.000 kr. En sådan løn lå langt under normalen for de ekstraordinære docenter. Det Filosofiske Fakultet bemærkede at universitetsvirksomheden ville blive en bibeskæftigelse for docenterne – hvis de da ikke lige havde formue. Tilføjelsen var en hentydning til Troels-Lund, der ikke bare havde tilbudt at arbejde gratis, men som i det hele taget, som vi skal se, formentes at være kommet til penge. Når Fischer satte beløbet så lavt, må det sikkert først og fremmest tilskrives en realistisk vurdering af at det ville blive vanskeligt at lokke flere penge ud af de bevilgende myndigheder.

Universitetet anviste en anden vej for ministeriet: Det kunne over finansloven søge universitetets docentkonto forhøjet eller søge oprettelse af nye stipendiemidler. (Det tog ti år og et ministerskift før universitetets ønske blev imødekommet med oprettelsen af Kommunitetsstipendiet for yngre videnskabsmænd).<sup>68</sup> Ræsonnementet bag universitetets forslag var formentlig at stipendiemidlerne – modsat lærestolene – var under universitetets direkte kontrol. Mistanken om at universitetet ikke ville blive hørt – eller blot spurgt – under et nyt ansættelsessystem, har muligvis været til stede. Fischer havde nemlig undladt at spørge universitetet eller vraget dets indstilling ved besættelsen af forskellige ordinære lærestole, og imod dets ønske havde han ligeledes tildelt forelæsningsret til et par akademikere uden – eller uden den rigtige – doktorgrad.<sup>69</sup>

Mistroen kan også spores i holdningen til forslaget om docenternes sæde i fakulteterne. Universitetet afviste at en prøveansættelse skulle give del i styrelsen. Forslaget var af Fischer formuleret som en beskyttelsesforanstaltning mod offentlighedens urimelige beskyldninger mod universitetet for klikevæsen. Det ville sikre en fornyelse som satte universitetet ud over disse anklager. I realiteten var det nok så meget Fischer selv der rejste disse anklager – gennem hele sit virke som kultusminister, kunne man tilføje, ikke mindst forsøgene året forinden på at gøre Georg Brandes til professor.

Fischers forslag ville fjerne Rigsdagens veto mod at give officiel videnskabelig anerkendelse i form af sæde i fakultetet og gøre dette til et spørgsmål alene

67 *Årbog 1876-77*, 12-25.

68 *Årbog 1884-85*, 121-22.

69 Larsen, *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet, 1870-1920*, 196-98, 213-14.

mellem universitet og ministerium, og det er i den forbindelse tankevækkende at universitetet takkede nej. Professorerne vidste jo at Folketinget modarbejdede faste ansættelser. Har frygten for hvem Fischer kunne finde på at sætte ind, været større end bekymringen for hvem Folketinget kunne finde på at holde ude? Troels-Lund, men også andre akademikere som havde vanskeligt ved at vinde universitetets anerkendelse, spøger i kulissen. Det er på denne baggrund at universitetets og Det Filosofiske Fakultets klare afvisning må ses.

På dette grundlag advarede departementschefen om at gå videre med sagen. Fischer kunne søge kontoen til videnskabelige formåls fremme forhøjet eller søge en særlig bevilling til stipendier, men departementschefen kunne ikke tro at det ville lykkes.<sup>70</sup> Heri havde han sikkert ret: Et forslag fra Fischer ville være faldet midt under de spændte forhandlinger om finansloven 1877/78 som endte med den første provisoriske finanslov.<sup>71</sup> Fischer har ikke desto mindre overvejet sagen længe. Først i februar 1877 renoncerede han ved at erklære sig enig i at det ikke ville "føre til noget *nu* at fortsætte Sagens Behandling."<sup>72</sup> Da forslaget i en noget anden skikkelse blev fremsat et par år senere, drejede det sig ikke længere om at protegere Troels-Lund, men Georg Brandes.<sup>73</sup>

Det kostede formentlig Høffding et forelæsningshonorar i 1876 at fakultetet ikke bøjede sig for ministeriets pres. Høffdings stipendium var udløbet, og det var da et naturligt tidspunkt at knytte ham tættere til fakultetet. I stedet skaffede Madvig ham fra 1878 understøttelse fra Carlsbergfondet.<sup>74</sup> Høffding var fakultetsmand og skulle nok få sin ansættelse, før eller senere. For Troels-Lund forholdt det sig anderledes.

---

## Efterspil

Troels-Lund har følt sig forfulgt og klaget sin nød til onklen i Brasilien sommeren 1876. Brevet er desværre ikke bevaret og dermed heller ikke denne kilde til Troels-Lunds egen opfattelse af faghistorikernes reaktion på Skitserne og ansøgningen til universitetet. Derimod er svarbrevet bevaret. "Det gjør mig meget ondt af Dit brev at see," skriver P.W. Lund, "at Touren nu ogsaa er kommet til Dig, at blive Gjenstand for den hjerte- og skaanselsløse Kritik, der desværre synes at gjøre sig stedse mere gjældende hjemme, og som skæmmer vort ellers saa høitstaaende litterære og videnskabelige Liv. Næst Vikingebloodet turde denne

---

70 RA, KM 3. kt., jnr. U 328/1876: Linde til Fischer, 30.11.1876.

71 Jf. Albert Olsen, "Rigsdagen og Finanslovene 1849-94," in *Den danske Rigsdag 1849-1949* bd. V (Kbh.: J.H. Schultz Forlag, 1953), 104-9.

72 RA, KM 3. kt., jnr. U 328/1876: Ministerresolution, 11.2.1877.

73 Larsen, *Professoratet. Videnskabelige magtkampe i Det Filosofiske Fakultet, 1870-1920*, 228.

74 Harald Høffding, *Erindringer* (Kbh.: Gyldendal, 1928), 106.

uhyggeelige Fremtoning vel nærmest søge sin Forklaring i den stedse tiltagende Indsnævring af Forholdene og dermed forøgede Rivning med de tillige stedse talrigere Medbeilere til samme Poster. Og hvad denne Kamp for fuldstændig Bestaaen kan frembringe for utrolige Virkninger, har jo Darwin nøksom bevist. Kan den af en Abe gjøre et Menneske, hvad hindre da at den kan omskabe forresten dannede Mennesker til Bulbidere.”<sup>75</sup>

Bulbiderne slap ikke grebet. Troels-Lund kom hverken ind på universitetet ad hovedtrappen eller smuglet ind via bagtrappen af Fischer. Universitetet blev en stadig fjernere mulighed. Efteråret 1876, mens Fischer arbejdede for hans sag, holdt han ifølge Warming efter aftale med ministeren en række forelæsninger i sjællandske byer;<sup>76</sup> sådanne populære forelæsninger har ikke kunnet imponere universitetsfolkene. Samtidig forelæste han over den europæiske civilisations historie,<sup>77</sup> men denne i ansøgningen varslede, stort anlagte forelæsningsrække blev ikke fortsat efter at ansættelsen havde fortonet sig i det fjerne. I 1877 fik han ikke fornyet Smiths Legat. Han blev indstillet af fakultetet, men med den vrangvillige tilføjelse at anbefalingen skete under forudsætning af at han ikke ejede formue – en usædvanlig bemærkning for så vidt som stipendiet ikke uddeltes efter trang.<sup>78</sup> Troels-Lund havde i 1875 arvet sin far, og han har på Konsistoriums forespørgsel vedkendt sig den indtægt som blev oplyst i skattebogen, men blev altså vraget alligevel – næsten tarveligt al den stund Konsistorium over for ministeriet havde lagt vægt på at der ikke var nogen grund til at gøre Troels-Lund til docent så længe han nød dette stipendium. I stedet for Troels-Lund fik de to næste på fakultetets liste nye portioner: filosofen Kroman og – Thorsøe, *Dagbladets* anmelder af Troels-Lund.<sup>79</sup>

Universitetets afvisning var entydig, men professorerne var fortsat nervøse: Hvad ville der ske når Schiern eller Paludan-Müller gik af? Fabricius skriver kryptisk i sin biografi om Troels-Lund at ”indflydelsesrige Mænd interesserede sig for ham og opfattede ham som et Professoremne.”<sup>80</sup> Helt frem til Erslevs ansættelse verserede der rygter om at Troels-Lunds ”Venner” ihærdigt arbejdede på hans ansættelse.<sup>81</sup> Krieger frygtede ”at Fischer vilde til det Yderste patronisere Dr. Troels”, altså sætte ham igennem mod universitetets indstilling på bekostning af Kriegers egen favorit, Johannes Steenstrup. I Kriegers begrundelse over for Ludvig Daae satte han dette i sammenhæng med dansk naturhistories bitre fejde

75 P.W. Lund til Troels-Lund, 16.10.1876 (koncept), KB, NKS 2677 V, 2°. Tak til Birgitte Holten for denne reference.

76 E. Warming til P.W. Lund, 30.12.1876–2.1.1877, BCB.

77 *Årbog 1876–77*, 124.

78 *Samling af de for Universitetets Legater gjældende Bestemmelser*, 6–7, 542.

79 RA, KU, Det Filosofiske Fakultet, diarium, møde 24.5.1877. RA, KU, Konsistorium, Circularia 1876/77, 27.6.1877, nr. 271. RA, KM 3. kt., jnr. U 328/1876: Konsistorium til Kultusministeriet, 10.6.1876.

80 Fabricius, *Troels-Lund*, 37.

81 C.F. Bricka til A. Heise, 18.2.1883 (koncept), KB, NKS 2996, 4°.

mellem Japetus Steenstrups skole, der dominerede universitetet, og J.C. Schiødte: Fischer tilhørte Schiødtes skole og var derfor ikke Japetus Steenstrups søn venligt stemt.<sup>82</sup> Ironien i Thorsøes nye status som stipendiemodtager bliver i dette perspektiv kun tykkere når man erfarer at også Johannes Steenstrup i samme ombering nu modtog stipendiet via Det Filosofiske Fakultet; han var i forvejen legatnyder, men overgik fra Det Rets- og Statsvidenskabelige Fakultet som følge af sine skrifers overvejende historiske karakter. Fem år senere var han professor, mens Troels-Lund på det nærmeste var erklæret for uegnet. Da historieprofessoraterne endelig blev ledige, var Fischer for længst blevet væltet som minister, og Troels-Lunds venner gjorde ingen forskel: Alle bekymringer blev gjort til skamme.

Krieger antydede altså at Troels-Lund var schiødteianer. Kort tid før Troels-Lund indleverede sin ansøgning, havde en historiker kaldt ham for brandesia-ner.<sup>83</sup> To begreber for det samme: oppositionen mod det bestående, mod universitetets (steenstrupianske) ortodoksi. På den vis lignede Troels-Lund ministeren: to konservative fritænkere. En anden ting er om denne karakteristik af Troels-Lund er rimelig.<sup>84</sup> Her skal jeg imidlertid ikke forsøge at finde ind til pudlens kerne, men skuer den gerne på hårene: Pointen er at Troels-Lund i hvert fald *lignede* en af fritænkere gennem skribentvirksomhed i Brandesbrødrenes *Det 19de Aarhundrede*, venskabet med Høffding, tilslutning til udviklingstanken (darwinisme) og deltagelse i Studenterforeningens opposition, f.eks. da han et par år tidligere sammen med bl.a. den radikale historiker Fridericia havde støttet en student mod blasfemianklager.<sup>85</sup>

---

## Skønlitteraturen og kulturhistorien

Analysen af Troels-Lunds position i 1870'erne bekræfter mange af de forhold som Palle Ove Christiansen har påpeget fra 1880'erne og fremefter. Troels-Lund blev udgrænset som en alt for fantasifuld historiker, der ikke levede op til de kildekritiske normer. Det giver også mening at betragte forløbet ikke kun som et resultat af, men også et led i skabelsen af en professionel identitet idet faghistorikerne forenedes i modstanden mod Troels-Lund. Grænserne mellem videnskab og offentlighed blev trukket tydeligt op og forsvaret mod det politiske pres.

For så vidt forskydes Palle Ove Christiansens resultater blot med et tiår. Det skaber imidlertid nogle iøjnefaldende forskelle. Således var det den konservative

---

82 Ludv. Daae til C.F. Bricka, 9.9.1878, KB, NKS 2996, 4°. En behandling af fejden findes fx i Kaj Sand-Jensen, *Den sidste naturhistoriker. Naturforkæmperen og videnskabsmanden Carl Wesenberg-Lund* (Kbh.: Gad, 2003), 41-59.

83 Fr. Krarup til Ludv. Daae, 1.4.1876, NBO, Brevs. 65.

84 Modargumenter findes i Kjeld Thorsen, *Troels-Lund og hans historiesyn* (Århus: Historisk Afdeling, Aarhus Universitet, 1972), 18-21.

85 Carl Dumreicher, *Studenterforeningens Historie. 1. 1870-75* (Nyt Nordisk Forlag, 1934), 269-70.

historikerelite som under konkurrencen på den historievitenskabelige arena optrådte som bulbidere – for nu at bruge P.W. Lunds udtryk – og ikke de radikale historikere, som først med nogen rimelighed kan betragtes som toneangivende et tiår senere. Modstanden mod Troels-Lund fra konservative historikere som Bricka og Steenstrup er Palle Ove Christiansen selv inde på,<sup>86</sup> men vælger alligevel at fokusere på de radikale. Det kan godt være at det efterhånden blev de radikale historikere som fandt en syndebuk i Troels-Lund, men det hører så også med til historien at Troels Lund i 1901 blev optaget i Videnskabernes Selskab efter forslag af – Erslev. Af de konservative Steenstrup og Holm har højest én fulgt Erslev.<sup>87</sup>

Den vigtigste forskel drejer sig imidlertid om Troels-Lunds forskningsfelt. For Christiansen er det afgørende at der var tale om en faglig afvisning af og populær opbakning til *kulturhistorikeren* Troels-Lund. Dette giver imidlertid ingen mening i 1870'erne da Troels-Lunds litterære produktion såvel som forelæsninger faldt inden for den politiske historie med fokus på centrale aktører.<sup>88</sup> Kun den lange skitse om Christian 4.s fødsel og dåb anslog et kulturhistorisk tema, men dette var ikke et ankepunkt for kritikerne.<sup>89</sup> Det var skønlitteraturen som var i opposition til videnskaben, ikke kulturhistorien.

Så vidt 1870'erne. Perspektiverne synes dog større: Det kan umiddelbart konstateres at når Troels-Lund ikke blev professor i 1882-83, skyldtes heller ikke dette modstanden mod kulturhistorien, men at Troels-Lund blev anset for at være en dårlig historiker. Vanskeligere forholder det sig med spørgsmålet om den senere udgrænsning af kulturhistorien, herunder af Troels-Lund. Det er blevet påpeget at Troels-Lunds såvel som andres kulturhistoriske arbejder genre-mæssigt hører hjemme i den "oliemalede naturalistiske dramatik" à la Dumas.<sup>90</sup> Således er kulturhistorien også intimt forbundet med netop den stil som vakte mishag mod Troels-Lund i 1870'erne, allerede før den blev overført på samme kulturhistorie. Hvis man analytisk forsøger at adskille kulturhistorien fra dens litterære (eller maleriske) form, antyder analysen i det mindste at det også efter 1870'erne snarere end kulturhistoriens genstandsfelt var denne form – herunder meddel-somheden hvor kilderne er tavse – som skabte modstand mod kulturhistorien. I praksis lader den litterære form og det kulturhistoriske indhold sig blot ikke adskille for kulturhistorien i slutningen af det 19. århundredes vedkommende.

---

86 Christiansen, *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*, 53-54, 73.

87 Gjøde Nielsen, "Troels-Lund. En biografisk skitse," 52; "Erslev, T. F. Troels-Lund. (5. September 1840 - 12. Februar 1921). I," 39.

88 Jf. Fabricius, *Troels-Lund*, 29.

89 Jf. Gjøde Nielsen, *Kulturhistorien & historiekunsten. En analyse af Troels-Lund's forfatterskab, 1859-1921*, 52.

90 Schousboe, "Folketiden - eller da kulturhistorien blev 'tidløs'," 174-75.

---

## Utrykte kilder

**Botanisk Centralbibliotek (BCB)**

Breve fra Eugen Warming til P.W. Lund

**Det Kongelige Bibliotek (KB)**

NKS 2677, 2°: P.W. Lund: Brevkopibøger 1835-1862 og koncepter til breve 1833-1879

NKS 2680, 4°: Breve fra S. Heegaard til sognepræst L.C. Hansen

NKS 2996, 4°: Breve til rigsarkivar C.F. Bricka

NKS 3261, 4°: P.W. Lund: Breve: Videnskabelig korrespondance, breve fra familien samt koncepter

NKS 3883, 4°: Troels Troels-Lund: Breve og personalia

**Nasjonalbiblioteket i Oslo (NBO)**

Brevs. 65: Ludv. Daaes brevsamling

**Rigsarkivet (RA)**

Kultusministeriet 3. kontor (KM 3. kt.)

Journalagerne U 328/1876, Ø 391/1882, Ø 1015/1882

Journal 1876

Københavns Universitet (KU)

Det Filosofiske Fakultet

Dekanatssagerne 1870 nr. 47, 1875 nr. 10, 1876 nr. 16 og 1876 nr. 59

Diarium 1856-1895

Konsistorium

Circularia 1876/77

---

## Aviser

*Dagbladet* (4.3.1876)

*Fædrelandet* (3.4.1876, 8.4.1876, 24.4.1876, 25.4.1876)

---

## Litteratur

*Andreas Frederik Kriegers Dagbøger 1848-1880* 1920-43: Udg. af Aage Friis mfl. Kbh.: 1920-43. (Kriegers dagbøger).

Bricka, C.F. 1877-78: "[Anm. Af] Troels Lund: Mogens Heinesøn. Et Tidsbillede fra det 16de Aarhundrede." *Historisk Tidsskrift* 4.r. VI: 139-168.



- C.F. Brickas *litterære dagbog 1873–1878*. Red. Claus Bjørn mfl., Kbh.: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 2002. (Brickas dagbog).
- Christiansen, Palle Ove 2000: *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*. [Kbh.]: Samleren.
- Dumreicher, Carl 1934: *Studerterforeningens Historie. 1. 1870-75*. Nyt Nordisk Forlag.
- Erslev, Kr. 1921: "T. F. Troels-Lund. (5. September 1840 – 12. Februar 1921). I." *Over-sigt over Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger*, s. 39-53.
- Fabricius, Knud 1921: *Troels-Lund*. Kbh.: Schönberg.
- Georg Brandes og Emil Petersen. *En Brevveksling*. 1980: Udg. af Morten Borup. [Kbh.]: Lademann.
- Gjøde Nielsen, Henrik 2003: "Troels-Lund. En biografisk skitse." *Fortid og Nutid* 2003, no. 1 s. 49-67.
- Gjøde Nielsen, Henrik 1989: *Kulturhistorien & historiekunsten. En analyse af Troels-Lund's Forfatterskab, 1859-1921*. Speciale. [Aalborg]: Aalborg Universitetscenter.
- Grundtvig, Joh. 1876: *Frederik den Andens Statshusholdning, Oplyst af utrykte Kilder*. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Høffding, Harald 1928: *Erindringer*. Kbh.: Gyldendal.
- Jørgensen, Ellen 1943: *Historiens Studium i Danmark i Det 19. Aarhundrede*. Hagerup.
- Jørgensen, Ellen 1923: *Danske Historikere fra Saxo til Kr. Erslev*. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Kbh.
- Kjersgaard, Erik 1968: "Manden og værket." In Troels Troels-Lund, *Dagligt Liv i Norden i det sekstende århundrede*. Gyldendal, s. 7-48.
- Larsen, A.C. 1882: *Politiken og den studerende Stand: Et Foredrag holdt i Studenterforeningen d. 23de September 1882*. Kbh.
- Larsen, Pelle Oliver 2010: *Professoratet. Videnskabelige Magtkampe i Det Filo-sofiske Fakultet, 1870-1920*. Ph.d-afhandling. Aarhus: Aarhus Universitet, Det Humanistiske Fakultet.
- Møller Jørgensen, Claus 1991: *Dansk Historievidenskab 1883-o. 1915. Historie som universitært institutionaliseret og professionaliseret videnskab, med specielt henblik på den historievidenskabelige elitestruktur, dens udseende og virkemåde*. Kandidatspeciale. Aarhus: Aarhus Universitet.
- Olsen, Albert 1953: "Rigsdagen og Finanslovene 1849-94." In *Den Danske Rigsdag 1849-1949; Bind V*. Udgivet af Statsministeriet og Rigsdagens præsidium. Kbh.: J.H. Schultz Forlag, s. 7-155.
- Samling af de for Universitetets Legater gjældende Bestemmelser*. Udg. af Konsistorium for Københavns Universitet. Kbh.: 1890.
- Sand-Jensen, Kaj 2003: *Den sidste naturhistoriker. Naturforkæmperen og videnskabsmanden Carl Wesenberg-Lund*. Kbh.: Gad.
- Schousboe, Karen 1989: "Folketiden – eller da kulturhistorien blev 'Tidløs'." In

- Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien.* Red. Lotte Hedeager og Karen Schousboe. Kbh.: Akademisk Forlag, s. 165-186.
- Tandrup, Leo 1984: "Troels-Lund, Troels." In *Dansk Biografisk Leksikon* bd. XV. Red. af Svend Cedergreen Bech. København: Gyldendal, s. 30-36.
- Tandrup, Leo 1979: *Ravn. En beretning om Kristian Erslevs udvikling som menneske, historieforsker og historieskriver og om hans syn på historien og dens værdi indtil 1912.* [Kbh.]: Gyldendal.
- Thorsen, Kjeld 1972: *Troels-Lund og hans historiesyn.* Kandidatdissemination. Aarhus: Historisk Afdeling, Aarhus Universitet.
- Troels-Lund, Troels 1876: *Historiske Skitser efter utrykte Kilder.* Kbh.: C.A. Reitzel.
- Troels-Lund, Troels 1873-74: "Jacob Ulfelds Færd ved Frederik den Andens Begravelse." *Historisk Tidsskrift* 4.r.IV s. 217-242.
- Troels-Lund, Troels 1872-73: "Om Dommen over Christoffer Rosenkrands." *Historisk Tidsskrift* 4.r.III s. 518-537.
- Aarvog for Københavns Universitet, den polytekniske Læreanstalt og Kommunitetet indeholdende Meddelelser for de akademiske Aar 1864-1885.* Udg. efter Konsistoriums foranstaltning af C. Goos. København: Gyldendal. (Årbog).

---

## Fiction as Opposition

### The Ostracism of Troels-Lund by Professional Historians in the 1870s

The article discusses the reasons for the scientific marginalisation of Troels Troels-Lund (1840-1921). Troels-Lund is best known for his 14-volume work on cultural history *Daily Life in Scandinavia in the 16th Century* (1879-1901). In 1882-83 Troels-Lund was twice rejected for a professorship in history. Historians and others have as an exclusion of cultural history from the scientific history. Cultural history was (and is) in opposition, is the argument of Palle Ove Christiansen. By focusing on Troels-Lund's position in the historical milieu back in the 1870s, particularly an application for a readership at the university in 1876, the article demonstrates that Troels-Lund met with vehement opposition from the professional historians *before* he became a cultural historian, whilst on the other hand he met with both popular applause and political support. Troels-Lund received a measure of scientific approval as long as he subjected himself to the demands of discipline, but in the same moment as his literary production took on a freer character, he was ostracised. He did not live up to the scientific demand for seriousness, and his production was regarded as fiction rather than as historical science. Troels-Lund transferred this style to cultural history, but the focus on Troels-Lund in the 1870s shows that it was not primarily the subject field of cultural history that was later subjected to attack.

Jesper Laursen, f. 1951, cand.phil. i forhistorisk arkæologi, redaktør på Moesgård Museum. Har udgivet bøger og artikler om bl.a. jagt- og skovhistorie, sidst Herregårdsjagt i Danmark, 2009.

---

# ADELSKULTUR OG HERREGÅRDSJAGT

## i tiden mellem Junigrundloven og Lens afløsningen

*Under herregårdenes storhedstid i sidste halvdel af 1800-tallet kom jagterne til at spille en fremtrædende rolle i den højere landadels statusmarkeringer, og en lensgreve gav direkte udtryk for, at han anså dem som en del af den luksus, som var nødvendig for at give standen éclat. Dette udsagn synes at rumme nøglen til en nærmere forståelse af den højere landadels ekstravagante livsførelse, og det leder tanken hen på teorier udviklet af socialøkonomen Thorstein Veblen og af sociologen Roland Girtler. I artiklen diskuteres det, i hvilket omfang Veblens teorier om iøjnefaldende fritid og forbrug og Girtlers teorier om menneskets iboende stræben efter fornemhed kan bidrage til en forståelse af den betydning, som jagten fik for landadelen i den pågældende periode. Emnet har tidligere været behandlet i forbindelse med forfatterens bredt anlagt afhandling om herregårdsjagts historie i Danmark. Her bliver det gjort til genstand for en sammenfattende diskussion ud fra den opfattelse, at landadelen ganske vist anvendte jagterne og andre statusmarkeringer som led i en generel manifestation af adelig suverænitæt og eksklusivitet, men at bestræbelserne nok især var drevet af indbyrdes kappestrid og konkurrence om at opnå en højere grad af fornemhed, snarere end at det handlede om at distingvere sig i forhold til det fremvoksende industri- og handelsborgerskab.*



Med Junigrundloven blev Enevælden bragt til ophør, og der indførtes noget, der lignede borgerlige demokratiske tilstande i Danmark. Ved en umiddelbar betragtning fik adelsstanden samtidig sit banesår, idet loven fastslog, at alle forrettigheder i forbindelse med adel, titler og rang skulle bortfalde, ligesom det blev varslet, at landets majorater, dvs. grevskaber, baronier og stamhuse,

skulle overgå til fri ejendom.<sup>1</sup> På Tranekær fortalte den gamle lensgreve, Frederik Ahlefeldt-Laurvig, sine børnebørn, at i samme øjeblik, Frederik 7. underskrev Grundloven, brød et uvejr løs, som strakte sig fra Skagen til Elben og fra Ribe til København.<sup>2</sup> Men mon ikke historien frem for alt er udtryk for lensgrevens ubehag ved den gamle verdensordens sammenbrud, snarere end at den udtrykker adelens generelle holdning, for da Grundloven i 1849 var til afstemning på Rigsdagen, var der faktisk flere adelige ja-stemmer end nej-stemmer.<sup>3</sup> Forfatteren Palle Rosenkrantz gav siden udtryk for – måske også i erkendelse af, at det kunne være gået meget værre – at forholdene for adelen i almindelighed ikke var blevet væsentligt forværret, da adel, titler og rang trods alt ikke var blevet afskaffet, samt at den højere landadels særrettigheder i forbindelse med majoraterne stadig bestod, om end det var på lånt tid.<sup>4</sup>

Den særlige status, der var forbundet med besiddelse af store majorater, blev dog alvorligt forringet, da de fleste besiddere fra midten af århundredet begyndte at sælge ud af arvegodset, idet man af politiske grunde så sig nødsaget til at imødekomme bøndernes ønske om at købe fæstegårdene til selveje. Det skete modvilligt og med blødende hjerte og blev af mange majoratsbesiddere oplevet som en standsmæssig svækkelse. Lensgreve Christian Emil Krag-Juul-Vind-Frijs, grevskabet Frijsenborg, udtrykker således i et brev fra 1851, at han har mistet sin "livsglæde" og fortsætter: "(...) for en væsentlig del bidrager hertil, at jeg skal til at afhænde mit nedarvede gods, thi hvorvel jeg godt kan sige mig, at dette er det rigtige set såvel fra det almindelige standpunkt, som det nu engang er en pligt for mig efter mit en gang udtalte ord, så har det dog for mig eller rettere sagt for min følelse noget stødende at skille sig ved den overdragne ejendom, når man ikke kan se, at det kan bidrage til andet gavn end en øjeblikkelig gevinst for de første erhververe."<sup>5</sup>

- 
- 1 Adel bruges i ordets empiriske betydning, og til den danske adel regnes på dette tidspunkt "alle i dansk Adelsstand optagne Slægter, der havde Godser i Danmark eller beklædte Stillinger i Danmark og Hertugdømmerne, samt Slægter, der vel ikke havde deres Hjem i Monarkiet, men som stod i Tjenesteforhold til den danske Konge og var optagne i den danske Adel", jf. P. Rosenkrantz 1932, s. 56, og fra 1884 personer som var optaget i Danmarks Adels Aarvog 1884ff. Ved højere adel forstås normalt de grevelige og friherrelige slægter, mens den lavere adel omfatter de resterende slægter, jf. P. Rosenkrantz 1932, s. 57. Med landadel eller godsadel menes den højere eller lavere adel, som besad godser, mens der med byadel og embedsadel menes de slægter, som normalt ikke ejede godser, jf. P. Rosenkrantz 1932, s. 62, 127, 186f. Her anvendes udtrykket "den højere landadel" dog om lensbesidderne og de adelige stamhusbesiddere, og udtrykket "aristokrati" anvendes synonymt med adel. Lensadelen er den del af landadelen, som besad grevskaber og baronier. Når der tales om f.eks. adelsstand, anvendes stand alene i betydningen "samfundsgruppe" og ikke som en politisk defineret gruppe med visse særrettigheder.
  - 2 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/37, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1922-24, 05.06.1922.
  - 3 P. Rosenkrantz 1932, s. 54.
  - 4 P. Rosenkrantz 1932, s. 53ff, 59. Synspunkterne fremføres i et tilbageblik, og de er således ikke nødvendigvis dækkende for, hvordan Rosenkrantz' standsfæller så på tingene i 1849.
  - 5 Citeret efter N. Clemmensen 1974, s. 46, note 39.



Konseilspræsident, lensgreve Christian Emil Frijs malet i fuld mundering af J.V. Gertner, 1866. Privateje. Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet.

På grevskabet Frijsenborg, som var landets største, blev der efter 1852 afhændet i alt 850 gårde og 640 huse og bolsteder til en samlet værdi af ca. 8.000.000 kr. Lensgreven kunne som andre majoratsbesiddere selv beholde omkring 10% af salgssummen til personlig ejendom, mens resten var båndlagt i et såkaldt fideikommiss, som gav et stort og stabilt renteafkast.<sup>6</sup> Majoraterne fik herved tilført kolossale beløb, der bl.a. blev anvendt til at udvikle den tilbageværende del af besiddelserne til mønsterværdige storlandbrug, som nød godt af landbrugets højkonjunkturer 1840-1870 og igen efter 1890.

Stik imod alle odds, og i en grad som sjældent set i Danmarkshistorien, fik adelen endvidere stor politisk indflydelse i sidste halvdel af 1800-tallet. Det skete efter, de nye borgerlige magthavere – de nationalliberale – blev gjort ansvarlige for krigen i 1864, og efter det forsmædelige nederlag kom en godsejrerregering til under ledelse af lensgreve C.E. Frijs, Frijsenborg. Den nye regering fik i 1866 gennemtruffet en grundlovsrevision, der må betegnes som et demokratisk tilbageskridt og et parlamentarisk misfoster, og den muliggjorde, at skiftende godsejerdominerede regeringer, endskønt de måtte have et folketingsflertal imod sig, kunne sidde på magten frem til systemskiftet i 1901, da Christian 9. nødtvungent måtte acceptere, at en venstre-regering trådte til.

Som det sidste, men ikke mindst vigtige moment i adelens genkomst på scenen kan nævnes, at konge og adel for alvor blev pot og pande i Christian 9.s re-

6 L. Bobé, G. Graae & F. Jürgensen West 1916, s. 21ff; P. Thestrup 1967, s. 30ff.

geringstid. Forholdet havde været så som så under Frederik 6., bedre under Christian 8., men elendigt under Frederik 7. ikke mindst på grund af hans ægteskab med grevinde Danner. I Christian 9.s tid indtog de adelige igen deres retmæssige plads ved kongens hof, de højeste embeder ved hoffet, diplomatiet og statsadministrationen var beklædt af folk med blå blod i årerne, og det var stadig adelen, som var i besiddelse af de fineste titler.<sup>7</sup>

Den historie er for så vidt velkendt.<sup>8</sup> Hvad, der måske er mindre kendt, er, hvordan den standsbevidste adel reagerede i denne situation præget af både tab og vinding på statuskontoen. Trods Junigrundlovens bestemmelser var adelen som helhed altså ikke blevet sat helt ud af spillet, men det var dog kun godsadelen, der for alvor havde mulighed for at manifestere noget, der lignede adelig suverænitet. Det gjaldt i særdeleshed majoratsbesidderne, som foruden herregårde med alt, hvad dertil hørte, havde økonomiske midler til deres rådighed, som ingen andre kunne præstere på den tid. Og det havde man et grænseløst behov for at stille til skue, såvel i sin livsførelse på herregårdene som i andre sammenhænge. Jagterne kom til at spille en fremtrædende rolle i disse statusmarkeringer, og lensgreven på Tranekær gav direkte udtryk for, at han anså dem for at være en del af den luksus, som var nødvendig for at give standen *éclat*.<sup>9</sup> Dette udsagn synes at rumme nøglen til en nærmere forståelse af den højere landadels ekstravagante livsførelse, og det leder tanken hen på teorier udviklet af socialøkonomen Thorstein Veblen i bogen "The Theory of the Leisure Class" fra 1899. Formålet med afhandlingen var at drøfte "fritidsklassens" position og værdi som økonomisk faktor i det moderne samfund, men i forbindelse hermed beskæftigede Veblen sig også indgående med fritidsklassens oprindelse og udviklingshistorie.<sup>10</sup> I modsætning til klassisk økonomisk teori interesserede Veblen sig for godernes, værdiernes og forbrugets sociologiske betydning.<sup>11</sup> Fritidsklassen, overklassen eller som i denne artikel den velhavende adel befatter sig ikke med produktivt arbejde, men lever derimod livet med et statusgivende, ikke-produktivt forbrug af tid, som først opfylder sit formål, når det stilles til skue. Veblen kalder fænomenet "iøjnefaldende fritid".<sup>12</sup> "Iøjnefaldende forbrug" ligger i naturlig forlængelse heraf, idet elitens overflod ikke bruges til, hvad man normalt vil kalde nyttige formål – det ødsle forbrug af værdifulde overflødige varer stilles i stedet til skue for at imponere andre og måske ikke mindst hinanden. Om man vælger at stille enten sin fritid eller sit forbrug til skue afhænger af, hvad der har størst effekt i forhold

7 P. Rosenkrantz 1932, s. 98ff, 119ff.

8 K. Hvidt 1990, s. 145ff; S. Heiberg 2004, s. 109ff, C. Porskrog Rasmussen 2006, s. 9ff.

9 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/37, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1899-1901, 27.01.1901. *Eclat* betyder pragt eller glans.

10 T. Veblen 1973, s. 19ff.

11 A. Brodersen 1976, s. 10ff.

12 T. Veblen 1973, s. 41ff.

til de personer og grupper, man gerne vil gøre indtryk på.<sup>13</sup> Der er således med andre ord tale om iøjnefaldende statusmanifestationer, hvilket ganske vist ikke kræver arbejde i sædvanlig produktiv forstand, men dog hvad man kunne kalde vedholdende statusarbejde, og det umiddelbart ulogiske og unyttige tjener til at opretholde status.<sup>14</sup> Umiddelbart kan det hele forekomme absurd og meningsløst, men ved så at sige at stille sagen på spidsen og vende begreberne på hovedet lykkes det Veblen at vise, at bestræbelserne faktisk tjener et fornuftigt formål – i hvert fald set med aktørernes egne øjne.

Socialantropologen og sociologen Roland Girtler går i sin bog "Die feinen Leute" et skridt videre, idet han fremhæver menneskets iboende stræben efter fornemhed, en grundtæse, der sammenfattes i udtrykket "animal ambitiosum".<sup>15</sup> Foruden iøjnefaldende fritid og forbrug er aristokratiets livsførelse således karakteriseret af en idelig stræben efter fornemhed.<sup>16</sup> Denne stræben rummer desuden et dynamisk element, idet lavere rangerende vil have højere rangerende som forbillede og rollemodel og dermed tragte efter en fornemhed en tand over det niveau, de selv befinder sig på. Girtler eftersporer systematisk de strategier, der tages i anvendelse i denne stræben, og det sker med antropologisk blik for dens rituelle og symbolske udtryk.

I det følgende vil det blive diskuteret, i hvilket omfang Veblens og Girtlers teorier kan bidrage til en forståelse af den betydning, som jagten fik for landadelen i den pågældende periode. Emnet har tidligere været behandlet i forbindelse med en bredt anlagt afhandling om herregårdsjagten historie i Danmark.<sup>17</sup> Her vil det blive gjort til genstand for en sammenfattende diskussion ud fra den opfattelse, at landadelen ganske vist anvendte jægterne og andre statusmarkeringer som led i en generel manifestation af adelig suverænitet og eksklusivitet, men at bestræbelserne nok især var drevet af indbyrdes kappestrid og konkurrence om at opnå en højere grad af fornemhed, snarere end at det handlede om at distingvere sig i forhold til det fremvoksende industri- og handelsborgerskab.<sup>18</sup>

---

13 T. Veblen 1973, s. 60ff, 71. Veblens forskning og omfattende forfatterskab har i tidens løb været genstand for betydelig debat og kritik, men de her skitserede ideer om fritidsklassen er stadig en kilde til inspiration i forbindelse med elitestudier, jf. M. Venborg Pedersen 2005, s. 22; R. Girtler 1990, s. 17 samt K. Odner 2005, s. 294ff.

14 M. Venborg Pedersen 2005, s. 22.

15 R. Girtler 1990, s. 11.

16 R. Girtler 1990, s. 11.

17 J. Laursen 2009.

18 Om adelens og det højere borgerskabs sociale kappestrid om rang og ære i enevældens tid, se P. Henningsen 2006, s. 318ff.



---

## Herregårdsjagt og herskabsliv

Når det lige netop var jagterne, som kom til at spille så fremtrædende en rolle i landadelens statusmarkeringer, skyldes det, at de var et ældgammelt kongeligt og adeligt værdighedssymbol, som for adelens vedkommende var baseret på privilegeret godsbesiddelse. Ved enevældens indførelse i 1661 blev jagten imidlertid gjort til et regale, hvilket betød, at kun de, kongen gav jagtret, var berettiget til at drive jagt. Dette kom på særlige vilkår til at gælde adelige ejere af sædegårde med tilhørende bøndergods af en vis størrelse, mens besidderne af de fra 1671 oprettede grevskaber og baronier fik fuld jagtfrihed. Det var dog den kongelige jagt, som var dominerende, og de adeliges egen jagtudøvelse foregik som oftest under ret stilfærdige former.<sup>19</sup>

De følgende 100 år stod i de kongelige fornøjelsesjagters tegn, bl.a. med parforcejagter, som gik ud på, at ryttere med hunde drev en hjort gennem landskabet, til den udmattet blev stående og derefter blev aflivet med en hirschfænger (dolk eller kort sabel). I sidste halvdel af 1700-tallet betød den kraftige reduktion af krongodset og af vildtmængden på de tilbageværende arealer, at den kongelige jagt sygnede hen, og parforcejagten ophørte i 1777.<sup>20</sup>

Kongehusets jagter fik dog fornyet betydning i Christian 8.s tid som prins og konge. Han afholdt større efterårsjagter i Nordsjælland af 8-14 dages varighed. De foregik som støverjagter og klapjagter med ræve som det mest eftertragtede vildt. Under jagterne boede de deltagende jægere på Frederiksborg Slot, hvor der var selskabeligt samvær om aftenen, og hvor alle havde den samme dragt på – mørkegrøn kjole og vest med forgyldte knapper med kongens navnetræk samt sorte bukser. Denne dragt, der betragtedes som en særlig hædersbevisning, blev også altid båret af jagtdeltagerne, når de mødtes ved private jagter. I 1830'erne og 40'erne var repræsentanter for den danske landadel tilbagevendende gæster ved disse kongelige jagter, ligesom de i øvrigt også deltog i tilsvarende jagter hos hertugen af Augustenborg.<sup>21</sup>

Der er ingen tvivl om, at det var disse fyrstelige jagter, som ansporede den statusbevidste landadel til at gøre sig gældende med noget, der lignede på sine egne besiddelser. Samtidig var man i 1840'erne drevet af et forfængeligt ønske om at få kongen, Christian 8., på besøg som jagtgæst. Dette ønske gik i opfyldelse for lensbaron G.F.O. Zytphen-Adeler på Dragsholm. Hele to gange kunne baronen glæde sig over den glans, kongens tilstedeværelse kastede over hans hus, og baronen noterede da også med tilfredshed, at "de to Gange han selv som Konge var paa Dragsholm udstædte han derfra dateret en almindelig Befaling for hele Landet,

---

19 J. Laursen 2009, s. 15ff.

20 J. Laursen 2009, s. 29.

21 J. Laursen 2009, s. 42ff.



Baron C.F. Blixen-Finecke malet 1866 af J.V. Gertner. På det fotografiske forlæg for dette maleri vender han højre side af ansigtet mod beskueren, men her står han med drejet ansigt, så man kan se det emblem i hatten, der viser, at han er medlem af den svenske kong Karl 15.s jagtklub, stiftet 1863. Landskabet gør det ud for kongens jagtrevir på Øland, og i baggrunden ses Borgholm Slot. Blixen-Finecke var ligeledes fast deltager i Christian 8.s jagter og medinitiativtager til jagselskabet Salem aleicum. Privateje. Foto: Henrik Wichmann.

for at man kunde see, at han den Dag var min Giæst”.<sup>22</sup> Hermed er tonen til et af herregårdsjagten grundtemaer slået an, nemlig kongehuset som mål og middel, afholdelse af fornemme jagter med kongelig deltagelse og den dermed forbundne kongerøgtelse. Det handlede med andre ord om, at adelen som regel havde kongehuset som forbillede og opnåede en højere grad af fornemhed ved så vidt muligt at efterligne dets livsførelse, samtidig med at man bragte sig i den eksklusive position, at man kunne modtage et ærefuldt kongeligt besøg.<sup>23</sup>

I Frederik 7.s tid som konge blev hoffivet dog mildest talt ikke oplevet som forbilledligt i adelige kredse, som derfor heller ikke gerne deltog deri, og for jagtens vedkommende fortsatte man i stedet uden for hoffet den linje, som Christian 8. havde lagt. Det skete bl.a. i jagselskabet ”Salem aleicum”, som i 1847 blev dannet af de samme personer, som deltog i Christian 8.s jagter. På et erhvervet jagtterræn i Sverige mødtes en snæver kreds af for det meste jævnaldrende majoratsbesiddere, som ud over at have en fælles interesse i at fordrive tiden med jagt også interesserede sig for politik og den standsmæssige pleje, der var forbundet hermed, og som siden beredte grunden for de første godsejerregener.<sup>24</sup>

22 Rigsarkivet, Privatarbiver 6554, Slægten Zytphen-Adeler, I. Georg Frederik Otto Zytphen-Adeler, D. Selvbioграфiske Optegnelser, ”Min Deltagelse i Kong Christian d. 8de’s Jagter”, s. 84–85.

23 R. Girtler 1990, s. 17ff.

24 J. Laursen 2009, s. 50ff. Blandt medlemmerne var baron C.F. Blixen-Finecke (Dallund), lensbaron G.F.O. Zytphen-Adeler (Dragsholm), lensgreve C.E. Frijs (Frijnsborg) og lensgreve L.H.C.H. Holstein, (Holsteinborg), som for størstedelens vedkommende havde været aktive i interesseorganisationerne Godsejerforeningen af 1843, Grundejerforeningen af 1850 og De forenede Godsejere af 1856, og de to sidstnævnte blev da også siden konseilspræsidenter.



C. Sehestedt Juul – stående i lys frakke og med stort fuldskæg – omgivet af gæster og personale under en jagt frokost i det fri. Maleri af F.L. Storck, 1853. Privateje. Foto: Rógvi N. Johansen, Moesgård.

Men ellers var det især rundt omkring på de østdanske majorater, at man i løbet af 1850'erne for alvor begyndte at afholde store efterårsjagter i stil med det, mange af besidderne årtierne forinden havde stiftet bekendtskab med ved de kongelige jagter. Faktisk var det først nu, at store jagter for alvor vandt indpas på danske herregårde, og de var store i den forstand, at de havde mange deltagere, strakte sig over flere dage og derfor – som på Frederiksborg Slot – var forbundet med overdådige herremiddage og løssluppen selskabelighed af mere eller mindre ritualiseret karakter. Selve jagtudøvelsen lå også i forlængelse af det kongelige forbillede, idet den fortrinsvis formede sig som klapjagter og støverjagter med alt, hvad det indebar af ceremoniel og landskabelige iscenesættelser. Jagtens symboliske betydning blev understreget af, at det ikke var f.eks. spiseligt hjortevildt, men noget så ”unyttigt” som ræve, der var det mest attråede jagtvildt, og det blev fejret på behørig vis, når en ung håbefuldst jæger skød sin første ræv, eller når en dreven herremand nåede det magiske tal – 1000 nedlagte ræve. Af samme grund bestod herregårdenes vildtpleje fortrinsvis i at opelske en stor bestand af ræve, og mon ikke omegnens beboere vantro har lagt øre til beretninger om, at en ko eller en hest blev skudt ned ude i skoven alene med det formål, at den skulle tjene som



Herskabsvognene er ved at køre frem foran hovedtrappen på Frijsenborg. Flagene er hejst, folk venter bag hoveddøren og ser til fra vinduerne. Lokalthistorisk Samling, Hammel.

rævefoder.<sup>25</sup> Hermed kan allerede de tidlige herskabsjagter ses som et tydeligt vidnesbyrd om landadelenes behov for at demonstrere både et iøjnefaldende forbrug og en ikke-produktiv driftighed.<sup>26</sup>

Stamhusbesidder Christian Sehestedt Juul fra Ravnholt var blandt de udvalgte, som deltog i Christian 8.s jagter, og han var i øvrigt også en af de adelige, som i 1849 stemte for Grundloven i Rigsforsamlingen. Han var desuden en af de første majoratsbesiddere, som begyndte at afholde store selskabelige efterårsjagter som adelig statusmanifestation. At han tillagde jagterne denne betydning fremgår med al ønskelig tydelighed af, at han i 1853 bestilte en af tidens fremtrædende malere til at forevige et jagtselskab på Ravnholt. På maleriet træder han som jagtherre frem som stor og mægtig patriark, og han er omgivet af et jagtselskab, som foruden jagtpersonalet består af en skønsm blanding af såvel adelige som borgerlige ejere af fortrinsvis øst- og midtfynske herregårde samt stamhusets forpagtere. Maleriet fremstår således med datidens viden om jagtherrens forankring i de kongelige jagter som en synlig tilkendegivelse af Ravnholtjagternes særlige fornemhed og dermed også som en markering af stamherrens fremtrædende position i det lokale herregårdsmiljø.<sup>27</sup> Hermed kommer maleriet også til at afspejle det forhold,

25 J. Laursen 2009, s. 57ff.

26 T. Veblen 1973, s. 41ff, 60ff; R. Girtler 1990, s. 57ff.

27 J. Laursen 2009, s. 266ff.





Tjenestefolk fra hovedbygningen og herskabsstaldene har taget opstilling på Frijsenborgs hovedtrappe i november 1894. Lokalthistorisk Samling, Hammel.

at herregårdsjagterne var et iøjnefaldende statussymbol, som gav anledning til indbyrdes konkurrence.<sup>28</sup>

De følgende årtier blev scenen sat for en åbenlys herskabelig manifestation, som med reference til adelens deltagelse i kongehusets jagter i enevældens tid faldt fint i tråd med den højere landadels behov for at stille sin særlige status til skue i en situation, hvor man ganske vist havde måttet afgive fæstegodset som en del af sit traditionelle magtgrundlag, men til gengæld gennem de derved tilvejebragte økonomiske midler så sig i stand til at foretage kompensatoriske statusmarkeringer, hvilket byggeriet af nye hovedbygninger også var udtryk for.

På ca. halvdelen af landets grevskaber og baronier blev der nemlig omkring det tidspunkt, hvor fæstegodssalget fandt sted, bygget helt nye hovedbygninger, eller der fandt radikale ombygninger sted af de eksisterende.<sup>29</sup> Dette foregik i historicistiske stilarter, fortrinsvis nygotik, nyrenæssance og nybarok, som gav mindelser om tider, hvor adelen for alvor var magtfuld. Om byggeriet så fandt sted, simpelthen fordi lensadelen var kommet til midler, eller som compensation for statustabet efter fæstegodsets afhændelse kan være svært at afgøre, men mon ikke det har været både og.

Hovedbygningerne, som var et næsten sakralt symbol på aristokratisk fornemhed, slægt og tradition, blev midtpunkt for en herskabelig livsførelse præget af

28 T. Veblen 1973, s. 42, 65.

29 A.G. Sværke 2010, s. 216ff. På de grevskaber og baronier, hvor hovedbygningen blev bibeholdt, som den var, skyldtes det, at den tog sig præsentabel ud.



Otto Baches maleri af den såkaldte parforcejagt på Frijsenborg i 1882. Privateje. Foto: Rógvi N. Johansen, Moesgård.

iøjnefaldende fritid og forbrug i veblensk forstand. Det tilstødende haveanlæg, gårdskomplekset som helhed og det omgivende terræn var ofte udformet således, at det hele fik karakter af landskabelig eksklusivitet.<sup>30</sup> Dette kom umiskendeligt til udtryk på Knuthenborg, hvor en imponerende og yderst bekostelig 7 km lang og 2½ m høj kampestenmur omsluttede et landskab, som var iscenesat fra ende til anden. Denne monumentale mur havde stor symbolværdi, derved at den signalerede både lensgrevelig fornemhed og utilnærmelighed, den dannede så at sige en mental barriere mellem de fornemme og så de andre.<sup>31</sup>

På Frijsenborg, hvor lensgreve C.E. Frijs som nævnt modvilligt påbegyndte bortsalget af fæstegodset i 1852, gik man i 1860'erne i gang med at omskabe den gamle hovedbygning til noget nær et renæssanceslot.<sup>32</sup>

Med en nyanlagt 14 km lang ankomstvej gennem det storladne landskab og med arkitekttegnede ledvogterhuse og lignende undervejs kom det hele til at fremstå som en næsten fyrstelig residens, og det udtrykker dermed en kompensatorisk stræben efter en status, som må siges at række ud over, hvad der rettelig kunne tilkomme selv en lensgreve.

Den herskabelige livsførelse på Frijsenborg var da også i absolut særklasse, ikke mindst i efterfølgeren Mogens Frijs' tid som lensbesidder. På slottet, som herskab og tjenestefolk med fyrstelige undertoner benævnte hovedbygningen,

30 R. Girtler 1990, s. 35ff.

31 C. Bjørn 1999, s. 64ff; R. Girtler 1990, s. 35.

32 Følgende beskrivelse af forholdene på Frijsenborg baserer sig, hvor intet andet er anført, på J. Laursen 2009, s. 95ff.

blev lensgreven, lensgrevinden og de tre komtesser betjent af et personale på mere end 26 personer inklusiv en taffeldækker, som normalt hørte fyrstehuse til, og med en såkaldt slotsinspektør i spidsen. Hertil kom syv personer i herskabsstaldene, som var delt op i en køre- og ridestald med en engelsk "headgroom" (staldmester), samt 22 i park og have, hvis leder havde titel af slotsgartner. På og omkring hovedbygningen havde herskabet altså mere end 55 tjenende ånder til sin rådighed.<sup>33</sup>

I herskabskøkkenet var der en årrække ansat en fransk mesterkok – kortvarigt også en fransk konditor. Vareindkøbene hos danske og udenlandske leverandører vidner om, at man absolut ikke holdt sig tilbage. Der blev købt delikatesser i London, Paris, Strasbourg, Marienbad, Nürnberg, Berlin, Hamburg og selvfølgelig i København, ligesom nordjyske fiskeforretninger var faste leverandører af østers og hummer. Slottets gartneri med tilhørende drivhuse havde alene til formål at forsyne husholdningen med alskens grøntsager, bær og frugter samt blomster og prydblanser, og fra hovedgårdsdriften blev der leveret alle de naturalier, man havde brug for i det daglige.

Når Frijsenborgs herligheder skulle stilles til skue, spillede de årlige selskabsjagter en fremtrædende rolle. Da Mogens Frijs just hjemvendt fra England i 1882 overtog den del af grevskabet, som indbefattede selve Frijsenborg, benyttede han lejligheden til at synliggøre sin entré på arenaen med manér. Ingen – heller ikke blandt standsfællerne – skulle være i tvivl om, at Frijsenborg var hovedsæde for Danmarks største og mest betydningsfulde grevskab, at greven på Frijsenborg var den første blandt ligemænd. Dette gjorde Mogens Frijs begribeligt for enhver ved som en af sine første handlinger at tage initiativ til afholdelse af noget, der skulle ligne engelsk "fox hunting", hvilket vist ikke tidligere havde været set i Danmark. Og for at forevige begivenheden bestilte han samtidig Otto Bache – den i adelige kredse vel nok mest feterede kunstmaler – til at male et storslået billede af jagtselskabet, hvor man ser en ny generation af jagtinteresserede grever og baroner, der skulle komme til at præge jagten på landets største herregårde. De følgende år afholdt Mogens Frijs deciderede parforcejagter, som foregik på den måde, at jægere til hest og hunde under ledelse af en fransk pikør forfulgte en dåhjort eller en kronhjort, til den var segnefærdig, hvorefter dyret blev aflivet under stort ceremoniel. Mogens Frijs praktiserede således en jagtform, der normalt hørte kontinentaleuropæiske fyrstehuse til, og som under vore himmelstrøg havde været en rent kongelig foreteelse, der faktisk var ophørt 100 år forinden. Parforcejagten må nok betegnes som den herskabelige jagts ultimative forestilling i landskabet.

Kunstmaleren Otto Bache beskriver de festligheder, der var forbundet med parforcejagterne således: "Om Middagen mødte man i Gala, der var nydelige Da-

---

33 Veblen karakteriserer tjenestefolkene som en afledt fritidsklasse, hvis arbejde det er at udøve stedfortrædende fritid i den hensigt at styrke den primære fritidsklassens renommé, jf. T. Veblen 1973, s. 55f.





Prinsen af Wales siddende på hovedtrappen ved Frijsenborg med Fritze Frijs ved sin venstre side og Mogens Frijs stående bagved med en pipe i hånden. Forrest sidder de fire komtesser. Lokalhistorisk Samling, Hammel.

mer, og Toiletterne vare glimrende. Der var nogle Dage en smuk svensk Dame, som mødte i en Gyldenstyks Kjole. De andre Damer sendte lange Blikke til den pragtfulde Dragt, som de ikke kunde maale sig med, men det varede kun et Par Dage, saa havde to af dem ogsaa Guld kjoler. Det var et imponerende Syn at see den fyrstelige Pragt ved Taflerne, de elegante Damer, den glimrende Opdækning og Belysning. Hvert Lys i hele Beletagen var tændt, og der prangede med Blomster. Greven var dengang endnu ikke gift, men hans Søstre skiftedes til at gjøre Honneurs som Værtinde. Hver Aften endte med Dands. (...) Festlighederne endte med et fornøieligt lille Karneval og en Hyldest til Greven, der sad paa et ophøiet Sæde og med fyrstelig Værdighed takkede.”<sup>34</sup>

Hjortevildtet og ikke mindst kronvildtet var Mogens Frijs’ store lidenskab, og det hørte da også fra gammel tid til det fornemste jagtbytte. Den store bestand blev holdt inde på den vigtigste del af reviret ved hjælp af et ca. 30 km langt jagthegn, i tilknytning til hvilket der blev opført op imod 15 vildtvogterboliger alle de steder, hvor der var åbninger i hegnet, fordi det krydsede offentlig vej. Inden for det hegnede areal blev der herudover opført hegn af en sammenlagt tilsvarende længde omkring nytplantede skovpartier for at værne bevoksningerne mod vildtskader, ligesom den store bestand af hjortevildt også på anden vis var en yderst bekostelig affære.

34 O. Bache 1964, s. 58.

På Frijsenborg lagde man sig efter endnu en kongelig jagtform, idet man i 1870'erne overtog Christian 8.s gamle fasaneri på Jægerspris, som i 1840'erne var blevet videreudviklet med succes i Kongelunden på Amager, hvor kongen fik mulighed for at drive jagt på vilde fasaner.<sup>35</sup> Fasanopdrættet på Frijsenborg blev begyndelsen på en ny æra i dansk herregårdsjagts historie, og fra omkring 1890 havde jagterne på de fleste danske majorater og andre større herregårde fasaner og den såkaldte rationelle vildtpleje som omdrejningspunkt. Vildtplejen bestod i, at man opdrættede fasaner i tusindtal, og for at værne om disse kostelige fugle af fremmed herkomst kastede man sig ud i en veritabel udryddelseskrig mod alt såkaldt skadeligt vildt herunder især rovfugle, kragefugle og rovdyr, hvilket også inddebar, at de førhen så agtede ræve blev bekæmpet med alle til rådighed værende midler. De herskabelige jagter udviklede sig til deciderede masseskyderier, hvor mængden af nedlagt vildt blev målestok for den prestige, som jagterne afstedkom.

Set i relation til Veblens begreber – iøjnefaldende fritid og forbrug – var forholdene på Frijsenborg lige efter bogen. Jagtudøvelsen var i sig selv iøjnefaldende, og på Frijsenborg fik den fuld skrue ikke blot ved store landskabelige iscenesættelser med masser af fotografier og sågar malerier heraf, men også derved, at herskabet, når de opholdt sig hjemme på gården, kunne være ude på jagt 70 af årets dage.<sup>36</sup> Jagtpersonalet, der talte op imod 20 mand, kan, i lighed med tjenestefolkene i hovedbygningen, med Veblens terminologi anskues som ”stedfortrædende fritidsudøvere”, idet de ikke befattede sig med produktivt arbejde i traditionel forstand, men fortrinsvis var beskæftiget med arbejde i tilknytning til herskabets fritidsliv og således udstille det yderligere.<sup>37</sup>

Med hensyn til det iøjnefaldende forbrug var forholdene på Frijsenborg ikke til at tage fejl af. De ekstravagante jagter og de dermed forbundne pragtfulde selskaber med alt, hvad dertil hørte af stilfuldhed, taler næsten for sig selv. I forbindelse med sådanne tiltag inddrages gæsterne ifølge Veblen som medaktører i forbruget, han tildeler dem i denne sammenhæng rollen som ”stedfortrædende forbrugere”, og det giver anledning til indbyrdes konkurrence.<sup>38</sup>

Som man kan forstå af Otto Baches beskrivelse af middagselskaberne, indgik kvinderne i en veritabel kappestrid om at være klædt i den mest pragtfulde robe. Kvinders deltagelse i jagtmiddagselskaberne var en nyskabelse i forhold til tidligere, da i bedste fald kun de kvinder, der tilhørte jagtherrens hus, kunne deltage. Men det har uden tvivl været en kærkommen fornyelse, idet kvinderne optrådte i den fornemste klædedragt, med de prægtigste smykker, stort tjener-

---

35 J. Laursen 2009, s. 73ff, 100ff.

36 J. Laursen 2009, s. 121. Fra Frijsenborg kendes et utal af jagtfotografier, de ældste fra o. 1860, jf. Frijsenborgs glaspladesamling, og den nedenfor nævnte skærm, der stod i den store repræsentative sal, rummede også adskillige jagtfotografier.

37 T. Veblen 1973, s. 55f.

38 T. Veblen 1973, s. 64f.

skab og den mest forfinede levemåde og stillede således ægtemandens overflod ødselt til skue, hvilket også er en af Veblens pointer.<sup>39</sup> Kvindernes medvirken som værtinder ved jagtselskaberne var af stor betydning.<sup>40</sup> Først og fremmest skulle de kaste glans over jagtherren og hele hans hus med elegance og pragt – de praktiske gøremål havde man folk til. Fra kammerherre Ove Sehestedt Juuls tid på Ravnholt frem til 1888 fortaltes det: ”I sin Trang til Stilfuldhed og Skønhed var det ham en Glæde, at Kammerherreinden ikke bebyrdedes med huslige Bryderier, og med Tilfredshed udtalte han, at hun aldrig havde haft Penge i sine Hænder”.<sup>41</sup> Kvinderne fungerede således som mandens forlængede arm, når det handlede om at demonstrere fritid og forbrug.

Vil man forstå de dybereliggende årsager til de mange åbenlyse statusmanifestationer på Frijsenborg, kan man med fordel inddrage det af Veblen fremhævede konkurrencemoment. For som det fremgår ovenfor, kunne heller ikke den højere landadel sige sig fri for indbyrdes konkurrence. I den forbindelse spillede rangfølge og hoftitler naturligvis en fremtrædende rolle og herunder ikke mindst forholdet til kongehuset. På Frijsenborg var det tillige grevskabets størrelse og den deraf følgende økonomiske formåen, der talte, men sandelig også slægtshistorien, for som Mogens Frijs udtrykte det: ”Min Slægt havde før 1660 spillet en betydelig Rolle, under Enevælden havde den aldrig søgt dennes Protection”, underforstået at hans slægt hørte til den gamle danske adel, som var af en anden karat end den, der var kommet til under enevælden.<sup>42</sup> Det er sandsynligvis disse forhold, der er forklaringen på, at både Mogens Frijs og faderen havde behov for at demonstrere en udpræget højadelig eksklusivitet grænsende til det fyrstelige over for ikke mindst de andre adelige samt gennem manifestationer af særlig fornemhed at opnå en position, som gjorde familien selvskreven til at modtage kongelige besøg. Da lensgreven fra Tranekær, Frits Ahlefeldt-Laurvig, i 1925 besøgte Frijsenborg, gav han således i sin dagbog afdøde Mogens Frijs følgende ord med på vejen: ”Det var et virkeligt Hof han holdt, og det var ikke for intet, at man kaldte ham Jyllands ukronede Konge. På Frijsenborg færdedes Konger som om de var hjemme.”<sup>43</sup> Palle Rosenkrantz giver udtryk for det samme med en væsentlig tilføjelse: ”Det var den almindelige Opfattelse, at Frijsenborg var et Hof med Særstilling for Vært og Værtinde, og lidt efter lidt vænnedes selv Standsfællerne sig til at betragte det som saadant [min kursiv]”.<sup>44</sup> For så vidt angik de kongelige færden på Frijsenborg, kunne besøgende forvise sig ved at kaste et blik på en flerfløjet skærm med fotografier, som var opstillet i den store repræsentative

---

39 T. Veblen 1973, s. 126.

40 A. Rundquist 2004, s. 203ff.

41 T. Thaulow 1925, s. 261.

42 Frijsenborg, Frijsenborg Godsarkiv, Diverse private papirer.

43 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/37, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1924-1925, 15.06.1925.

44 P. Rosenkrantz 1932, s. 154f.



Prins Christian deltog i 1897 for anden gang i en jagt på Tranekær, og jagtselskabet er her fotograferet efter frokosten. Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum.

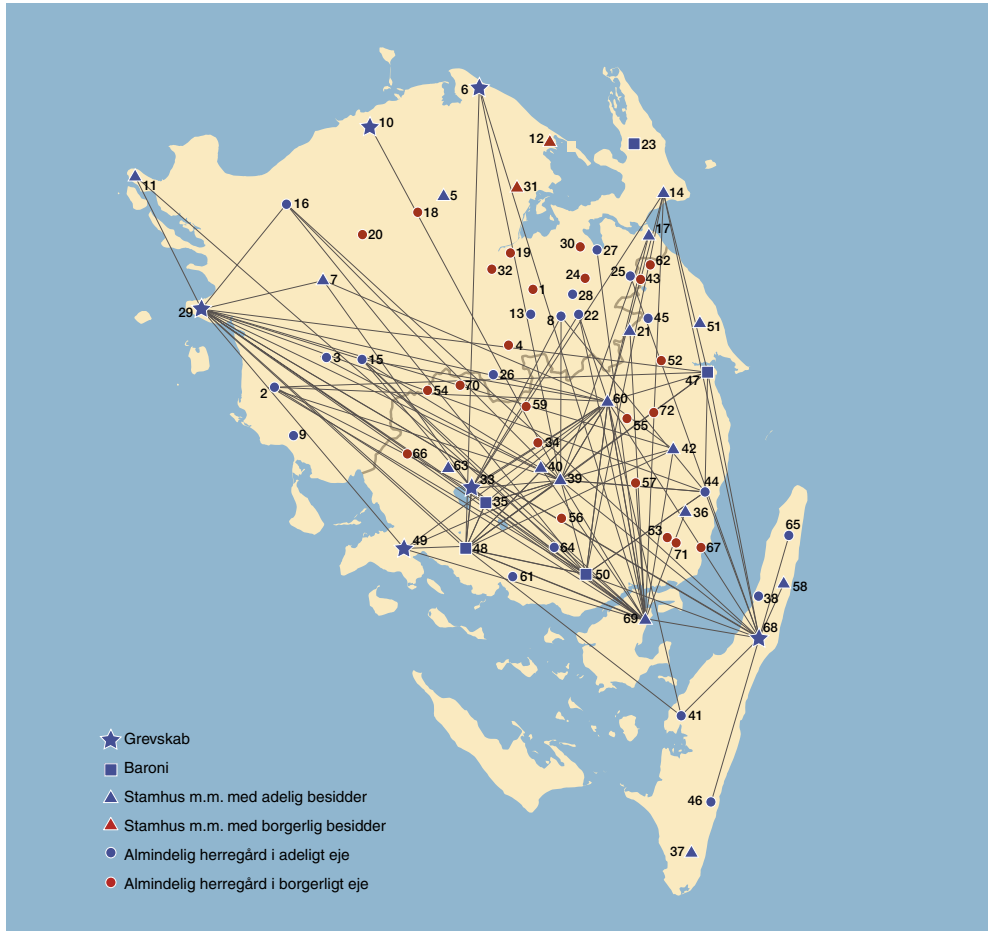
sal. Her var en af billedfløjene forbeholdt kongelige personer med fotografier af bl.a. kongen af Siam under et besøg på Frijsenborg samt prinsen af Wales og den svenske kronprins fotograferet i forbindelse med et jagtophold. Projektet var altså lykkedes til fulde.

Ud over at være velegnede som led i bestræbelserne på at demonstrere iøjnefaldende fritid og forbrug havde jagterne også det fortrin, at de afspejlede eksistensen af et mere eller mindre kompliceret system af rang og grader, som ifølge Veblen kendetegner den udviklede fritidsklasse.<sup>45</sup> Lad os med dette aspekt for øje vende blikket mod Tranekær, som var hovedsæde for et andet af vore store grevskaber. Her har vi nemlig fra fasanjagternes tid et indgående kendskab til, hvordan de herskabelige jagter var gradueret. Jagterne faldt tydeligvis i flere afdelinger, der var organiseret hierarkisk, tjente forskellige formål og dermed også blev iscenesat med forskellige målgrupper for øje.<sup>46</sup>

Nederst i hierarkiet stod funktionærjagterne, som især havde deltagelse af ledende godsfunktionærer samt eventuelt personer, der repræsenterede øvrig-

45 T. Veblen 1973, s. 65.

46 Følgende beskrivelse af forholdene på Tranekær baserer sig, hvor intet andet er anført, på J. Laursen 2009, s. 219ff.



Mellem de omtalte fynske herregårde med store klapjagter og de herregårde, hvorfra jagtgæsterne kom, er der tegnet forbindelseslinjer, som viser et særdeles tæt netværk, som inkluderer hovedparten af især de adelige besiddelser. Efter J. Laursen 2009.

heden og det lokale borgerskab, mens nabojagterne samlede nabogodsejere og proprietærer, som også kunne være af borgerlig herkomst. Disse jagter var præget af åbenlys ulighed i relationerne mellem jagtherren og jagtdeltagerne og demonstrerede jagtherrens patriarkalske position i lokalområdet. Nabojagterne signalerede udadtil ubrydeligt sammenhold mellem nabogårdene og grevskabet og med lensgreven i en naturlig førerposition. Indadtil forventedes loyal accept af lensgreven som Langelands politiske, økonomiske og kulturelle overhoved. Som alle herskabsjagter på Tranekær blev også disse afsluttet med selskabelighed.

Kulminationen på jagtsæsonen var, når fornemme jagtgæster fra nær og fjern blev inviteret til Tranekær for at deltage i årets "excellencejagter", store klapjagter, som normalt strakte sig over to dage. Foruden lensgreven og en eller flere af hans sønner og brødre deltog først og fremmest et eksklusivt udvalg af standsfæller samt andre jagtinteresserede godsejere. Excellencejagterne synes at have haft



et dobbelt formål, idet de naturligvis for omverdenen tydeliggjorde, at lensgreven i enhver henseende tilhørte landets absolutte elite, samtidig med at denne elite hvert efterår blev mindet om, at lensgreven var en del af kredsen, som i øvrigt konkurrerede indbyrdes om i enhver henseende at præstere de flotteste jagter, både hvad angik vildtudbytte og selskabelighed.

Jagtsæsonen afsluttedes med jagter for familiemedlemmer, der var samlede på Tranekær ved juletid. Familiejagterne havde det dobbelte formål udadtil at signalere ubrydeligt højadeligt familiesammenhold samtidig med, at de indadtil befæstede lensgrevens suveræne position som familieoverhoved med grevska-bet som samlingspunkt. Dette indtryk bestyrkes, når man læser stamherren, Frits Ahlefeldt-Laurvigs kritiske dagbogskommentarer, hvor han bl.a. gentagne gange harcelerer over det "humbugsagtige Familiesammenhold".<sup>47</sup>

Kronen på værket var naturligvis, som vi før har set det, når de kongelige deltog i en klapjagt og dermed bærede jagtherren og hele hans hus med deres tilstedeværelse. I de situationer gjorde lensgreven sit yderste for at overtrumfe alt og alle ved at afholde ypperlige klapjagter efterfulgt af mageløse middagsselskaber. Christian 10. var som prins flere gange jagtgæst på Tranekær. Under studieårene i København havde den unge stamherre Frits Ahlefeldt nemlig genoptaget barn-domsårenes kontakt med prins Christian, og faderen erklærede yderst veltilfreds, at prinsen skulle inviteres til jagt på Tranekær, når den nyetablerede fasanbestand havde nået en passende størrelse.<sup>48</sup> I 1894 oprandt den store dag, hele Langeland var på den anden ende, og begivenheden blev slået stort op i dagspressen. Frits Ahlefeldt-Laurvig fortæller om den afsluttende frokost: "Prinsen holdt der en nydelig og rørende Tale som Tak til Fader og Moder for de Dage, han havde tilbragt paa det skønne Tranekær og erklærede, at der ikke skulle gaa lang Tid, inden han kom igjen. Fader var lige ved at græde af Rørelse!"<sup>49</sup> I 1913 var Christian 10. som konge til stede ved en jagt på Tranekær, hvilket formodentlig markerer kulminationen på lensgrevens jagtlige bestræbelser.

En nærmere undersøgelse af landadelens store efterårsklapjagter svarende til excellencejagterne på Tranekær viser, at de i tidsrummet mellem 1885 og 1919 generelt set var en eksklusiv foreteelse, der var forbeholdt adelige standsfæller, mens borgerlige godsejere yderst sjældent deltog i dette fornemme selskab; de var normalt henvist til de mindre fine nabojagter. På Fyn forholdt det sig således, at man i forbindelse med de store klapjagter inviterede repræsentanter fra andre fynske godser i et omfang, så næsten alle adelige besiddelser indgik i et vidt for-

---

47 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/23-26, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1903-08, 07.07.1904, 08.03.1905, 30.09.1906, 29.12.1907, 31.12.1907.

48 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/16, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1894-96, 05.10.1894.

49 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/14, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1888-92, 05.05.1892.



Jagtselskabet forsamlet foran Bregentveds hovedbygning i forbindelse med en tredagesjagt i 1897. Yderst til venstre ses overjæger F. Saurbrey. Kongehuset er repræsenteret ved prins Valdemar, som står lidt i baggrunden til venstre for nedløbsrøret. Jagtherren er som den eneste ikke udrustet med et gevær, men en stok, der kunne bruges som jagtstol. Dansk Jagt- og Skovbrugsmuseum.

grenet netværk, som bestod af jægere, der kom regelmæssigt hos hinanden. Det var naturligvis betydningsfuldt at være inkluderet i et sådant netværk af godsbesiddere, som byttede jagt med hinanden.<sup>50</sup> De tætte relationer godserne imellem var i nogen grad familiebetingede, men de afspejler også jagtens betydning som standsmæssig manifestation af adelig eksklusivitet og sammenhold. Dette forklarer også det forhold, at de store herskabsjagter især hørte de østdanske egne til, hvor majoraterne og adeligt ejede herregårde lå tættest.<sup>51</sup>

En gennemgang af udvalgte jagtentusiasters personlige jagtjournaler viser med al ønskelig tydelighed, at jagterne lagde beslag på en stor del af deres tid. De mest ihærdige kunne på årsbasis være af sted hver tredje eller hver fjerde dag, og foruden jagterne på egne revirer gjaldt det i efterårssæsonen deltagelse i talrige klapjagter på andre herregårde. Frits Ahlefeldt Laurvig, Tranekær, hørte til dem, som anså denne ekstreme udfoldelse af iøjnefaldende fritid som "hårdt arbejde". Som grevskabets stamherre var han et år forpligtiget til at deltage i stort set alle efterårsjagter på Langeland, og han noterede i sin dagbog: "I Morgen er her Jagt igjen, det kjeder mig. Her gaar alt op i Jagt, som om det er det eneste, man havde at leve for. Jagt hele dagen og så en støjende brutal Middag ovenpaa." Men da havde han også i løbet af seks uger været på jagt i gennemsnit hver anden dag.<sup>52</sup>

50 J. Laursen 2009, s. 307ff; A. Rundquist 2004, s. 186. Rundquists påvisning af nutidig herregårdsjagts brug af de pågældende gårdes jagthistorie og -traditioner kan ikke umiddelbart overføres på de her behandlede herregårde, da det foregår på en tid, da jagten i den dominerende fremtrædelsesform var et så nyt fænomen, at den endnu ikke var indlejret i de stedlige traditioner.

51 J. Laursen 2009, s. 289ff.

52 J. Laursen 2009, s. 311ff; Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/17, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1896-97, 14.09, 1896-21.10.1896.



Herskabsjagternes uovertrufne eksponeringsmuligheder bevirkede, at de blev tillagt stor betydning også blandt godsbesiddere, som normalt ikke selv gik på jagt. Selv i disse tilfælde fik jagten ofte en fremtrædende rolle i det herskabelige liv og blev anset for at være en absolut nødvendighed i samspillet med standsfæller og kongehus. Således forholdt det sig fra 1890 på Bregentved, hvor der i lensgreve Frederik Moltkes tid blev oparbejdet en jagt med Danmarks største fasanopdræt og det højeste vildtudbytte i forbindelse med klappjagterne, op imod 1.000 stk. nedlagt vildt kunne det blive til på en dag.

Bevægede man sig ud på Bregentveds jagtrevir, faldt det straks i øjnene, at herskabsjagterne havde karakter af iscenesættelser præget af ekstravagance og påfaldende meget vildt. Den daværende overjæger fortæller om med hvilken militær præcision, det foregik: "Klapperne var som Regel delt i to Hold, saaledes at det ene Hold drev én Saat [et mindre jagtareal], medens det andet stod færdigt til den næste. Som Regel brugtes Formiddagen til Skovjagt, medens Markjagterne var henlagt til om Eftermiddagen. (...) Skytterne er sat paa Post, og Klapperne gaar frem. Det gælder om, at de gaar i ret Linie, da Fasanerne ellers vil løbe til den Side, hvor Klapperne er længst tilbage. (...) Skuddene begynder at falde, men dog temmelig spredt; det er foreløbig kun enkelte Harer og Fasaner, der kommer for. Hovedmassen af Fasaner kommer først ved Slutningen af Drevet, men da kan der også blive en øredøvende Skydning. Jeg husker saaledes en jagtdag, hvor tre Skytter, der var Sidemænd i en Saat, skød 100 Fasaner, og det endda kun med 1 Bøsse hver. De fleste Skytter brugte to Bøsser og havde en Mand til at lade for sig."<sup>53</sup>

Jagtdeltagerne blev i dagens løb kørt fra såt til såt i vogne forspændt med fire elegante heste, og det nedlagte vildt blev transporteret i en stor vildtvogn med et stativ, hvor der kunne hænge 600-700 harer og fasaner. Endnu en vogn fragtede den ammunition, der blev brugt i dagens løb. Under den afsluttende vildtparade, hvortil der knyttede sig bestemte regler og ritualer, blev det nedlagte vildt præsenteret, som regel lagt på rad og række. Ofte tog jægerne opstilling bag vildtet for at blive fotograferet. Som et synligt vidnesbyrd om begivenheden og som et minde for eftertiden modtog jagtdeltagerne en kopi af fotografiet samt et skydekort med opgørelser over, hvad hver enkelt jagtdeltager havde skudt.

I forbindelse med efterårssæsonen var det forbundet med stor prestige at invitere til jagter, der foregik på flere separate revirer. De kunne enten foregå på hovedsædet og andre af besiddelsens hovedgårde eller på ejendomme, som befandt sig i helt andre landsdele. På Bregentved blev jagterne og de hermed hørende måltider både afholdt på hovedsædet og på den under grevskabet hørende hovedgård, Turebyholm. Grev Moltke inviterede desuden gæster til efterårsjagter i Klelund Plantage i Midtjylland. Disse jagter kunne strække sig over otte dage med deltagelse af mange klappere, og som det var skik, når den højere landadel

---

53 F. Saurbrey 1935, s. 97f.



Jagtselskab fra Tranekær ankommer til den årlige harejagt på Strynø, 1884. Selskabet er fragtet dertil i en lejet damper, og herfra sejles det i smakkejoller til de ventende hestevogne, som bringer jagtherrerne tørskoede ind på land. Den grånedede lensgreve, Frederik Ahlefeldt-Laurvig, har allerede taget plads i vognen, og han ledsages af sine fem sønner. Det lille selskab i jollen til venstre ser ud til at være jagtpersonalet. Maleri af J.E.C. Rasmussen. Privateje. Foto: Rógvi N. Johansen, Moesgård.

skulle rejse over større afstande, foregik transporten med tog i en særskilt salonvogn. Det er bemærkelsesværdigt, at der i forbindelse med tilplantningen af Klelund Plantage sidst i 1800-tallet blev anlagt et stjerneformet vejsystem, som har stor lighed med de fra 1600-1700-tallet velkendte parforcejagtveje i Nordsjælland. Vejsystemet er efter alt at dømme etableret med henblik på støverjagt, som var den mest hensigtsmæssige jagtform, når vildtet skulle drives ud af tætte bevoksninger. At vejsystemerne så også på grund af deres lighed med de kongelige jagtveje havde stor symbolværdi, har man næppe været blind for, ligesom støverjagten reference til tidligere tiders kongelige jagter pegede i samme retning. I øvrigt blev der i forbindelse med, at man omkring 1890 indrettede den under Ålholm hørende Roden Skov til dyrehave, anlagt et lignende meget regelmæssigt stjernevejsystem, som imidlertid ikke spillede nogen praktisk rolle, men efter alt at dømme alene havde symbolværdi.<sup>54</sup>

Med sine spektakulære landskabelige iscenesættelser af masseskyderi i særklasse bliver det meget tydeligt, at jagterne på Bregentved ikke alene er udtryk for, hvad Veblen karakteriserer som iøjnefaldende fritid og forbrug, men at de også er et klart vidnesbyrd om det element af ødselhed, der ifølge Veblen som regel vil være forbundet med demonstrativ fritids- og forbrugsudfoldelse.<sup>55</sup> Som tilfældet også var på de ovenfor omtalte herregårde, har formålet med Bregentvedjagterne efter alt at dømme primært været at fremme jagtherrens anseelse blandt deltagende standsfæller og indbudte gæster fra kongehuset. I denne sammenhæng er det

<sup>54</sup> J. Laursen 2009, s. 245ff, 328f.

<sup>55</sup> T. Veblen 1973, s. 71, 77ff.



Bjørnegrotten på Rathlousdal. Odder Lokalhistoriske Arkiv.

interessant, at man udformede sit jyske jagtrevir på en måde, så det gav mindelser om tidligere tiders kongelige parforcejagter, som jo også kortvarigt blev forsøgt genoplivet på Frijsenborg.

Der er faktisk mange eksempler på, at herskabsjagter og andre jagtrelaterede foreteelser blev iscenesat, så de fik et betydningsindhold, som refererede til svundne tider, da jagt var et kongeligt og et adeligt privilegium. Dette gjaldt f.eks. i forbindelse med harejagterne, som de stedlige majoratsbesiddere afholdt på flere af de mindre øer i det sydfynske øhav. Disse øjagter var populære, både fordi et stort vildtudbytte var sikkert næsten hver gang, men også fordi det var forbundet med spænding og eventyr, når jagtselskabet under usikre vejrforhold skulle sejles ud til fjerntliggende øer. Meget tyder på, at herskabernes interesse for sådanne jagter meget vel også kunne være ansporet af "valdemarernes" myteomspundne jagter på flere af disse øer. Dette understøttes af forholdene på Nordfyn, hvor der på de skovklædte øer, Æbelø og Romsø, blev udsat dåvildt fra henholdsvis Egebjerggård og Hverringe, præcis som det skete på mange danske småøer i tidlig middelalder.<sup>56</sup>

Også stamhusbesidder E. von Holstein-Rathlou fra Rathlousdal måtte være med på noderne, så han købte i 1899 Hesselø nord for Sjælland. Her lod han opføre et kombineret jagt- og sommerhus, foretog udsætning af råvildt, harer, agerhøns og fasaner samt eksotiske dyr som kænguruer og kasuarer – en strudseart fra Ny Guinea – påfugle og sumpskildpadder og sandelig også italienske skovmyrer,

56 J. Laursen 2009, 219f, 323.



Frijsernes palæ i København på hjørnet af Ny Kongensgade og Frederiksholms Kanal, omkring 1900. Lokalhistorisk Samling, Hammel.

hvis æg blev brugt som foder for de ligeledes udsatte fasaner. Holstein-Rathlous excentriske tilbøjeligheder kom desuden til udtryk på Rathlousdal, hvor han i den gamle dyrehave lod opføre en bjørnegrotte. Bjørne i fangenskab kendes under vore himmelstrøg fra Svend Estridsens kongsgård i Roskilde og Christian 4.s slotsmenagerier som symbol på fyrstelig magt og rigdom.<sup>57</sup> I Rathlousdals dyrehave gik der både kronvildt og dåvildt, og i dyrehaven på Ravnholt havde man som det eneste sted i Danmark også en fast bestand af vildsvin, og det var lige netop de vildtarter, som adel og kongemagt fik forrettigheder til i adelsvældens tid.

Disse historieladede tiltag på jagtens område vidner sammenholdt med landadelens øvrige tilbøjeligheder til at tage historien til indtægt for sin gøren og laden – herunder opførelse af hovedbygninger i historicistiske stilarter – om standens behov for at påkalde sig fordums tider, da konge og adel regerede i fællesskab og dermed måske også legitimere den symbiose, der var mellem godsejerregeringer og kongehus i sidste halvdel af 1800-tallet. Som Veblen påpeger, er fritidsklassen nemlig bl.a. kendetegnet derved, at den er skærmet mod presset fra de stadige forandringer i det moderne samfund, og den er derfor i stand til at fastholde et livsmønster – eller som her genoplive traditioner – som hører fortiden til. Samtidig skal man dog ikke være blind for, at landadelen med brug af de udpræget kongelige jagtsymboler har ladet sig friste til at pryde sig med lånte fjer i sin idelige stræben efter en højere grad af fornemhed.<sup>58</sup>

Herregårdene rummede således uovertrufne muligheder, når det gjaldt forskellige former for spektakulære iscenesættelser af jagterne og den dermed forbundne selskabelighed, og formålet var efter alt at dømme især at fremme jagtherrens anseelse blandt deltagende standsfæller og evt. indbudte gæster fra kongehuset. Den samme kreds, som på herregårdene sværgede til en opsigtsvækkende livsførelse, forlagde i vintersæsonen deres residens til kongens København, og her var der i sandhed også et stort register at spille på i så henseende og en anderledes bred

57 J. Laursen 2009, 324ff.

58 Jf. R. Girtler 1990.



Fornemt - dog ikke adeligt - middagselskab i familien Morescos hjem, da gæsterne er ved at rejse sig fra bordet, malet af Laurits Tuxen i 1906. Privateje. Foto: Bent Lange.

kreds at stille sig til skue overfor, en helt anden bevågenhed og offentlighed, som også den royalistiske del af dagspressen repræsenterede. Men der var sandelig også kamp til stregen, en konkurrence om magt og ære, som pressede alle til det yderste. Det kunne derfor i denne sammenhæng være relevant at undersøge, hvordan landadelen agerede, når scenen var sat for iøjnefaldende fritid og forbrug i hovedstaden og ikke mindst hvilke grupper, "forestillingerne" skulle udspille sig for.

I Christian 9.s regeringstid var hoffets døre igen blevet åbnet for den danske adel. Landaristokratiet slog sig ved nytårstid ned i hovedstaden, genoptog livet i adelsgårde og palæer, som havde stået mere eller mindre ubenyttede siden enevældens dage, deltog i de kongelige audienser, tafler og baller og soledede sig til fulde i hofflivets stråleglans, indtil sæsonen sluttede med fejring af kongens fødselsdag den 8. april.<sup>59</sup>

Dette københavnerliv foldede sig for alvor ud de to sidste decennier af 1800-tallet. Mogens Frijs fra Frijsenborg ejede et palæalignende bygningskompleks tæt ved Christiansborg, og her bosatte lensgrevefamilien sig i vintersæsonen med, når det gik højest, mere end 20 tjenestefolk bestående af en fransk førstkok med kone og barn, en fransk andenkok, en husbestyrerinde, to kammerjomfruer, en nurse og en lærerinde til komtesserne, tre stuepiger, tre køkkenpiger, to vaskepiger, fire tj-

59 Følgende beskrivelse af vintersæsonen i København baserer sig, hvor intet andet er anført, på J. Laursen 2009, s. 341ff.





Lensgrevinde Fritze Frijs malet af Bertha Wegmann o. 1890. Privateje. Foto: Rógvi N. Johansen, Moesgård.

ner og et bud, som alle var medbragt fra Frijsenborg, samt en fastboende portner og en oldfrue. I bygningen var der stalde til ride- og køreheste, som man havde medbragt fra Frijsenborg, og som Karen Blixen fortæller i "Ib og Adelaide": "Københavnerne paa Gaden kendte det ene af de skinnende Køretøjer fra det andet paa Livréeerne, her kom Danneskiold'erne, Ahlefeldt'erne, Frijs'erne og Reedtz-Thott'erne paa vej til Hoffet, til Teatrene eller til hinanden, med lange Gnister i Stenbroen efter sig og alle med Blinkere, de smaa glimtende Metalskiver som det kun var Adelen tilladt at bruge, i deres Hestes Panderem".<sup>60</sup>

Størstedelen af tiden gik med at pleje omgang med familie, venner, standsfæller og andre betydningsfulde personer. I dagtimerne aflagde man visitter hos hinanden og promenerede på Langelinie. Aftenerne gik med det ene middagsselskab efter det andet, eller man spiste på d'Angleterre og gik bagefter i Det kgl. Teater, hvor det for de adelige herrer især handlede om at blive set og stille deres smukke og elegant klædte fruer til skue.

Sidste del af vintersæsonen stod i ballernes tegn, og familierne var i evig konkurrence om at præstere det ypperste og naturligvis helst med kongens og

60 K. Blixen 1963, s. 85.

dronningens tilstedeværelse eller, om ikke andet, prinsers og prinsessers. I 1892 inviterede Ahlefeldt-familien fra Tranekær således til fest fem lørdage i træk fra slutningen af februar, ligesom familien især i marts måned var inviteret til adskillige baller hos standsfæller. Året efter arrangerede familien et stort bal med 225 deltagere, heriblandt kronprinsen og kronprinsessen, og dagen efter kunne man glæde sig over, at det var udførligt beskrevet i dagbladet *Dannebrog*.

Ingen tvivl om, at al denne selskabelige kappestrid kunne opfattes som hårdt arbejde. For lensgrevens broder, Julius Ahlefeldt-Laurvig-Bille fra Egeskov, blev det for meget af det gode, og efter at han havde været til arrangementer hver eneste aften i 15 dage, flygtede han udmattet tilbage til Fyn.<sup>61</sup>

Når der var store højtideligheder ved hoffet, og når der kom fyrstebesøg til hovedstaden, stillede landadelen gladelig op som hof tjenere og mødte op med alt, hvad de havde af fine firspandsvogne, for at det fyrstelige følge kunne blive transporteret standsmæssigt. Men man fik sandelig også at mærke, hvad det ville sige at færdes ved hoffet, hvor man jo ikke var de mest fornemme. Mogens Frijs måtte eksempelvis ved et hofbal finde sig i den forsmædelse at blive særdeles nedladende behandlet af en hertug.<sup>62</sup> I øvrigt havde Mogens Frijs og enkelte af de andre lensgrever en lidt reserveret holdning til kongehuset, og kongen tog det absolut ikke nådigt op, da de et år var bortrejst på majestæten's fødselsdag.<sup>63</sup>

Den største torn i øjet på de adelige under deres ophold i København var dog nok, at byens højere bourgeoisie sidst i 1800-tallet begyndte at trænge sig på og forstyrre den hidtidige orden, som var dikteret af rangforordningens hierarki. Landadelen havde ganske vist i sin kreds optaget en del ikke-adelige godsejerslægter, men det skete kun, hvis de gennem hof titler havde samme rang.<sup>64</sup> Til adelens store fortrydelse åbnede Frederik 8. imidlertid allerede som kronprins op for det nye industri- og handelsborgerskab til hofballerne, og det blev ikke bedre, da han som konge indførte den praksis, at man til taflet ikke kom ind efter rang, men efter tur.<sup>65</sup> Til et hofbal demonstrerede lensgrevinden fra Frijsenborg, Fritze Frijs, sin uvilje mod borgerskabets tilstedeværelse derved, at hun nægtede at række hånden reglementeret frem til en kvindelig meddansende, som var noget så sim-

---

61 Dette foregår i 1905, jf. Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/24, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1904-05, 08.03.1905.

62 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/14, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1888-92, 28.05.1892.

63 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/14, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1888-92, 08.04.1889, 18.03.1891, 01.10.1891, 05.05.1892.

64 P. Rosenkrantz 1932, s. 127. Det drejede sig om titlerne som hofjægermester og kammerherre. De pågældende familier var bl.a. Estrup, Collet og Tesdorpf.

65 P. Rosenkrantz 1932, s. 164f; Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/25, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1905-06, 26.03.1906.





Jagt forbi. Privateje.

pelt som kone til en af byens guldsmede.<sup>66</sup> Og en ung Moltke erklærede rent ud, at han hellere ville tale med og omgås en dum adelig end en intelligent borgerlig.<sup>67</sup>

Ikke overraskende slog hierarkiet også igennem i aristokratiets egne rækker, og når de adelige blev inviteret til middage hos hinanden, var det ikke ualmindeligt, at de blev sat til bords efter rang.<sup>68</sup> I det hele taget blev der sladret, intrigeret og konkurreret flittigt blandt de adelige i løbet af vintersæsonen. Man havde ikke stort andet at tage sig til end at gå op i hinandens gøren og laden, og samværet gik i høj grad ud på at befæste rang og status ved at stille sig størst og flottest til skue, pleje omgang med de rigtige, arrangere fordelagtige ægteskaber og på anden måde skabe alliancer.

Som man kan forstå, handlede landadelens optræden i København altså i høj grad om ligesom ude på herregårdene at positionere sig i forhold til hinanden og i forhold til kongehuset og den dermed forbundne fornemhed. Et nyt moment i forhold til den gamle orden, som var styret af hof titler og rangforordning, var dog det fremvoksende bourgeoisis indtræden på scenen, hvilket man inden for de givne rammer havde svært ved at håndtere og placere sig i forhold til. Ude på landet spillede det velhavende borgerskab fra byerne ikke forstyrrende ind, bl.a. af den grund at det kun i yderst begrænset omfang ejede herregårde i den

66 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/14, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1888-92, 05.05.1892.

67 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/14ff, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1894-96, 23.02.1895.

68 O. Højrup 1982, s. 220.

pågældende periode, og der, hvor de gjorde, forsøgte de ikke i nævneværdig grad at udfordre landadelen – heller ikke på jagtens område. Dertil var gårdenes størrelse og de nye godsejeres ”kulturelle kapital” og honnorte ambitioner som regel for begrænsede.<sup>69</sup> I de tilfælde, det drejede sig om ældre godsejerfamilier af borgerlig herkomst, som gennem hof titler havde samme rang som landadelen, var de blevet en del af fællesskabet uden nævneværdige sværds slag, som tilfældet også havde været med de sidst adlede slægter. De mindre fine ældre godsejerfamilier havde man været i stand til at fastholde, hvor de hørte til, som det også fremgår af herskabsjagternes hierarki. På landet kunne man nemlig uforstyrret håndhæve rangforordningens hierarki, som befæstede aristokratiets førerstilling. Selv når herskaberne skulle placeres i forhold til hinanden ved selskaberne og under jagterne, skete det normalt under behørig hensyntagen til den givne rangfølge. Under en efterårsjagt på en fynsk herregård gik det dog helt galt, da en godsejerfrue mente, at hun var blevet placeret i en vogn, der i rækken kørte bag efter en vogn med en dame af lavere rang end hun. Det medførte, at hun blev så fornærmet, at familien ikke siden viste sig på gården.

Som det fremgår af det foregående, har Veblens og Girtlers teorier om fritidsklassen vist sig i høj grad at kunne bidrage til en forståelse af den betydning, som jagten fik for landadelen i brydningstiden efter Junigrundloven. Ved hjælp af jagterne og den hermed forbundne selskabelighed blev adelige jagtherrer i stand til at stille iøjnefaldende fritid og forbrug til skue for deltagende standsfæller, og i indbyrdes konkurrence stræbte man efter at opnå en højere grad af fornemhed, som øgede mulighederne for, at også repræsentanter fra kongehuset deltog i jagterne. Som ældgammelt kongeligt og adeligt værdighedssymbol var jagterne uovertrufne, når det gjaldt disse bestræbelser; jagtudøvelsen var jo i sig selv iøjnefaldende og rummede fortrinlige muligheder for store iscenesættelser, der som dramatisk element også kunne have betydningsbærende historiske referencer. Inddrages adelens vinterophold i København med henblik på at undersøge de iøjnefaldende aktiviteters karakter og betydning under disse anderledes omstændigheder, synes de samme forhold som ved jagterne i store træk at gøre sig gældende blot med den forskel, at mulighederne for at synliggøre bestræbelserne var langt mere mangfoldige i hovedstaden, hvor også hele eliten var forsamlet. Som ved jagterne handlede det om en generel manifestation af adelig suverænitæt og eksklusivitet, men også om indbyrdes kappestrid og konkurrence om at opnå en højere grad af fornemhed.

I modsætning til, hvad man måske kunne forvente, er der ikke noget, der tyder på, at landadelen var specielt optaget af at distingvere sig i forhold til det fremvoksende industri- og handelsborgerskab, om end det også ved hoffet begyndte

69 Omkring 1900 var der blot tale om 32 herregårde, som tilhørte personer med andet hovederhverv end landbrug, jf. T. Mathiassen 1931, s. 40f. På de relativt få, såkaldte ”københavnplantager” begyndte man først for alvor at drive jagt efter 1920, jf. J. Selmer 1993, s. 47ff.

at trænge sig på. I denne sammenhæng var rangforordningen stadig et velegnet redskab til at fastholde den herskende orden. Nej, den højere landadels største problem i forhold til borgerskabet kunne den faktisk takke sig selv for; det var nemlig de blandede ægteskaber, når adelige giftede sig med ikke-adelige. Den unge stamherre på Tranekær, Frits Ahlefeldt-Laurvig, så med væmmelse og foragt på, at en stamhusbesidder i 1889 havde forlovet sig med datteren af en borgerlig herregårdsforpagter, "forpagtertøs", som hun blev kaldt. Frits Ahlefeldt mente, at adelige skulle gifte sig med adelige, og han betroede sin dagbog, at han aldrig kunne finde på at gifte sig med en borgerlig.<sup>70</sup> Det var der dog ikke desto mindre mange af hans standsfæller, der kunne, det blev stadig almindeligere fra slutningen af 1800-tallet, og efterhånden blev det mere regelen end undtagelsen.<sup>71</sup>

---

## Slutspil

Mens anden halvdel af 1800-årene, som man kan forstå, på mange måder havde været en dans på roser for den højere danske landadel, begyndte det fra først i 1900-tallet at gå brat ned ad bakke. Den politiske magt gled godsejerne og dermed også adelen af hænde ved systemskiftet i 1901, og i 1915 blev en grundlovsændring vedtaget, som ophævede den privilegerede valgret til Landstinget, der havde været det parlamentariske grundlag for godsejernes politiske magt siden 1866.

Vintersæsonen i København og forholdet til kongehuset blev også droslet ned, først efter dronning Louises død i 1898 og siden under Frederik 8.s regeringstid – og lavede aldrig rigtig op igen. Medvirkende hertil var også det forhold, at landadelens såkaldte "alliancer", altså mere eller mindre arrangerede ægteskaber mellem de adelige familier, hørte vintersæsonen til, men deres tid var ved at være omme, fordi adelen, som nævnt, var begyndt at indgå ægteskaber uden for standen.<sup>72</sup> Dette havde byadelen i øvrigt praktiseret i mere end 100 år, og sidst i 1800-tallet smeltede den sammen med hovedstadens højere bourgeoisie i en grad, så man kun kunne kende den på navnene.<sup>73</sup> Efter århundredskiftet gik samtidig flere og flere adelige over i de såkaldte borgerlige erhverv, hvilket selvsagt også var medvirkende til, at borgerliggørelsen af adelen for alvor tog fart.<sup>74</sup>

Med Lensafløsningsloven af 1919 blev den højere landadels skæbne definitivt beseglet, idet loven opløste det privilegerede godssystem, som den toneangivende landadel havde levet højt på gennem århundreder, og som havde været det

---

70 Landsarkivet for Fyn, Langeland Godsarkiv 29/14ff, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog 1888-92, 15.04.1889, 12.12.1889.

71 P. Rosenkrantz 1932, s. 165.

72 P. Rosenkrantz 1932, s. 164f.

73 P. Rosenkrantz 1932, s. 127, 165.

74 P. Rosenkrantz 1932, s. 109, 171f.

økonomiske fundament for majoratsbesiddernes statusdemonstrerende og grænseløst luksuriøse livsførelse i de forudgående velmagtsdage. Loven fastslog, at indtil en tredjedel af majoraternes hovedgårdsjord mod erstatning skulle afgives til staten med henblik på oprettelse af husmandsbrug, og samtidig skulle 20 eller 25% af majoraternes værdi indbetales til staten og 40% til en successorfond.

Mellem 1900 og 1930 mistede de adelige slægter ca. en tredjedel af deres herregårde, hvilket for hovedpartens vedkommende tilskrives Lensaflysningsloven.<sup>75</sup> Dette fik følgende kommentar med på vejen af Palle Rosenkrantz: ”For os Medlemmer af de adelige Slægter er det tilstrækkeligt at kunne paavise, at Tilbagegangen udelukkende skyldes Flertallets Stemmesedler. Det er en saare rig Høst, Demokratiet gjorde, da den gav sig til at meje Adelenes Marker, lad det da saa i det mindste indrømme, at det ikke ved Uduelighed og Dovenskab eller Ødselhed [sic] lader sig gøre at byde Høstmændene saa gyldne Aks.”<sup>76</sup>

Alt dette skal dog ikke overskygge, at adelen omkring 1930 fortsat ejede 27% af samtlige herregårde i Danmark, at den var i besiddelse af hovedparten af landets større godser, at man vel stadig kan tale om en adelig livsform, og at adel, titler og rang i henhold til Hof- og Statskalenderen eksisterer den dag i dag.<sup>77</sup>

---

## Utrykte kilder

### Frijsenborg:

Frijsenborg Godsarkiv, Diverse private papirer.

### Landsarkivet for Fyn:

QB001, Langeland Godsarkiv:

29/14-39, Privatarkiv, F.L.V. Ahlefeldt-Laurvig Dagbog, 1888-1925.

---

75 T. Mathiassen 1931, s. 23ff; P. Rosenkrantz 1932, s. 127.

76 P. Rosenkrantz 1932, s. 97.

77 T. Mathiassen 1931, s. 28.

Tak til Ole Høiris, Afdeling for Antropologi og Etnografi ved Aarhus Universitet, for kritiske kommentarer til manuskriptet og til Anne Lise Hansen, Moesgård Museum samt Johanne Asingh for korrekturlæsning.

Opmærksomheden skal henledes på følgende fejl i min bog *Herregårdsjagt i Danmark* (2009):

Skydeglimer omtales fejlagtigt som "skydeginer", s. 143 og 331.

I Opgørelse over hovedgårde, dyrehaver, jagtvæsen m.v., bilag 2.1-2.3 står der som overskrift i 4. kolonne fejlagtigt "Herred" i stedet for Amt.

I Opgørelse over hovedgårde, dyrehaver, jagtvæsen m.v., bilag 2.1, nr. 53, 6. kolonne er Torbenfeld fejlagtigt med B anført som baroni. Det burde rettelig have været nr. 54, Tølløsegård.

I Opgørelse over nedlagt vildt på Frijsenborg 1836-1881, s. 102 er værdierne på x-aksen fejlagtigt angivet fra 0-6.000 med 1.000-tals intervaller. De skal i stedet være fra 0-1.200 med 200-tals intervaller.

**Rigsarkivet:**

Privatarkiver 6554, Slægten Zytphen-Adeler, I. Georg Frederik Otto Zytphen-Adeler (1810-78), D.

Selvbiografiske Optegnelser.

---

## Litteratur

Bache O. 1964: *Maleren Otto Baches Erindringer*. Udgivet af A. Fabritius. Gad, København.

Bjørn, C. 1999: *Knuthenborg Park. Danmarks største herregårdspark og dens skabere*. Knuthenborg, Bandholm.

Blixen, K. 1963: Ib og Adelaide. *Fra det gamle Danmark*, bd. 2. Gyldendal, København.

Bobé, Louis, Gustav Graae & Fr. Jürgensen West 1916: *Danske Len*. København.

Brodersen, Arvid 1976: Thorstein Bunde Veblen 1857-1929. I: Thorstein B. Veblen: *Den arbejdsfrie klasse*. Rhodos, København.

Clemmensen, N.: Godsejernes organiserede politiske virksomhed under stænderforfatning og Junigrundlov. *Historie*, ny rk. XI, 1974.

Girtler, R. 1990: *Die Feinen Leute. Von der vornehmen Art, durchs Leben zu gehen*. Campus Verlag, Frankfurt/New York.

Heiberg, S. 2004: Herskab gennem tiderne. I: J. Erichsen og M.V. Pedersen (red.): *Herregården. Menneske – Samfund – Landskab – Bygninger*, bd. 1. Nationalmuseet, København.

Henningsen, P. 2006: *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, bd. 1-2. Landbohistorisk Selskab & Københavns Stadsarkiv, København.

Hvidt, K. 1990: Det folkelige gennembrud og dets mænd 1850-1900. Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 11. Gyldendal & Politiken, København.

Højrup, O. 1982: *Herregårdsliv. Beretninger fra århundredskiftet*, bd. 7. Nationalmuseet, København.

Laursen, J. 2009: *Herregårdsjagt i Danmark*. Gad, København.

Mathiassen, T. 1931: *Herregaarde og Godser i det tyvende Aarhundrede*. Gyldendal, København.

Odner, K. 2005: *Thorstein Veblen. Forstyrrelsen av den intellektuelle fred*. Abstrakt forlag, Trondheim.

Pedersen, M. Venborg 2005: *Hertuger. At synes og at være i Augustenborg, 1700-1850*. Museum Tusulanum, København.

Rasmussen, C. Porskrog 2006: Indledning mellem Grundlov og Lensaflysning. I: Britta Andersen, Dorte Christensen & Carsten Porskrog Rasmussen (red.): *Her*

- regårdenes Indian Summer fra Grundloven 1849 til Lensafsløsningsloven 1919.* Skippershoved & Dansk Center for Herregårdsforskning, Auning.
- Rosenkrantz, P. 1932: *Dansk Adel.* Hasselbalch, København.
- Rundquist, A. 2004: Herregårdsjagt. Om historieanvändning i praktiken. I: M. Hellspång, K. Lindvall, N. Pergament & A. Rundquist: *Herrgårdsromantik och historieanvändning i praktiken.* Carlssons, Stockholm.
- Saubrey, F. 1935: Jagt paa større Revirer. A.L.V. Manniche (red.): *Haandbog for Jægere*, bd. II. Gyldendal, København.
- Selmer, J. 1993: *Fromsseier. En københavnerplantage i Vestjylland.* Skippershoved, Ebeltoft.
- Sværke, A.G. 2010: Nybyggt af gammel Art, Nygotisk herregårdsarkitektur i Danmark 1830-1900. Skippershoved & Dansk Center for Herregårdsforskning, Auning.
- Thaulow, T. 1925: *Lillie-Juulernes Slægtbog.* Vilhelm Trydes Boghandel, København.
- Thestrup, P. 1967: Fæsteafløsningen under grevskabet Frijsenborg 1852-1912. *Århus Stifts Årbøger.*
- Veblen, T. 1973 (1899): *The Theory of the Leisure Class.* Houghton Mifflin Company, Boston.

---

## **The Culture of the Landed Nobility and Hunting on Manorial Estates**

### **The Period between the June Constitution (1849) and the Conversion of Entailed Estates into Fee Simple (1919)**

In the heyday of the manorial estates in the second half of the 19th century, hunting came to play a prominent part in the landed nobility's demonstrations of its status, and one count bluntly stated that he considered it as part of the luxury which was necessary to lend *éclat* to his class. This statement seems to hold the key to a closer understanding of the extravagant life style of the landed nobility, and it calls to mind theories developed by Thorstein Veblen, the social economist, and by Roland Girtler, the sociologist. The article discusses to which extent Veblen's theories on conspicuous leisure and consumption and Girtler's theories on the innate endeavour of mankind for stateliness may contribute to an understanding of the importance which hunting had for the landed nobility in the period here under review. The subject has been treated before in the author's broader study of the history of hunting on manorial estates in Denmark. Here, it is made the subject of a concluding discussion, based on the view that the landed nobility did indeed use hunting and other status demonstrations as elements in a general manifestation of noble supremacy and exclusiveness; but their ende-

avours were motivated more by internal competition for a higher degree of stateliness than by distinguishing themselves vis-à-vis the growing industrial and commercial bourgeoisie.



# FÆLLESSKAB OG INTEGRATION

## – De bosniske krigsflygtninge i Randers 1993-2010

Kulturhistorisk Museum Randers har i de senere år sat øget fokus på byens indvandrerhistorie. I 2003 dokumenterede museet de tyrkiske gæstearbejdedes historie, og i 2005 blev der set nærmere på tyrkernes børn.<sup>1</sup> Tyrkerne var den første store gruppe af indvandrere i Randers, men er i antal siden blevet overhalet af bosnierne, hvoraf de første kom til byen som krigsflygtninge i 1993.

Denne artikel er baseret på en undersøgelse af de bosniske krigsflygtninge, som museet foretog henover sommeren 2010. Udover at klarlægge det historiske forløb for bosniernes tilværelse i Randers, giver undersøgelsen gennem tolv interviews et indblik i, hvordan bosnierne er faldet til i byen. Det beskrives desuden, hvorledes det er at være bosnier i Randers i dag. Interviewgruppen udgjordes af otte kvinder og fire mænd. Blandt kvinderne var der fire, der aldersmæssigt befandt sig i tyverne, mens de resterende befandt sig i henholdsvis trediverne, fyrrerne og halvtredserne. For mændenes vedkommende var den ene halvdel i fyrrerne og den anden i halvtredserne.

Undersøgelsen viser blandt andet, at de mål for integration, som Randers Kommune satte sig, da det fra 1995 stod klart, at de bosniske flygtninge ville blive i byen, på de fleste områder stemte overens med ønskerne fra størstedelen af bosnierne. For kommunen blev det i løbet af kort tid det væsentligste, at de mange nye borgere blev i stand til at klare sig selv gennem sprog, beskæftigelse og bolig, mens det for bosniernes vedkommende handlede om hurtigst muligt at komme i gang med det liv, som krig og uvished havde afbrudt. At de bosniske flygtninge skulle integreres socialt i det danske fællesskab og gennem danske netværk var af begge parter prioriteret lavere. Selvom kontakten til danskerne i Randers stadig mest er begrænset til arbejde og uddannelse, opfattes bosnierne i Randers i dag, både af

---

1 Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2069 Da tyrkerne kom til Randers (upubliceret materiale) og KHM nr. 2412 Drømmen om Tyrkiet - livsbetingelser og identitet blandt tyrkiske andengenerationsindvandrere fra Randers (upubliceret materiale).

*dem selv og den danske majoritetsbefolkning, alligevel som den mest velintegre-  
rede større indvandrergruppe i byen.*




---

## Indledning

Danmark åbnede mellem 1992 og 1995 grænserne for godt tyvetusind bosniske flygtninge. Heraf endte omtrent syttentusind med at blive boende i landet efter krigens afslutning.<sup>2</sup>

De første nitusind asylansøgere fra Bosnien-Hercegovina kom til Danmark i løbet af 1992. Tilstrømningen betød, at Folketinget i løbet af året debatterede ændringer i den danske asylprocedure. Debatten tog udgangspunkt i et forslag fra Dansk Flygtningehjælp om midlertidigt ophold til de bosniske flygtninge, som man ikke mente, skulle igennem den tidskrævende asylprocedure. Man fandt, at dette var unødvendigt, da de efter alt at dømme udelukkende ønskede beskyttelse i Danmark, indtil krigen i hjemlandet var slut. Forslaget mødte kritik fra ikke mindst de borgerlige politikere, der frygtede, at det ville være svært at sende flygtningene tilbage, når den midlertidige opholdstilladelse løb ud, uanset om der var fred i Bosnien-Hercegovina eller ej.<sup>3</sup>

Efterhånden skete der et skift i holdningen til de bosniske flygtninge. Dette var i takt med, at de voldsomme billeder fra borgerkrigen og ikke mindst visheden om serbiske koncentrationslejre gjorde indtryk i befolkningen, i den danske presse og hos politikerne. Sympatien med bosnierne blev mere udtalt i løbet af efteråret 1992, og den 28. november samme år vedtog Folketinget med et stort flertal "Loven om midlertidig opholdstilladelse til visse personer fra det tidligere Jugoslavien", der også blev kendt som paragraf femten. Særloven betød, at de bosniske flygtninge, der kom til Danmark i de følgende år, ikke kunne søge om asyl, men i stedet blev placeret i flygtningelejre eller centre, hvor de i første omgang hverken måtte arbejde eller uddanne sig.<sup>4</sup>

---

## Gemeinschaft og Gesellschaft

---

2 [www.folkedrab.dk](http://www.folkedrab.dk). Dansk Institut for Internationale Studier. Holocaust og folkedrab.

3 John Aggergaard Larsen, *Integrationen af de bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab*, s. 56 i Berg (red.): *Kommet for å bli?*, Om integrasjon og tilbakevending blant bosniske flyktninger i Norden. København, 1998.

4 John Aggergaard Larsen: *Modtagelse af bosniske flygtninge i dansk presse*, *Bosniske krigsflyktninger i medie billedet. Nordiske perspektiver*. København, 1999, s. 108-115.

I undersøgelsen af de bosniske krigsflygtninge i Randers blev der blandt andet lagt vægt på to hovedspørgsmål til at belyse bosniernes historie og tilværelse i byen fra 1993 til 2010.

Det første var spørgsmålet om, hvilket fællesskab bosnierne er kommet til at indgå i, mens de har befundet sig i byen. I besvarelsen af spørgsmålet blev den tyske sociolog Ferdinand Tönnies mere end et hundrede år gamle, men stadig aktuelle, teorier om *Gemeinschaft* og *Gesellschaft* bragt i anvendelse. Ifølge Tönnies er det, som udgør et socialt system og skaber et fællesskab, baseret på gensidighed og på det indbyrdes forhold, der er mellem krav og ydelser. Dette kan findes i to former. Det første, *Gemeinschaft*, dannes på baggrund af en organisk udvikling, hvor samfundet udvikler sig uden nogen velovervejet hensigt udover blot det at ville leve sammen. *Gemeinschaft* er karakteriseret ved nære relationer, familie, naboskab og tradition, og kan blandt andet beskrives som forholdet mellem mor og barn. Det andet, *Gesellschaft*, skabes af de relationer, som uafhængige individer vælger at træde ind i. Dette sker ofte på basis af en overenskomst for at nå bestemte mål. *Gesellschaft* kan derfor ses som en ideel og mekanisk dannelse, og begrebet kan blandt andet beskrives som forholdet mellem køber og sælger.<sup>5</sup>

Antropologen Gitte Tilla har i en undersøgelse af den forholdsmæssigt store gruppe af bosniere, der kom til Fanø i 1993, ud fra Tönnies teorier forsøgt at påvise, at den, i hendes øjne, succesfulde integration, som bosnierne gennemgik på øen, skyldtes, at Fanø var præget af *gemeinschaftlige* træk. Ifølge Gitte Tilla var det på Fanø, de "almindelige mennesker" i det lille lokalsamfund, der, uden megen indblanding fra offentlige instanser, integrerede bosnierne i det allerede eksisterende og stærke fællesskab. Gitte Tilla har den opfattelse, at de større bysamfund ikke har den samme mulighed for den nære integration, og at de derfor har et *gesellschaftligt* præg. Det er i de store byer, de kommunale instanser, der gennem institutionaliserede rammer integrerer flygtninge og indvandrere.<sup>6</sup> Et af de spørgsmål, som undersøgelsen om bosnierne i en stor by som Randers stillede, var om dette også gjorde sig gældende her, og hvilken betydning det fik for bosniernes sociale integration i byen.

Netop integrationen var det andet spørgsmål, som undersøgelsen tog fat i. Hvordan valgte kommunen at gribe fat i integrationen af bosnierne, og hvilke faktorer spillede ind i disse valg? I sin artikel "*Os og dem. Udviklingen i dansk integrationspolitik med fokus på modtagelsen af flygtninge fra Bosnien-Hercegovina*" beskriver antropologen Anders Stefanson, hvordan assimilation fra dansk side blev anset som den bedste løsning for det begrænsede antal flygtninge fra

---

5 Tönnies, Ferdinand: *Community and Society*, Michigan State University Press, 1957, s. 33–34. Brugen og dele af tolkningen af Ferdinand Tönnies' teori er i forbindelse med undersøgelsen inspireret af: Gitte Tilla: *Tilfældet Fanø* i Berg & Schierup (red.): *Om integration, Gemeinschaft og lokalidentitet. Integration – retorik, politik, praktik. Om bosniske flyktingar i Norden*. København, 1998, s. 275–276.

6 Gitte Tilla, s. 277–278 og s. 286.



For mange af de bosniske flygtninge var det eneste, de nåede at få med under flugten fra hjemlandet, en smule tøj og enkelte ting med høj affektionsværdi. En af de interviewede til undersøgelsen havde dette billede fra 1935 af sin mor og bedstemor med til den nye tilværelse i Randers. Privatfoto.

østblokken, der kom til Danmark i årene umiddelbart efter krigen. Assimilationen satsede på at fordanske de nyankomne udlændinge. Gæstearbejderne fra hovedsagligt Tyrkiet, Pakistan og Jugoslavien, der ankom i slutningen af 1960'erne og i begyndelsen af 1970'erne, blev derimod opfattet som et midlertidigt fænomen, der skaffede Danmark nødvendig arbejdskraft i en periode med højkonjunktur. Kulturel segregering og ghettodannelser blandt gæstearbejderne blev ikke set som et problem, da det eneste formål for disse indvandrere var at tjene penge til en bedre tilværelse i hjemlandet. Der var i denne periode tale om det, Stefanson kalder en materiel integration. Da ikke mindst de tyrkiske og pakistanske gæstearbejdere i vidt omfang valgte at blive i Danmark, og antallet af flygtninge samtidig begyndte at stige i begyndelsen af 1980'erne, kom integrationen for alvor på den politiske dagsorden. På det ideologiske plan arbejdede man fra dansk side med at skabe en pluralistisk integration. Flygtninge og indvandrere skulle på den ene side gøres i stand til at klare sig i det danske samfund og kunne tilegne sig majoritetsbefolkningens kultur og på den anden side bevare deres eget kulturelle særpræg. Både Stefanson og flere andre forskere mener dog, at succeskriteriet for den danske integrationspolitik reelt bærer mere præg af assimilation, da kravet om tilpasning til en anden kultur udelukkende kommer til at gælde indvandrerne.<sup>7</sup> Dette hænger ifølge antropolog John Aggergaard Larsen sammen med en typisk

<sup>7</sup> Anders Holm Stefansson: *Os og dem. Udviklingen i dansk integrationspolitik med fokus på modtagelsen af flygtninge fra Bosnien-Hercegovina* i Berg & Schierup (red.): *Integration - retorik, politik, praktik. Om bosniske flyktingar i Norden*. København 1998 s. 96-98

skandinavisk opfattelse, der priser fællesskabers homogenitet, og hvor det kun er muligt at begå sig i det danske samfund, hvis man deler den danske kultur og er en del af det danske samfundsmæssige fællesskab.<sup>8</sup> Undersøgelsen af bosnierne i Randers stillede spørgsmålet om, hvilken form for integrationspolitik Randers Kommune anvendte i forhold til bosnierne, og hvordan denne stemte overens med bosniernes egne ønsker og prioriteringer for integration.

---

## De bosniske flygtninge kommer til Randers

I februar 1993 blev Randers, sammen med en række andre danske kommuner, af indenrigsminister Birthe Weiss anmodet om at etablere et nyt asylcenter. Centret skulle modtage en del af de bosniske flygtninge, der kom til landet, efter særloven om midlertidig opholdstilladelse var blevet vedtaget. Fra politisk hold var der fra begyndelsen stor velvilje overfor bosnierne. Borgmesteren i Randers, socialdemokraten Keld Hüttel, bød de flygtninge, der måtte komme, velkommen, og man lagde fra kommunens side vægt på, at asylcentret skulle placeres centralt i byen. Herigennem håbede man, at beboerne ville kunne tage aktivt del i byens liv.<sup>9</sup>

Asylcenteret blev placeret i en ombygget kontorbygning ved banegården. Bygningen skulle rumme de hundrede og tyve bosniske flygtninge, som i maj måned ankom til byen. Både fra Dansk Røde Kors, der drev asylcentret, og fra kommunen kom der opfordringer til byens borgere om at tage godt imod krigsflygtningene. Kort tid efter ankomsten blev der arrangeret en rundtur, hvor bosnierne fik et indtryk af den by, de var kommet til, og i den følgende tid blev der afholdt åbent hus arrangementer på asylcentret. Her kunne randrusianerne stifte bekendtskab med beboerne. Flere af de lokale henvendte sig med tilbud om hjælp, og der blev doneret både legetøj og idrætsudstyr til centret.

De bosniske flygtninge i Randers var en del af en større gruppe, der i flere måneder havde været indkvarteret i en bingohal i Frederikshavn. Her havde to hundrede og halvtreds mennesker sovet side om side med hinanden, så de nye, omend små, forhold i Randers, gjorde det endelig muligt for ægtepar og familier at få lidt privatliv i de otte kvadratmeter store værelser, de blev tildelt.

De hundrede og tyve bosnierne var en forholdsvis homogen gruppe i den forstand, at mange af dem kom fra de samme to områder i Bosnien-Hercegovina, nemlig Banja Luka og Trebinje. Størstedelen var muslimer, og der var kun enkelte serbere imellem. Sidstnævnte var som oftest en del af blandede ægteskaber.

---

8 John Aggergaard Larsen: *Integrationen af bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab* i Berg (red.): *Kommet for å bli?, Om integrasjon og tilbakevending blant bosniske flyktninger i Norden*. København, 1998, s. 48-52.

9 Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2764 *De bosniske krigsflygtninge i Randers 1993-2010* (upubliceret materiale).



Bosniske flygtningebørn uden for asylcentret Kra-gelund i Hammel mellem Randers og Silkeborg. Børnene kom siden til Randers. Privatfoto.

De bosniere, der kom til Randers i 1993 og sidenhen, havde i flere tilfælde vidt forskellige baggrunde, hvad angik deres flugt fra krigen. Flere familier fra det nordlige Banja Luka område måtte skrive under på papirer, hvor de formelt overlod alle deres ejendele til serberne. Herefter blev de sat på busser og fragtet ud af landet. En af disse familier, der via Allingåbro på Djursland kom til Randers, tilbragte fem måneder i en flygtningelejr i Kroatien, inden den fik midlertidigt ophold i Danmark, mens en anden med det samme kom på den lange bustur op gennem Serbien, Ungarn, Tjekkiet og Polen, inden den kunne tage færgen til Danmark. For en familie i byen Janja, der lå meget tæt op ad den serbiske grænse, hvor nogle af de hårdeste kampe fandt sted, betød flugten, at familien blev spredt for alle vinde. Først efter en række nervepirrende dage blev den genforenet i den tjekiske hovedstad Prag, inden de med fly kunne rejse til Danmark. Et serbisk-muslimsk ægtepar kom til Danmark fra Sarajevo allerede på et tidligt tidspunkt, da de, efter spændingerne mellem befolkningsgrupperne tog til, ikke følte sig trygge hverken i den ene eller anden gruppe.

For mange af de bosniere, der endte i Randers, var det ofte tilfældigheder, der afgjorde, at de kom til Danmark. De danske myndigheder indførte i modsætning til de fleste andre europæiske lande først i juni 1993 visumpligt for flygtninge fra det tidligere Jugoslavien, og af den grund var Danmark i lang tid et forholdsvis nemt land at søge om ophold i. Denne mulighed var der mange, der gjorde brug af, selvom de fleste nærmest intet kendskab havde til landet. Kvinden i det førnævnte serbisk-muslimske ægtepar var gravid, da hun med sin mand forlod Sarajevo. Parret ville helst til Østrig, men blev afvist, da de østrigske myndigheder mente at den forestående fødsel ville være for dyr. Da der ikke var de samme forbehold i Danmark, søgte parret i stedet dertil. En familie valgte Danmark, fordi landet i modsætning til mange andre lande ikke var så populært et mål, og der af samme grund var en større chance for at komme hurtigt af sted. For nogle blev valget ikke taget, før de stod på en havnekaj i det nordlige Polen og skulle beslutte

sig for at tage færgen til enten Sverige eller Danmark.<sup>10</sup>

---

## Asylcenter og undervisning

Historierne, som den lokale presse rapporterede fra asylcentret, var overvejende positive. Der er dog ingen tvivl om, at livet i centret også var præget af ventetid, frustration og uvished. Den midlertidige opholdstilladelse, som bosnierne havde fået, betød, at de i de første mange måneder, hverken måtte arbejde eller uddanne sig. En mand fortæller, at den megen lediggang var yderst frustrerende, og at en stor del af tiden for mændenes vedkommende gik med at spille kort og fodbold, mens kvinderne tilbragte en stor del af dagen i køkkenet. Han husker dog også, at den centrale placering i byen havde betydning for beboernes trivsel, da det var rart, at man kunne bevæge sig frit ud blandt de lokale randrusianere. Samtidig lagde mange interesserede danskere også vejen ind på centret, og enkelte af de unge bosniere fik danske kærester, som de endnu i dag er sammen med.

I begyndelsen af januar 1994 blev asylcentret tildelt status som paragraf femten center. Dette var en konsekvens af, at over halvdelen af centrets beboere formelt havde erhvervet den midlertidige opholdstilladelse. At være et paragraf femten center betød, at beboerne skulle have større indflydelse på deres hverdag, og de sociale aktiviteter der foregik. Samtidig kom der mere fokus på undervisning af børn og voksne indenfor centrets rammer. I førstnævntes tilfælde var der, udover undervisning i dansk, tale om modersmålsundervisning, der skulle forbedre børnene på den fremtid, som man fra de danske myndigheders side endnu var overbevist om skulle foregå i hjemlandet. Bosniernes skolegang blev i foråret 1994 flyttet til en nedlagt folkeskole, der med sin placering i Søren Møllers Gade lå centralt i Randers. Udover de lokale bosniere modtog skolen flygtninge fra flere af de omkringliggende lejre og centre. En del af de bosniske flygtninge, der var placeret i Vivild, Ulstrup, Jebjerg, Galten og Hammel, fik på den måde et kendskab til Randers, som ville få betydning for deres fremtidige bosætning. Blandt de voksne bosniere, der blev interviewet til undersøgelsen, var der stor forskel på den oplevelse, de havde i forbindelse med danskundervisningen. Nogle var tilfredse og syntes, at det var rart at foretage sig noget frem for den lediggang, der havde præget deres tilværelse, mens andre havde svært ved at se sig selv på skolebænken igen. Fælles for de fleste bosniere var dog et ønske om hurtigt at komme ud på det danske arbejdsmarked for derigennem at lære sproget.<sup>11</sup>

Henover sommeren 1994 var en række journalistiske artikler og vrede læserbreve i den landsdækkende presse medvirkende til, at forholdene for de bosniske

---

10 KHM nr. 2764.

11 KHM nr. 2764.



flygtninge blev lempet, så de nu fik mulighed for blandt andet at tage ulønnet arbejde og bosætte sig uden for centrene, hvis de havde midlerne og netværket til det.<sup>12</sup> Desuden modtog den lokale fodboldklub, Randers Freja, tredive bosniske mænd og drenge, der på den måde fik mulighed for at deltage i det danske foreningsliv.<sup>13</sup>

De såkaldte "vilkårsforbedringer" betød samtidig, at det blev muligt for de bosniske børn at deltage i folkeskolens almene undervisning sammen med de danske børn.<sup>14</sup> Mens nogle få randrusianske virksomheder hurtigt gav enkelte af de voksne bosniere mulighed for at komme i praktik, skulle der gå over et halvt år, før børnene kunne gå i de danske folkeskoler i byen.<sup>15</sup> Fra den 12. januar 1995 var kommunen dog nødsaget til at se anderledes på sagen. Den dag blev det i Folketinget vedtaget, at de bosniske flygtninge i Danmark kunne søge om permanent opholdstilladelse, da krigen i Bosnien-Hercegovina på det tidspunkt ikke så ud til komme til en afslutning på kortere sigt.<sup>16</sup> I sommeren 1995 blev undervisningen for børnene på Søren Møllers Gades Skole afviklet. For Randers Kommune var det fra starten særligt vigtigt, at de bosniske børn og unge skulle spredes på byens forskellige folkeskoler, så der ikke blev for store koncentrationer af tosprogede elever de enkelte steder. De bosniske elever blev derfor fordelt ud i de forskellige modtageklasser, der oprettedes på byens folkeskoler. Modtageklasserne havde som mål, at børnene lærte dansk, inden de begyndte i de ordinære klasser. Selvom man på denne måde forsøgte at sluse børnene langsomt ind, blev skolerne i Randers ofte overraskede over, hvor svært det var at integrere de bosniske børn på grund af de traumer, mange af dem bar rundt med fra oplevelserne af krig, flugt og flygtningeliv. De bosniske børn, der allerede havde haft en del af deres skolegang i hjemlandet, oplevede samtidig et mindre kulturchok i mødet med den danske folkeskole. En pige fortæller, hvordan omgangstonen med læreren var en helt anden, og at det i Bosnien ville have været uhørt, at hun kunne kalde sin lærer ved fornavn eller efternavn. På samme tid oplevede hun sværhedsgraden af den danske undervisning som langt lavere, end hun havde været vant til.

De bosniere, der som børn og unge kom til Randers, fik selvsagt en helt anden form for møde med den danske kultur og danskerne end deres forældre. De unge voksede i skoler og daginstitutioner op med de danske unge, lærte hurtigt det danske sprog og indgik for de flestes tilfælde naturligt i det sociale liv med deres jævnaldrende. Der er dog flere blandt de interviewede til undersøgelsen, der i dag ser en tendens til, at mange unge bosniere, når de kommer i tretten – fjorten års alderen, begynder at finde sammen med hinanden. De indgår derefter ikke længe-

---

12 John Aggergaard Larsen: *Integration af bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab*, s. 53.

13 KHM nr. 2764.

14 John Aggergaard Larsen: *Integration af bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab*, s. 53.

15 KHM nr. 2764.

16 John Aggergaard Larsen: *Modtagelsen af bosniske flygtninge i dansk presse*, s. 134.

re på samme måde i det danske fællesskab. En yngre kvinde fortæller, at hun selv, da hun kom i teenagealderen havnede i en identitetskrise, hvor hun følte trang til at genfinde sine bosniske rødder og lære det bosniske sprog, som hun mente, hun havde forsømt i bestræbelserne på at klare sig godt i det danske skolesystem. Hun tog en beslutning om, at hun ville tilbringe mere tid sammen med bosniske jævnaldrende, samtidig med at hun beholdt de danske veninder. Hun følte, at hun havde den danske kultur inde under huden, men at der manglede noget i hendes liv. Det var dermed en bevidst handling fra hendes side, og ikke, som en betragter fra den ældre generation af bosniere mener, fordi de danske unge har holdt hende og andre, der foretager et sådant valg, udenfor. Hun vil dog gerne medgive, at mange bosniske unge eksempelvis opfatter byens forlystelsesgade, Storegade, som "*danskerne's sted*", men at det i hendes øjne i højere grad er et spørgsmål om, at unge danskeres måde at feste på med hensyn til blandt andet alkohol ikke passer sammen med deres bosniske kammeraters. Dette mener hun ikke svækker de yngre bosniernes integration i Randers, da de unge uden problemer samtidig kan indgå i de danske fællesskaber på arbejdspladser og i uddannelsesforløb, og, for de flestes vedkommende, også har danske venner. De sociale relationer inden for uddannelsessystemet skabes for bosniske unges vedkommende ofte på gymnasiet, og sammen med tamilerne er bosnierne den indvandrerggruppe i Randers, hvor de fleste unge foretrækker en gymnasial uddannelse.<sup>17</sup>

---

## Opholdstilladelse og bosætning

I løbet af kort tid fik størstedelen af bosnierne i Randers og omegn tildelt permanent opholdstilladelse, og allerede i maj 1995 var omkring firs flygtninge flyttet ud af asylcentret og ind i midlertidige boliger i byen. Det blev i efteråret samme år besluttet, at den opgave, der forelå med at finde bolig og beskæftigelse til de nye borgere i byen, skulle overdrages til Randers Kommune fra Dansk Flygtningehjælp, der hidtil havde haft ansvaret for bosniernes integration.

Randers var en af de kommuner i Østjylland, der havde det største antal ledige almennyttige boliger, hvilket tiltrak mange bosniske flygtninge fra omegnskommunerne. Disse var efter op til to år på asylcentre yderst opsatte på at få deres eget hjem. Boligplaceringen af de mange bosniere var et emne, der havde høj prioritet i såvel byråd som blandt embedsmændene i Randers Kommune. Set i forhold til Danmark som helhed lykkedes det i Randers at skaffe enten en midlertidig eller permanent bolig til langt størstedelen af de bosniere, der kom til byen. I januar 1996 havde firs procent af de bosniske flygtninge i kommunen fået et sted at bo. På landsplan lå dette tal på under halvtreds procent.

---

17 KHM nr. 2764.

Samtidig med at man skulle skaffe eget tag over hovedet til det stadig voksende antal flygtninge, ønskede man fra kommunens side at undgå de ghettodannelser, som man tidligere havde set i de større danske byer, og som Randers til dels havde oplevet med de tyrkiske gæstearbejdere, der stort set alle var bosat i byens nordlige del.<sup>18</sup> Dette skulle blandt andet ske gennem en såkaldt fjerdedelsregel, der gav kommunen råderet over hver fjerde almene bolig i byen. Reglen skulle gøre det muligt for kommunen at kontrollere placeringen af bosnierne rundt om i byens boligforeninger. Samtidig skaffede kommunen bedre lånevilkår, så de bosniske flygtninge lettere kunne få råd til indskud til private lejelejligheder. På den måde havde de muligheden for også at bosætte sig i det centrale Randers, hvor mængden af almene boligbyggerier var meget lille.

I modsætning til eksempelvis tyrkerne i Randers er bosnierne i dag da også en mere spredt gruppe rent boligmæssigt. Procentmæssigt er der langt flere bosniere end tyrkere, der er bosat i det centrale Randers, selvom langt størstedelen af dem, som de fleste andre indvandrere i byen, bor i de mange boligblokke i den nordlige del af byen. Til trods for at interviewene peger i retning af, at de fleste bosniere ikke har noget ønske om at bo i multietniske områder eller i områder med mange andre bosniere, er der i løbet af de seneste ti år sket en udvikling i netop den retning. Udviklingen har betydet, at der fire-fem steder i byen er opstået små enklaver, hvor bosniere bor inden for kort afstand af hinanden. Disse enklaver er ikke nødvendigvis opstået i områder, der i forvejen har en stor multietnisk befolkning. Blandt årsagerne til at enklaverne opstår er, at flere af de unge bosniere, når de stifter familier, ønsker at flytte tættere på deres forældre. På samme måde ønsker forældrene ligeledes at flytte tættere på deres børn og børnebørn. Dette er med til at skabe en udvikling, hvor områder, der som det nordlige Randers i forvejen huser en del bosniere, bliver yderligere præget af denne gruppe. Det er ikke alle, der bifalder, at bosnierne finder sammen i boligområderne. En yngre bosnisk kvinde, som bor i en enklave med mange af sine landsmænd, fortæller, at hun indimellem kan føle sig overvåget i forhold til påklædning og opførsel. Samtidig har hun ingen interesse i altid at skulle føre samtaler med sine naboer, blot fordi de deler hendes etniske baggrund.<sup>19</sup>

I foråret 1996 befandt der sig trehundrede og femoghalvfjerds bosniere i Randers Kommune. Årsagen til den markante stigning i antallet i løbet af meget kort tid skulle findes i, at der var en stadig tilflytning af bosniere fra omegnskommunerne. Samtidig flyttede mange til byen, fordi de havde familie eller venner i Randers. Flere var desuden kommet til Danmark som en del af en større gruppe og søgte nu sammen igen, efter at de var blevet spredt rundt om i landet. Allerede i november 1996 var antallet af bosniere i Randers Kommune af blandt andet

---

18 KHM nr. 2764.

19 KHM nr. 2764.



Nedim Gruhonjic er uddannet civilingeniør og var leder på en fødevarefabrik i Bosnien. Efter årene i asylcenter lykkedes det ham at komme i jobtræning som konservator-assistent på Kulturhistorisk Museum Randers. I dag er han en del af medarbejderstaben på sammenlægningen Museum Østjylland. Foto: Hans Grundsøe, Museum Østjylland.

---

## Beskæftigelse

Det store antal flygtninge, der kom til byen, betød, at det integrationskontor, som Randers Kommune havde oprettet, måtte fokusere på bolig og beskæftigelse og i mindre grad på sociale aktiviteter for bosnierne. Dette fik betydning for bosniernes sociale interaktion med danskerne, der, for ikke mindst de voksnes vedkommende, blev begrænset til arbejde og uddannelse, hvor sproglige vanskeligheder kunne gøre det svært at komme ind på livet af kolleger og studiekammerater. De mange tilflyttere bevirkede, at der nu også i Randers begyndte at være problemer med at finde ledige boliger. Med hensyn til beskæftigelse opdelte kommunens Flygtningesektion bosnierne i fire grupper alt efter kvalifikationer og arbejdsevne. Næsten halvdelen befandt sig i gruppen med erhvervsfaglige uddannelser, såsom håndværkere og maskinarbejdere. En stor del af disse var uddannet inden for metalfag. Cirka en fjerdedel havde ingen uddannelse, mens en anden fjerdedel på grund af fysiske eller psykiske problemer ikke var i stand til at tage et arbejde. Den sidste gruppe, der bestod af godt otte procent, havde en højere uddannelse. De bosniere, der havde en uddannelse, fik fra begyndelsen besked på, at de skulle gennem kompetenceafklarende kurser, da man fra Flygtningesektionens side mente, at der var for stor forskel på den uddannelse, de havde fra Bosnien og den tilsvarende i Danmark. Disse kompetencekurser blev iværksat samtidig med, at der blev udbudt brobygningsuddannelser til pædagog- og social- og sundhedshjælperuddannelserne. Dette var to af de forholdsvis få uddannelsesforløb, det

dengang var muligt at gennemføre i Randers. Mange af bosnierne, ikke mindst kvinderne, valgte at begynde på en af de to brobygningsuddannelser, og i det hele taget er mange af både de kvinder, der var voksne i midten af 1990'erne og siden den næste generation, endt med at arbejde indenfor omsorgssektoren. En kvinde fortæller, at hun hurtigt fik at vide, at hendes bosniske apotekeruddannelse ikke kunne anvendes i Danmark. Hun følte, at hun for sit lille barns skyld var begrænset til at påbegynde en uddannelse, der foregik i Randers. Hun kom derfor via en brobygningsordning ind på pædagogseminariet, og hun arbejder i dag som pædagog i en af byens forstæder. Hendes mand havde den samme oplevelse af, at hans uddannelse ikke blev fundet egnet til det danske arbejdsmarked. Han var dog en af de få, der valgte at tage uddannelsen om, således at han i dag stadig arbejder som elektroingeniør.

Hundrede og seks ud af de trehundrede og en voksne bosniere i Randers var ved årsskiftet 1996/1997 i arbejde eller aktivering. Dette var omtrent en tredjedel, hvilket var langt over landsgennemsnittet for aktiverede bosniere. Omtrent hundrede personer blev betragtet som ikke-aktiverbare af kommunens sagsbehandlere, og en lang række af disse blev allerede fra et tidligt tidspunkt sendt på førtidspension. Antallet af førtidspensionerede er i dag højt blandt de bosniske flygtninge, og både i Randers og på landsplan, er der en stigende tendens. For mange blev beslutningen om at gå på førtidspension først taget en del år efter, de havde fået den permanente opholdstilladelse og allerede i nogle år havde arbejdet. Et ægtepar fra Banja Luka, der via Ulstrup var kommet til Randers, fortæller, at noget løsenede sig op i dem begge, efter at de havde fået styr på deres bolig og arbejdssituation, og børnene var faldet til i landet. Herefter begyndte minderne om krigen og flugten at komme op til overfladen med store psykiske følger. I dag er de begge gået på førtidspension. En del af forklaringen på de mange bosniske førtidspensionister er som nævnt de psykiske problemer, som er skabt af krigen og livet som flygtning. Samtidig er der også dem, der hævder, at mange af de bosniere, der kom til Randers med gode uddannelser blev kørt ned af de svære vilkår, de havde for at komme ind på arbejdsmarkedet, hvor de, hvis de fik et lønnet arbejde, ofte endte med jobs, der intet havde at gøre med deres hidtidige beskæftigelse.<sup>21</sup>

En undersøgelse fra 2008 viste, at personer fra det tidligere Jugoslavien hørte blandt de indvandrere herhjemme, der i højeste grad følte, at man skulle arbejde for at modtage penge.<sup>22</sup> Af samme grund kunne det føles ydmygende for de bosniere, der enten modtog kontanthjælp eller førtidspension, hvis folk vidste besked om deres situation. En kvinde beretter, at hendes tilværelse som førtidspensionist har skabt en del mentale problemer for hende. Hun var i en lang periode bange for, at folk ville pege fingre ad hende på gaden og kalde hende doven. Siden

---

21 KHM nr. 2764.

22 Jørgen Goul Andersen: Holdninger til uddannelse og arbejde blandt unge indvandrere, danskere og deres forældre. Rockwool Fondens Forskningsenhed, 2008, s. 42.

lærte hun at acceptere sin situation, og det hjælper hende at være involveret i frivilligt, velgørende arbejde.

Der er ingen tal, der viser præcist indenfor hvilke sektorer, bosnierne i Randers i dag er beskæftiget. På landsplan arbejder næsten tyve procent af de bosniske mænd indenfor jern- og metalindustrien. Denne branche var stor i Bosnien-Hercegovina, der var et land rigt på disse råstoffer. Man må derfor antage, at også en del af de personer, der arbejder inden for denne industri i Randers har bosnisk baggrund. En stor del af de bosniske kvinder i Danmark arbejder inden for rengøringsbranchen og, som det er tilfældet i Randers, på sociale institutioner indenfor sundheds- og plejesektoren.<sup>23</sup>

---

## Fællesskab

I december 1995 blev der taget initiativ til en bosnisk-dansk venskabsforening i Randers. Grundlæggeren og initiativtageren var en bosnisk journalist, og foreningens målsætning var kulturudveksling og socialt samvær mellem danskere og bosniere. Ved det stiftende møde var der mødt hundrede og halvfjerds bosniere og tredive danskere frem. I løbet af de følgende år faldt antallet af medlemmer i foreningen markant, og det var ikke mindst danskerne, der holdt op med at komme. I dag er der ikke længere et særligt foreningsregi, hvor danskere og bosniere mødes socialt i Randers. Derimod findes der et formaliseret bosnisk fællesskab i foreningen Sabur-Bosnisk Kulturel Center. Her afholdes der blandt andet afslutningsfest på ramadanmåneden, og centret fungerer ligeledes som en såkaldt Dzemat, der er betegnelsen for en bosnisk menighed.<sup>24</sup>

Opholdene i asylcentre og flygtningelejre skabte et fællesskab blandt mange af bosnierne. Følelsen af at være i samme båd og i gennem en lang periode at stå uden vished om fremtiden gav, sammen med den fælles baggrund fra krig og flugt, en vis samhørighed. En undersøgelse baseret på livet i en bosnisk asyllejr på Sjælland viser dog, at fællesskabet overordnet var skabt af opholdet i centret, og da det blev muligt at flytte ud, fik bosnierne, med antropologen Claus Habenichts ord, igen friheden til selv at vælge og definere deres sociale relationer.<sup>25</sup> De fællesskaber, der tidligere kun havde været baseret på den fælles oplevelse af asylcenteret, skulle nu i stedet skabes ud fra andre og mere normale hverdagsforudsætninger. For manges vedkommende var der slet ikke en interesse i at indgå i et fællesskab med andre bosniere, mens andre direkte kun søgte mod at blive en del af danskernes fællesskab. Der er dog også dem, der har ønsket og formået at kombinere de to verdener. Derudover findes der de bosniere i Randers, som

---

23 Tallene hentet fra [www.statistikbanken.dk](http://www.statistikbanken.dk), Danmarks Statistik, 2010.

24 KHM nr. 2764.

25 Claus Habenicht Larsen: Det bosniske eksperiment - flygtningeliv i mellemtiden, 1995. s. 32.

befinder sig i et fællesskab, der udelukkende er bosnisk funderet. En repræsentant for den første gruppe fortæller, at hans venskaber udelukkende skabes ud fra arbejde og hobbyer, som det var tilfældet, da han boede i Bosnien. I hjemlandet havde han venner fra alle etniske grupper, og det betyder ingenting for ham, om man kommer fra det samme område, hvis man ikke har de samme interesser. En bosnisk kvinde forklarer, at hun ligeledes forsøger at begrænse sit forhold til de bosniere, som hun ikke i forvejen er venner med. Det bliver højst til en hilsen på gaden.

Det er hovedsagligt blandt de ældre bosniske flygtninge, at det bosniske fællesskab eksisterer.

To yngre kvinder fortæller, at deres fædre i løbet af årene er blevet mere draget mod de traditioner, de husker fra Bosnien, mens religionen har fået en større plads i deres liv. Dette er sket i takt med, at de er blevet ældre. Sådanne eksempler er samtidig et godt billede på den udvikling, der øjensynlig er foregået indenfor både det formaliserede og uformaliserede fællesskab blandt bosniere i Randers. Fra flere af de interviewede lyder det, at det bosniske fællesskab i blandt andet kulturcentret er mere fokuseret på de traditionelle aspekter indenfor den bosniske kultur og religion, og at der ikke længere er tale om en kulturudveksling mellem det danske og det bosniske.

I det hele taget lader det til, at religion spiller en større rolle blandt bosnierne i Randers, end det hidtil har gjort. Bosnierne i Danmark har som gruppe ellers siden deres ankomst været kendt for at være blandt de mindst religiøse af de store indvandrergrupper, og selv blandt de, der bekender sig som religiøse, betegner otteogfyrre procent sig, ifølge en undersøgelse fra 2003, som "*mindst muligt religiøse*".<sup>26</sup> Det lyder dog samstemmende fra alle interviewede, at den bosniske befolkningsgruppe i Randers er blevet mere religiøs, siden den kom til Danmark. En bosnisk mand, der nærmer sig tres år, men betegner sig selv som ikke-religiøs, mener ikke, at den religiøsitet, som mange bosniere i byen har påtaget sig, er ægte. I stedet opfatter han den som et udtryk for en udvikling, hvor mange ældre bosniere søger mod et kulturelt fællesskab med basis i hjemlandet. I dette fællesskab er religionen en af de ting, der adskiller dem fra det danske fællesskab, som mange af de ældre bosniere ikke føler, de er blevet en del af. For grundlæggeren af den første bosniske forening, der tilbage i 1995 intet religiøst præg havde over sig, er der heller ingen tvivl om, at bosnierne i Randers udadtil er mere religiøse end tidligere. Han tror ligeledes, at grunden til denne udvikling skal findes i, at mange bosniere er blevet skuffede over, at de aldrig opnåede at blive en del af de sociale danske fællesskaber. Derfor har de ifølge ham valgt at trække sig ind i sig selv og bruger det åndelige som et holdepunkt.<sup>27</sup>

---

26 Nils Sandahl: *Islams ansigter - Muslimske retninger i Danmark*, 2004, s. 169.

27 KHM nr. 2764.



Det er ikke kun med hensyn til religion, at der er forskel på generationerne blandt bosnierne i Randers. Hvor store forskelle, der er, afhænger ofte af, hvorvidt der er tale om familier fra byer eller fra landet. Om man kommer fra by – eller landområder har generelt stor betydning i Bosnien-Hercegovina, da der er en høj grad af traditionsmæssig konservatisme i landsbyerne, mens forholdet til traditioner i de større byer er mere afslappet. Datteren fra en typisk byfamilie fra Banja Luka beretter, at hendes forældre har givet hende lov til utrolig mange ting, og hun beskriver sine forældre som åbne, frie og ikke-religiøse. For en ung kvinde, hvis familie flygtede fra en isoleret bjerglandsby, har situationen været en anden. Faren i familien tog landsbyens opdragelsesmæssige traditioner med til Randers, og kvinden beskriver sin egen opvækst som meget streng. Hun erindrer blandt andet, at hun ikke som sine danske veninder fik lov til at komme i den lokale ungdomsklub.<sup>28</sup>

---

## Repatriering og hjemrejser

Da borgerkrigen i Jugoslavien sluttede i 1995, var der kun enkelte af bosnierne i Randers, der valgte at vende hjem til Bosnien-Hercegovina. Selvom den danske stat tilbød op til femtentusind kr. i etableringstilskud til de bosniske flygtninge, der besluttede at rejse, var der frem til efteråret 1996 blot tre bosniere i Randers, der havde taget et sådant valg. Dette var et generelt billede blandt bosnierne i Danmark, og på landsplan var det kun en forholdsvis lille procentdel, der rejste tilbage for at bosætte sig. Situation har ikke ændret sig over årene, og meget få bosniere fra Randers og Danmark er vendt hjem permanent.

Fredsftalen i 1995 betød, at Bosnien-Hercegovina var blevet delt op i to selvstyrende republikker. Mange af de bosniske flygtninge i Randers var flygtet fra områder, der efter fredsftalen var blevet en del af den nye Republik Srpska, som altovervejende havde serbiske indbyggere. Nye mennesker var flyttet ind i de huse og lejligheder, som flygtningene forlod, og mange var bange for at vende hjem til et område, hvor de, der havde drevet dem ud, endnu boede. Samtidig betød de hundredetusinder af internt fordrevne flygtninge i Bosnien-Hercegovina, at det var svært at finde et nyt hjem i den del af landet, der nu udgjorde den muslimske og kroatiske republik.

Det er hovedsagligt de ældre bosniere i Randers, der enten har valgt eller påtænker at vende hjem. En ung kvinde fortæller, at hendes forældre gennem flere år har talt om, at de skulle rejse tilbage og etablere sig i Bosnien. I takt med at de er blevet ældre, har disse tanker forstærket sig hos forældrene, der er gået i gang

---

28 KHM nr. 2764.

med at spare op og bygge et hus i det gamle land.<sup>29</sup>

Mange bosniere har gennem årene været hjemme på besøg og ferie i Bosnien-Hercegovina. Antropologen Kristina Grünenberg har i sin Ph.d. afhandling om en gruppe bosniske flygtninge i Danmark fremhævet, hvorledes de bosniere, der rejser hjem på ferie, opfattes anderledes end eksempelvis tyrkere og pakistanere, når disse vender tilbage. De sidstnævnte to indvandrergrupper har forladt deres hjemland for at arbejde og er ikke som bosnierne flygtet fra et land i krig. Mens der eksempelvis er en positiv forventning blandt tyrkernes familier i Tyrkiet om, at deres slægtninge i Danmark har succes og er blevet mere moderne, end før de tog af sted til udlandet, er det modsatte tilfældet blandt bosnierne. Det er i stedet vigtigt for de venner og familiemedlemmer, der blev tilbage i Bosnien under krigen, at de, der rejser hjem, ikke virker alt for forskellige fra dem selv. For mange er det svært at acceptere, hvis det økonomisk har kunnet betale sig at flygte fra landet under krigen. Samtidig er der ofte en forventning om, at familiemedlemmerne i udlandet forærer gaver og bidrager økonomisk til livet i det fattige Bosnien. Dette skaber en nærmest umulig situation, da gaverne og pengene netop er med til at cementere forskelligheden.<sup>30</sup> Både de unge og de ældre, der blev interviewet til undersøgelsen, kunne ikke genkende til den manglende accept, som de oplevede fra gamle venner og familie, når de tog på ferie til Bosnien. En toogtyve år gammel kvinde husker, hvor svært det var at komme med sin familie på ferie, da hun var yngre. Hun beskriver, hvordan hun følte sig betragtet og altid følte sig meget anderledes end sine jævnaldrende. Af samme grund har hun siden være meget bevidst om ikke at være for smart klædt på eller virke for velhavende, når hun tog turen fra Randers til Bosnien.<sup>31</sup>

---

## Nye flygtninge og strammere udlændingepolitik

Da de bosniske flygtninge fik permanent opholdstilladelse, og med tiden alle fik et sted at bo, forsvandt en stor del af den interesse, som de indtil da havde fået fra offentligheden og medierne. Samtidig betød endnu en voldsom konflikt i det tidligere Jugoslavien, at Randers i 1999 modtog en stor gruppe flygtninge, der denne gang kom fra Kosovo. Ottehundrede kosovoalbanere flyttede i løbet af foråret 1999 ind på en ombygget kaserne i byens nordlige del, og deres tilværelse på centret var, indtil de efter forholdsvis kort tid stort set alle igen forlod landet, medvirkende til at fjerne fokus fra bosnierne.

---

29 KHM nr. 2764.

30 Kristina Grünenberg: *Is Home Where the Heart is, or Where I Hang my Hat?*, Ph.d. afhandling, Københavns Universitet, 2006, s. 145–147 og Vibeke Kaiser-Hansen: *Social status og statusskift blandt tyrkiske gæstarbejdere*, i *Fortid og Nutid*, nr. 2, juni 2008, s. 117–119.

31 KHM nr. 2764.

I løbet af et års tid kom det nye store asylcenter også til at rumme over trehundrede nye bosniske asylansøgere. Denne gruppe var en del af den bølge af personer fra Bosnien-Hercegovina, der fra begyndelsen af 2000 og frem til slutningen af 2001 søgte om asyl i Danmark. Langt de fleste af disse bosniere fik afslag på deres ansøgning om asyl, selvom de hævdede, at de frygtede at blive angrebet af serbere, hvis de vendte hjem til deres byer, der befandt sig i de serbiske områder i Bosnien-Hercegovina. For nogle af de bosniere, der havde befundet sig i Randers i flere år og for længst havde fået asyl, var det hårdt at se deres landsmænd blive sendt hjem. En kvinde husker, hvordan synet af bosniere på asylcentret vakte minder om hendes egen situation syv-otte år tidligere. Hun levede stadig i frygt for selv at blive sendt hjem, selvom hun for længst havde fået permanent opholdstilladelse. Denne frygt forsvandt først, da hun midt i det nye årtusind erhvervede dansk statsborgerskab.<sup>32</sup>

De nye bosniske flygtninge i Randers kom til byen på et tidspunkt, hvor der skete en række stramninger i udlændinge- og integrationslovgivningen. Partierne Venstre og Konservative, der overtog regeringsmagten i november 2001, vedtog i sommeren 2002 en række lovændringer. I december samme år blev den lov, der blandt andet gennem særloven om midlertidig opholdstilladelse i de forudgående ti år havde givet særstatus til asylansøgere fra Bosnien-Hercegovina, ophævet. Dette skete under henvisning til, at det ikke længere kunne lægges til grund, at der forelå krigshandlinger eller lignende uroligheder i landet. Herefter blev de bosniske asylansøgere sidestillet med ansøgere fra andre lande. Afskaffelsen af jugoslaverloven og de øvrige stramninger i udlændingeloven betød, at der i løbet af det følgende år blev udvist flere hundrede bosniere fra asylcentret i Randers. Flere af dem havde på det tidspunkt befundet sig på centret i et par år. Men i modsætning til deres forgængere, der alle havde fået opholdstilladelse, ventede der dem ikke en fremtid i Randers.

---

## Statsborgerskab og politisk deltagelse

Den nye udlændingepolitik betød altså, at det kun var meget få bosniere, der herefter fik opholdstilladelse som flygtninge i Danmark. Eksempelvis faldt tallet fra fireogfirs i 2002 til blot to i 2004 og slet ingen i 2005 og 2006. I årene efter 2005 steg antallet af familiesammenførte bosniske ægtefæller dog, hvilket sandsynligvis skyldtes, at en stor del af de herboende bosniere i den periode fik dansk statsborgerskab og dermed lettere kunne hente deres gamle og nye ægtefæller til Danmark. I Randers har næsten firehundrede ud af byens i dag omtrent tusind

---

32 KHM nr. 2764.

bosniere dansk statsborgerskab.<sup>33</sup> At man ikke har erhvervet sig statsborgerskabet, kan både være på grund af personlige fravalg, men også fordi man ikke har kunnet klare de stadig skrappe krav for at modtage dansk statsborgerskab.

Da statsborgerskabet forudsætter, at man har et bevis på gode danskundskaber, har mange valgt at undlade at forsøge at tage det, da de kun sporadisk har fulgt sprogundervisningen. En yngre bosnisk kvinde, der selv fik statsborgerskab i 2006, fortæller, at hendes forældre hurtigt integrerede sig med hensyn til arbejde og bolig. Da de havde travlt til at gå til sprogundervisning, fik de aldrig det papir, der gav dem adgang til overhovedet at tage prøven, der kunne give dem indfødsret. Kravet om at have et bevis på sine sproglige evner var ifølge et tidligere bosnisk medlem af Integrationsrådet i Randers Kommune en af de væsentligste årsager til, at mange bosniere i byen ikke har erhvervet dansk statsborgerskab. En del har arbejdet hårdt på at komme ud på arbejdsmarkedet, og har ikke i så høj grad fokuseret på undervisning. Desuden føler flere, at de retligheder, de har med deres permanente opholdstilladelse, opfylder deres behov, hvad angår eksempelvis hjemrejser til Bosnien. Der er dog også de bosnierne i Randers, der har følt et behov for at få det danske statsborgerskab. Kvinden i et bosnisk ægtepar beskriver, hvordan hun og hendes mand i begyndelsen havde den opfattelse, at statsborgerskabet hverken gjorde fra eller til. På et tidspunkt kunne de dog mærke, at de havde brug for at føle sig som en del af et land, og da de i 2008 fik det danske statsborgerskab, var de meget lykkelige. Ikke mindst når de for eksempel skal udfylde papirer i offentligt regi, nyder de, at de kan kalde sig selv for danske statsborgere. På spørgsmålet om statsborgerskabet får hende til at føle sig mere dansk, svarer en ung bosnisk kvinde, der som syttenårig bestod indfødsretsprøven, at det ingen betydning har, men at der for hende blot er tale om et papir, der gør det muligt at stemme til folketingsvalg.<sup>34</sup>

Uden statsborgerskabet har bosnierne stadig mulighed for at stemme til kommunalvalg. Det er dog i højere grad de bosniere i Randers, der har statsborgerskab, der vælger at stemme til disse valg, end dem uden. En undersøgelse af indvandreres stemmedeltagelse ved kommunalvalget i 2009 viste, at seksogfyrre procent af alle bosniere i Randers stemte. Det placerede dem på en ottendeplads i forhold til stemmedeltagelse blandt indvandregrupper i byen, og bosnierne er her overgået af både tyrkerne, tamilerne og somalierne. Randers er dog en af de seks kommuner i landet, der har den højeste politiske deltagelse blandt indvandrere, og bosnierne i byen har en høj stemmeprocent set i forhold til andre kommuner på samme størrelse.<sup>35</sup> Det er dog stadig bemærkelsesværdigt, at under

---

33 Tallene hentet fra [www.statistikbanken.dk](http://www.statistikbanken.dk), Danmarks Statistik, 2010.

34 KHM nr. 2764.

35 Yosef Bhatti og Kasper Møller Hansen: Valgdeltagelsen ved kommunevalget 17. november 2009. Beskrivende analyser af valgdeltagelsen baseret på registerdata. Arbejdsrapport, Institut for Statskundskab, København, 2010.

halvdelen af de stemmeberettigede bosniere vælger at benytte deres stemmeret. Flere af de interviewede havde uanset alder den opfattelse, at politik for dem var uinteressant. Det afholdt dog ikke dem alle fra at stemme, men selv i de tilfælde var interessen for, hvor man i sidste ende satte sit kryds, ikke særlig stor. Der var forskellige årsager til den manglende lyst til at gå op i politik. En tidligere civilingeniør forklarede, at han hverken bryder sig om politik i Bosnien eller Danmark. I hjemlandet var det som oftest de mennesker, der ikke havde held med at gøre opmærksom på sig selv på andre måder, der gik ind i politik. Han fandt dette dybt usympatisk, og det har påvirket hans opfattelse af politik. Der er dog også de bosniere i Randers, der går op i dansk politik, såsom en kvinde på femoghalvtreds år, der sammen med sin mand i forbindelse med valgene sidder til langt ud på natten for at høre hvert eneste kreds- eller kommuneresultat. Hun er dog ikke i tvivl om, at ægteparret i forhold til andre bosniere må høre til et klart mindretal.<sup>36</sup>

---

### Integration og tilhørsforhold

Den demokratiske deltagelse lader i bosniernes tilfælde ikke til at være en indikator på, hvor integreret denne befolkningsgruppe føler sig. De personer, der blev interviewet til museets undersøgelse, følte sig alle, uanset om de stemte eller ej, godt integrerede i det danske samfund. Den generelle holdning blandt de interviewede var, at god integration var, når man kunne forstå og gøre sig forståelig på dansk, kunne klare sig selv, betalte sin skat og indgik i samfundet på en god og lovpligtig måde. Hvis integration derimod handler om, at man har et stort dansk privat netværk og deltager i det danske foreningsliv, lader det til, at bosniernes integration i Randers er slået fejl.

Et tidligere (bosnisk)medlem af Integrationsrådet i Randers Kommune har den sidste opfattelse. Han mener ikke, at integration kun kan opfattes som integration på arbejdsmarkedet, og han tror at mange føler sig socialt udenfor. En anden opfattelse er den, som en ung kvinde, der både har store danske og bosniske netværk, fremfører. Hun mener, at bosnierne på grund af få kulturelle forskelle mellem Danmark og Bosnien har haft nemt ved at vænne sig til livet i Randers. De fleste er derfor som et minimum blevet overfladisk integreret. Ifølge hende er der selv blandt den ældre generation ikke nogen, der føler sig på bar bund i forhold til at gebærde sig i det danske samfund. Spørger man den ældre generation, er hun sikker på, at de fleste vil sige, at de er integrerede, også selvom de ikke har danske venskaber. Hun har den opfattelse, at de fleste ældre ikke orker at gøre mere for at integrere sig. De er tilfredse med tingene, som de er. Et eksempel er en midaldrende kvinde, der godt selv kan se, at hun burde forbedre sig på det

---

36 KHM nr. 2764.

sproglige område, men samtidig ikke, som hun udtrykker det "... *kan finde mere plads i min hjerne til det*".<sup>37</sup>

Der findes også bosniere i Randers Kommune, der føler, at man ikke er rigtigt integreret, før man har taget de danske traditioner til sig. De pynter i næsten overdreven grad op til jul og hænger danske flag op i forbindelse med fødselsdage. En midaldrende kvinde, der betegner sig som troende muslim, har fået et så nært forhold til flaget, at det gjorde ondt indeni, da hun så Dannebrog blive brændt af under krisen i forbindelse med karikaturtegningerne af profeten Muhammed i 2005.

En repræsentant fra den ældre generation mener, at grunden til at bosnierne er godt integreret i Randers skyldes deres mentalitet omkring arbejde, og den måde de opdrager deres børn. Netop opdragelsen, synes hun, udgør en stor forskel i forhold til eksempelvis araberne, da de bosniske forældre i modsætning til arabiske forældre i højere grad i hendes opfattelse forsøger at holde deres børn uden for ballade og kriminalitet.<sup>38</sup>

Med hensyn til andre indvandrergrupper anfører antropologen Kristina Grünenberg, som nævnt i indledningen til denne artikel, at ikke mindst de ældre bosniere i Danmark aktivt forsøger at skille sig ud fra andre muslimske grupper i Danmark. Grünenberg mener, at dette skyldes den måde, hvorpå bosnierne er blevet placeret i den danske kontekst. Bosnierne opfattes her som en indvandrergruppe med større anseelse og større lighed med danskerne end eksempelvis somaliere og arabere.<sup>39</sup> I undersøgelsen af bosnierne i Randers fremgik det ligeledes, at det var de færreste af de interviewede, der følte nogen form for naturlig samhørighed med de andre indvandrergrupper i byen. En mand fremhævede, at det for ham var mere væsentligt om man havde interesser til fælles, og det at være indvandrer eller flygtning ikke var en grund til at finde sammen. En yngre kvinde havde dog gennem sine studier oplevet, at hun i begyndelsen automatisk havde fundet sammen med en palæstinenser, en syrer og en tyrker, men da hun fandt ud af, at de ikke havde andet til fælles end deres baggrund som udlændinge, søgte hun hurtigt mod andre i stedet.

Blandt de interviewede bosniere er der en generel frustration over, at politikere og medier ofte omtaler udlændinge over en kam i forbindelse med kriminalitet. De mener, at man i stedet bør nævne præcis, hvilke etniske grupper, der er tale om, så de som bosniere ikke bliver slået i hartkorn med eksempelvis arabiske andengenerationsindvandrere, der udøver bandekriminalitet på Nørrebro i København. Bosnierne føler sig bedre integreret end mange andre indvandrere i Danmark, og af nogle interviews fremgik det, at en del er enige med Dansk Folkeparti i den hårde kurs overfor kriminelle indvandrere, samtidig med, at de dog

---

37 KHM nr. 2764.

38 KHM nr. 2764.

39 Kristina Grünenberg, *Is Home Where the Heart is, or Where I Hang my Hat?* s. 195–196.



mener, at partiet er med til at generalisere indvandrergrupperne.

Mens det er de færreste, der i undersøgelsen giver udtryk af at have et tæt forhold til andre indvandrere, føler mange sig som både bosniere og danskere. Identitetsfølelsen kan komme til udtryk i form af, at man, som det er tilfældet med en af de interviewede kvinder, føler sig som bosnier, men har et indgående kendskab til dansk kultur og sprog. Dette gør, at man kan færdes hjemmevant i begge kulturer. Om man føler sig som bosnier eller dansker kan også afhænge af, hvilken generation man tilhører. En far fortalte, at mens han ser sig som halvtreds procent dansk og halvtreds procent bosnisk, opfatter hans toogtyve år gamle datter, der kom til Randers som syvårig, sig næsten som hundrede procent dansk. Dette viser sig blandt andet ved, at faren følger passioneret med i det bosniske fodboldlandsholds kampe, mens datteren kun holder med Danmark.

Fælles for de interviewede er, at de sætter stor pris på det danske samfund og de muligheder, det har givet dem. Det danske demokrati roses desuden af en kvinde, der ikke mindst er glad for den lighed, som demokratiet har skabt mellem mænd og kvinder i Danmark. Hun fortæller, at det, at hun i dag kan sidde og lege med sine børn, mens hendes mand laver mad, ville have været helt utænkeligt i Bosnien. Selvom mange bosniere i Randers altså efter blot sytten år i Danmark, delvist har fået en dansk identitet, er det samtidig de færreste, der ikke med glæde vedkender sig deres bosniske baggrund.<sup>40</sup>

---

## Konklusion

Analysere man bosniernes modtagelse i Randers ud fra Ferdinand Tönnies teorier om Gesellschaft og Gemeinschaft, kan man hævde, at de i første omgang blev mødt af begge tilgange. Den kommunale beslutning om at placere asylcentret i bymidten, skabte grobund for, at bosnierne kunne blive en del af det Gemeinschaft, der end måtte eksistere i Randers. Kommunen forsøgte desuden gennem åbent hus arrangementer og rundture at skabe et konstrueret fællesskab, Gesellschaft, som bosnierne kunne træde ind i og møde danskerne i. Der var også fra kommunal side med borgmester og socialudvalgsformand i spidsen opfordringer til, at randrusianerne skulle tage godt imod flygtningene. Det var indenfor disse konstruerede rammer, at bosnierne skulle finde en plads i de almindelige randrusianeres Gemeinschaft. Disse var altså ikke opstået på eget initiativ og var dermed ikke organiske i den forstand, som Tönnies fremhæver.

Der var dog mange randrusianere, der i begyndelsen tog imod opfordringen om at deltage og lukke bosnierne ind i fællesskabet, og en del skabte på egen hånd kontakter til bosnierne gennem besøg på det åbne asylcenter. Dette var et

---

40 KHM nr. 2764.

udtryk for, at der trods alt var et Gemeinschaftligt præg over modtagelsen af de første bosniere i Randers, og at det altså ikke kun var igennem kommunale tiltag, at mødet mellem danskere og bosniere fandt sted.

Den interesse, som danskerne udviste overfor bosnierne, svandt dog siden kraftigt ind. Dette skete i takt med, at flygtningene havde fået permanent ophold, og Randers tiltrak flere og flere bosniere. Det lader til, at det fra dette tidspunkt i det store hele udelukkende blev den Gesellschaftlige tilgang, som bosnierne skulle finde sig til rette i. Randers Kommune lagde hurtigt sit fokus på at skaffe rammerne for, at de mange nye borgere fik en bolig og kunne klare sig selv i samfundet gennem arbejde og et tilstrækkeligt sprogligt niveau. Sammen med de lokale boligforeninger forsøgte man at sprede flygtningene rundt i byen. Selvom mange bosniere siden på egen hånd valgte at flytte ind i de kvarterer, hvor deres landsmænd allerede boede, havde kommunen med sin politik umiddelbart succes med at undgå at danne en indvandrerghetto i byen. Randers Kommune prøvede ligeledes at sørge for, at de bosniske børn kom ud i forskellige skoler rundt om i byen, således at rammerne var skabt for at skabe danske kontakter fra barnsben.

Det lykkedes i stort omfang for Randers Kommune at få en stor del af bosnierne aktiveret i en eller anden form, og selvom en lang række af dem aldrig fik ordinært arbejde, fik størstedelen et kendskab til det danske samfund og et tilstrækkeligt dansk, der gjorde, at de til en vis grad følte sig som en del af det danske samfundsfællesskab. Mange faldt dog også helt uden for arbejdsstyrken og kunne ikke aktiveres, da de bar rundt på så voldsomme ar fra krigen, at de ikke var i stand til at arbejde. En stor del af bosnierne er derfor i dag førtidspensioneret. Selvom mange bosniere havde gode uddannelser med sig til Randers, var det de færreste, der kunne bruge dem her i landet. En del blev derfor omskoleet og kom til at arbejde med helt andre ting.

Ud fra de interviews der er foretaget i forbindelse med undersøgelsen, tyder det på, at der er en overensstemmelse mellem kommunens fokus på at gøre bosnierne i stand til at indgå i det danske samfund og bosnierne egne ønsker til, hvordan deres liv skal tage sig ud. Det vigtigste for de fleste bosniere er, at rammerne omkring bolig, beskæftigelse og dannelse af en god dagligdag, er i orden. Den Gesellschaftlige tilgang, hvor rammerne for at indgå i samfundet blev skabt, tyder altså på at have været den rette for størstedelen af bosnierne.

Man kan til gengæld sige, at bosnierne i Randers aldrig er blevet en del af et dansk fællesskab i Gemeinschaftlig forstand. Med hensyn til danske netværk er der dog stor forskel på generationerne i og med, at de unge gennem deres opvækst blandt danske unge i børnehaver og skoler har flere danske venner og bekendte end deres forældre. Noget tyder dog på, at dette for nogle ændrer sig, når de når op i teenageårene. Her kan der opstå etniske og kulturelle skel blandt de unge.

Det Gemeinschaftlige dominerer i højere grad det fællesskab, som en del af bosnierne har indbyrdes. Dette er præget af de nære relationer, traditioner, sæd-

vane og familie. Med tiden er dette fællesskab efter alt at dømme blevet mere religiøst og "bosnisk". Der er dog samtidig mange af bosnierne, der holder sig uden for dette fællesskab og i stedet baserer deres fællesskab på personlige interesser, hvor etnicitet og baggrund ikke spiller nogen rolle.

Størstedelen af bosnierne lader altså til at være velintegreret i Randers ud fra den integrationstanke, der hedder, at de er i stand til at begå sig i samfundet, kan klare sig selv og i et vist omfang holder sig uden for kriminell aktivitet. De fleste lader til at være integreret i den bosniske kultur, samtidig med at de føler sig integreret i de overordnede rammer, der danner det danske samfund.

Randers Kommunes officielle integrationspolitik var en pluralistisk integration, hvilket til dels lader til at være lykkedes i den henseende, at bosnierne i Randers kan klare sig i det danske samfund, samtidig med at gruppen som helhed formår at bevare sin egen kultur i det omfang, dens individer ønsker det. I forhold til at være en del af det overordnede samfundsmæssige fællesskab er bosnierne i Randers altså velintegrerede, men der er utvivlsomt også en del, der føler sig udenfor fællesskabet. Dette skyldes dog sandsynligvis i højere grad manglen på arbejde og fremtidsmuligheder, end det skyldes et uopfyldt ønske om et dansk netværk og at være del af et socialt dansk fællesskab.

---

## Litteraturliste

### ***Upubliceret materiale***

Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2069 "Da tyrkerne kom til Randers".

Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2412 "Drømmen om Tyrkiet - livsbetingelser og identitet blandt tyrkiske andengenerationsindvandrere fra Randers".

John Aggergaard Larsen: "Integrationen af de bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab." Upubliceret manuskript.

### ***Litteratur***

Andersen, Jørgen Goul 2008: "Holdninger til uddannelse og arbejde blandt unge indvandrere, danskere og deres forældre." Rockwool Fondens Forskningsenhed.

Bhatti, Yosef, og Møller Hansen, Kasper 2010: "Valgdeltagelsen ved kommunalvalg 17. november 2009. Beskrivende analyser baseret på registerdata. Arbejdsrapport, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet.

Grünenberg, Kristina 2006: "Is Home Where the Heart is, or Where I Hang my Hat?", Ph.d. afhandling, Københavns Universitet.

- Kaiser-Hansen, Vibeke 2008: "Social status og statusskift blandt tyrkiske gæstearbejdere", i *Fortid og Nutid*, nr. 2.
- Larsen, John Aggergaard 1998: "Integrationen af bosniske krigsflygtninge i det danske fællesskab" i Berg (red.): *Kommet for å bli?*, Om integrasjon og tilbak vending blant bosniske flyktninger i Norden. København.
- Larsen, John Aggergaard 1999: "Modtagelse af bosniske flygtninge i dansk presse", *Bosniske krigsflyktninger i mediebilledet. Nordiske perspektiver*. København.
- Larsen, Claus Habenicht 1995: "Det bosniske eksperiment – flygtningeliv i mellemtiden".
- Sandahl, Nils 2004: "Islams ansigter – Muslimske retninger i Danmark".
- Stefansson, Anders Holm 1998: "Os og dem. Udviklingen i dansk integrationspolitik med fokus på modtagelsen af flygtninge fra Bosnien-Hercegovina" i Berg & Schierup (red.): *Integration - retorik, politik, praktik. Om bosniska flyktingar i Norden*. København.
- Tilla, Gitte 1998: "Tilfældet Fanø" i Berg & Schierup (red.): *Om integration, Gemeinschaft og lokalidentitet. Integration - retorik, politik, praktik. Om bosniska flyktingar i Norden*. København.
- Tönnies, Ferdinand 1957: "Community and Society", Michigan State University Press.

www.folkedrab.dk. Dansk Institut for Internationale Studier. Holocaust og folke drab.

www.statistikbanken.dk, Danmarks Statistik, 2010.

---

## Community and Integration

In recent years, the Museum of Cultural History in Randers has taken an increased interest in the immigration history of the town. In 2003, the museum documented the history of the Turkish guest workers, and in 2005 a closer study was made of the Turkish children. The Turks constituted the first large group of immigrants into Randers, but numerically they have since been superseded by the Bosnians, the first of whom arrived in the town as war refugees in 1993. The present article is based on a survey of the Bosnian war refugees which the museum undertook in the summer of 2010. In addition to clarifying the course of events leading to the presence of the Bosnians in Randers, the survey comprises twelve interviews, thereby providing an insight into how the Bosnians have settled in in Randers. It is further described what it is like being a Bosnian in contemporary Randers. The group that was interviewed consisted of eight women and four men. Of the women, four were in their twenties, the remainder were in their thirties, forties and fifties respectively. Of the men, half were in their forties, the

other half in their fifties. The survey demonstrated, inter alia, that the goals for integration which were laid down by the Borough of Randers when it was clear in 1995 that the Bosnians would be staying on in the town, were largely in agreement with the wishes of the majority of the Bosnians. For the borough, it quickly became the overriding concern that the many new citizens should become able to fend for themselves with regard to language, jobs and housing, whilst for the Bosnians the important thing was to resume the life that had been interrupted by wars and uncertainty. Both sides assigned less importance to the integration into the Danish community of the Bosnian refugees through Danish networks. Even though their contacts with the ethnic Danes in Randers are still mostly limited to work and education, the Bosnians in Randers are today regarded, both by themselves and by the Danish majority population, as the best integrated major group of immigrants in the town.

Niels Kayser Nielsen. Cand. mag. og ph.d. Lektor i kulturhistorie ved Aarhus Universitet. Arbejder især med Nordens historie efter 1750, madkultur, historiebrug, nationalisme og idræts-historie.

---

# SANGE FRA VESTKYSTEN

– en overset side af populærmusikken i Danmark

*Det er det vestjyske musikmiljø – på kysten fra Grænsen til Skagen – der er i fokus i denne artikel, hvor der skal ses nærmere på, hvem der er med, og hvad der synges om i denne musiktradition, der er næsten ukendt i den øvrige del af landet.*



Ærindet med artiklen er at belyse en ofte overhørt musik, som med visse undtagelser ikke figurer i det officielle danske mediebillede og således henlever en stille tilværelse i den danske kulturelle offentlighed. Ikke desto mindre eksisterer denne musik som et stykke levende kulturarv. Dette sigte har imidlertid også et mere generelt perspektiv, nemlig at pege på at den kulturdemokratiske praksis ikke kun angår retten til at ytre sig, men også retten til at blive hørt på den kulturelle scene med henblik på en ligeværdig anerkendelse. Det gælder generelt, men i særdeleshed for samfundsgrupper, som kulturelt set adskiller sig fra majoritetskulturen i enten etnisk eller geografisk henseende. Normalt har de etniske minoriteter været i søgelyset i denne sammenhæng, men der kan også peges på andre områder, hvor fx en geografisk, social eller kulturel minoritet adskiller sig fra hovedmønstret og har vanskeligt ved at få mæle – uden at have betegnelsen ”etnisk” hæftet på sig. Det gælder bl.a. de indenlandske kulturelle manifestationer, der befinder sig i de geografiske randområder langs den jyske vestkyst.

Det er tesen i denne artikel, at det dels er ved at være hjemmehørende i periferien, at den vestjyske populærmusik har haft relativt lille bevågenhed på den populærkulturelle musikscene, dels som følge af de særegne temaer, der synges om i dette miljø. Som følge heraf er den problemstilling, som skal tages op til nærmere undersøgelse, følgende: I kraft af hvilke indholdsmæssige tematikker afviger sangene fra det vestjyske musikmiljø fra tilsvarende musikmiljøer i mere



centrale områder af Danmark? <sup>1</sup> Efter svaret herpå kan der være anledning til at foretage et par perspektiveringer og teoretiske overvejelser vedrørende kulturelle minoritetskulturer og anerkendelse. Det sker i dialog med den canadiske samfundsfilosof Charles Taylor, som i sin bog om det multikulturelle samfund, betoner, at en fokusering på kun den individuelle side af identiteten overser ikke kun kulturens, men også dialogens betydning i vores liv. Og dermed retten til ikke kun at ytre sig, men også til at blive hørt. <sup>2</sup>

---

## Musikkulturelt demokrati – og manglen herpå

Et af de kulturelle områder, hvor den manglende kulturelle repræsentation af udkantsdanmark er særligt fremherskende, udgøres af populærkulturen, og her i særdeleshed populærmusikken. Siden Danmarks Radio omkring 1960 begyndte at interessere sig for skolebørns og unges musikmag og stimulerede denne med særlige udsendelser henvendt til dette segment af lytterskaren, i begyndelsen forestået af Hans-Jørgen Skov, senere af Jørgen de Mylius, har der været tale om en markant fokusering på angloamerikansk rytmisk musik. Både i form af henholdsvis beat og hårdtslående rock og dermed beslægtede stilarter samt det, som Chr. Braad Thomsen har betegnet som ”familiepop”. <sup>3</sup> Bror Kalles Kapel og såkaldt ”ældre dansemusik” forsvandt i samme tidsrum som dug for solen. Sange på italiensk gled ud med Robertino, ligesom tyske schlagere dernæst blev mødt med en blanding af medlidenhed og foragt. Polsk eller rumænsk populærmusik har man aldrig hørt. Scenen har været forbeholdt et ret snævert spektrum, som sættes i relief af, at gymnasieungdommens jazzalternativ også forsvandt fra scenen i løbet af 1960’erne. <sup>4</sup> Elvis og Cliff, og derefter The Beatles og Rolling Stones m.fl., blev enerådende som led i skabelsen af én stor, nogenlunde homogen, mainstreamartet ungdomskultur.

Som hovedregel bar den præg af dels en angloficering, dels en ungdommeliggørelse af den danske populærmusik, således at der i dag ikke er den store forskel på musikmagen hos de unge og hos 50plus-generationen. Denne tendens har været ledsaget af en intellektualisering og avantgardisering af populærmusikken, en proces der har medført fjernelse af eksempelvis Dansktoppen fra DRs sendeflade, og hvor Giro 413 udgør én af de få tilbageblevne bastioner for en musikmag, der ikke er udgået fra rockens univers. Imidlertid har den udprægede centralisering og homogenisering også indebåret udgrænsning af andre dele af det samlede

---

1 I det følgende er søgelyset primært rettet mod det tekstlige niveau i den vestjyske populærmusik, medens den musikalske side ikke ofres samme opmærksomhed.

2 Taylor 1995

3 Braad Thomsen 2003: 73

4 Kjems 1997



Hver sommer er der lokalrevy i Hvide Sande. Den hedder "Æwl o æ Klét". Gennem mange år har lokale musikere spillet før, under og efter revyen. Blandt musikerne var nogle allerede i 1980'erne med i det navnkundige lokalorkester Krukker og Korsfisk. Senere er nye unge musikere kommet til. Der er i det hele taget en stor traditionsbevidsthed omkring musikken i Hvide Sande. (Foto: Brita Engelholm).

populærmusikliv, som har store vanskeligheder med at komme til orde i den herskende centripetalbevægelse inden for musikken.

Man kunne således have forventet, at interessen og respekten for minoriteterne i det danske samfund og for de multikulturelle islæt i dansk nutidskultur i nogen grad ville have rettet op på miseren. Indvandrere og flygtninge ytrer sig jo dog flittigt i både radio og TV, ligesom bl.a. det tyrkiske og mellemøstlige køkken er en fast bestanddel af gadebilledet og med stor fornøjelse besøges af såvel danske som ikke-danske kunder. På det musikalske område er det imidlertid så som så med interessen. Der spilles meget lidt afghansk og marokkansk populærmusik i radioen – det gælder både lokalradioerne og P3 – ligesom man heller ikke støder på hverken vietnamesisk eller tyrkisk sang i tv i den "brede" sendetid. Bevæger man sig ud på markedet hos de pladeforhandlere, der sælger populærmusik, er billedet det samme. Her er der adskillige hyldemetre med dansk og engelsk musik, medens andre dele af verden er gemt væk under betegnelserne "world" eller "folk" med en vis overrepræsentation af afrikansk og brasiliansk populærmusik.

Ud fra denne synsvinkel kan det næppe heller undre, at også indenlandske "minoriteter" lyser ved deres fravær på den populærmusikalske arena. Som hovedregel er de bands og orkestre, der markedsføres i radio og TV samt i pladeforretningerne fra hovedstadsområdet, med Aarhus på en god andenplads. Resten af

landet bliver normalt ”forbihørt” og forbliver urepræsenteret. Kun sjældent bliver der sunget populærmusik på dialekt eller med et markeret stedstilhørskab, udført af musikere og sangere fra provinsen og periferien af Danmark.

De orkestre og sangere, som tages op i det følgende, er de Thyborønbaserede West for Vrist Band, Johnny Madsen samt Tørfisk. Desuden Fisker Thomas og De gyldne Løver fra Vendsyssel, Sand på Gulvet fra Esbjergområdet, Bakskuld med tilknytning til Mandø, Drones and Bellows fra Vadehavsegnen, Krukker og Korsfisk fra Hvide Sande, diverse spillemænd fra Fanø som bl.a. spillede op til bal i forsamlingshuset i Sønderho i 1977 samt Iversen Band fra Agger. For nuanceringens skyld skal der gøres opmærksom på, at både Johnny Madsen, Fisker Thomas og Tørfisk har nydt en ikke ubetydelig opmærksomhed i medierne. Samtidig skal nævnes, at de også indfører sig i de vestjyske folkelige musikmiljøer.

I det følgende skal vi se nærmere på, hvilke temaer der er gennemgående i denne musik.

---

## Kærligheden

I Tørfisk-sangen om et bal på Humlum kro opstår der sød musik:

*Æ møt hin' te en bal o Humlum Kro  
Hun kom fra Hvidbjerg aw  
Ku' æ forstå  
Og æ ku' hverken sammel ellers sans'  
Dengang hun kom og spurgt, om vi sku' dans'*

Hovedpersonen og pigen fra Hvidbjerg begynder at danse tæt, så tæt ”så æ ku' lisså tydlig mærk' hinne krop”. Det forlyder, at sådan ”danser ingen hjem' o Harboøre”. ”Du danser godt” får han fremmet frem, ”så kom mi' bror å sa' at vi sku' hjem”. Han ser ikke pigen mere og kan ikke komme i kontakt med hende, ”for mi' knallert er død”. Med andre ord en uforløst pubertetskærlighed. Den giver til gengæld anledning til at aftegne et stort længselslandskab, der omspænder hele Nissum Bredning mellem Harboøre Tange og Thyholm, hvor land og vand opgår i et hele som ét stort fællesrum. Ikke ulig den situation, hvor man står på stranden på vestsiden af Thyholm og ser Thyborøn (og Cheminova) aftegne sig langt ude som øer i et stort himmelhav af næsten kosmiske dimensioner. Hovedpersonen finder det forunderligt at tænke sig, at pigen står ovre på den anden side og længes efter ham, således at den fælles dragning indgår i symbiose med vandet og himlen og tilsammen skaber et rum, der i kraft af disse dragninger forvandles fra at være et abstrakt rum og bliver til et sted – et hjemsted. Og skulle man være i tvivl om, hvorvidt det hele nu ikke bare er et abstrakt landskab, kan man hæfte



Gennem de sidste par år har der i august på initiativ af foreningen Lyngvig Havns Venner været holdt fest i Nr. Lyngvig Havn. Deltagerne er dels lokale beboere, dels sommerhusejere og besøgende fra oplandet. Også her bliver der spillet musik og danset til den lyse morgen. (Foto: Lyngvig Havns venner).

sig ved, at han udmaler pigens dejlighed ved at sammenligne hende med en stor klump rav. Så er scenen sat. Dette er hjemstavnslyrik og knytter sig til en tradition fra Thøger Larsen og Erik Bertelsen om at besyngne et rum for herved at tilegne sig det og gøre det til et sted.

Andre steder på Vestkysten skildres kærligheden mere robust og håndfast som fx hos Sand på Gulvet fra Esbjerg og Fanø i sangen om Hans Niensens fåreflok, der hånende kommer løbende efter frieren, da han tror, at han kan sjakre sig til den skønne Sidsels' kærlighed ved at referere til sin rigdom og sin grundmurede gård. Hun afviser ham skarpt ved at henvise til hans "forbandet" skæve ben. Epikken refererer selvsagt til det romantiske borgerlige kærlighedsideal som grundlag for giftermål snarere end landbrugets traditionelle fornuftsalliancer, men gør det i et regi af får, køer og grise som ramme omkring friersceneriet.

Mere visepræget er én anden af klassikerne fra Fisker Thomas' repertoire, nemlig "Anna Lovinda", der har sin egen drømske uforklarlighed lig et skib, som man uklart aner i mørket på havet. Sangen har Fisker Thomas hentet i Norge hos den folkekære visesanger Erik Bye og er i sig selv et vidnesbyrd om de traditionelt tætte kulturforbindelser mellem Vendsyssel og Sydnorge. Erik Bye siges at være blevet inspireret til sangen ved synet af en gravsten – vistnok på New Foundland – over Anna Lovinda, der uvist af hvilke grunde døde som 20-årig enke efter styrmanden på "den sorte skude", der selv omkom på havet i en alder af 25 år. En sang med en sådan tematik må nødvendigvis vinde genklang overalt i Vestkystens fiskeri- og havnebyer med de talrige mindesmærker over forliste søfolk, redningsfolk og fiskere. Dødens nærvær bliver man bestandigt påmindet om på Vestkysten.

---

## Kristentroen

Dette tema spiller ikke den store rolle i sangene fra Vestkysten, men er dog på ingen måde et anatema. I Tørfisk-sangen ovenfor om Nissum Bredning og Humlum kro nævnes historien fra Gamle Testamente om Moses, som kunne beherske vandene, i forbifarten, men ellers er det især Iversen Band fra Agger, der er kendt for at være en indremissionsk bastion, som inddrager kristendommen i deres sangunivers – både i sangene på rigsdansk og på dialekt. Det er imidlertid karakteristisk, at det kristne kærlighedsbudskab bestandigt er indsat i en konkret hverdagsagtig kontekst, således at det fremtræder som hjemmevant og uanstrengt nærværende, når kristentroen placeres i en kontekst af ”neon over Nordhavn” og ”ved Sildekajens bolværk”. Det kristne budskab er, lavmælt, til stede i næsten hver eneste af bandets sange, men uden de store forkyndende falbelader og angloamerikansk vækkelsespræg med gospelkor og ”happy-clappy”. I stedet spilles der solid rockmusik, der både forholder sig til den store utopiske dag, hvor alt kommer til alt, og til medfølelsen med mennesker, der er udsatte, frygt-somme eller fordrevne. Det at være fremmed og uden tilhørsforhold skildres som skrækscenariet over alle, det gælder både dem, der er stemplede som outsiders og anderledes, ensomme gamle og flygtninge fra Mogadishu. Ad den vej får man samtidig, indirekte peget på den positive modpol: at høre hjemme et sted. Om det nu er i lokalmiljøet, i den kristne tro eller i begge dele. Og så kan man i øvrigt i den raffinerede metaforik og det udtryksfulde symbolsprog høre, at Iversen Band har lånt en del af den underfundige ordgøgler ovre fra den søndre side af Thyborøn Kanal, Johnny Madsen.

Og alligevel er der forskel. Johnny Madsen har sin rod i modernismens forandrings- og opbrudstænkning. Iversen Band er utryk ved disse opbrud og har forankret deres (om)verdensforståelse i troen på Kristus. Det fælles for dem er stedsbevidstheden. Selv når de skriver om den store verden, dens farer og udfordringer, er man aldrig i tvivl om, at det sker med rødder i Vestjylland. Lokalforankringen er aldrig til at tage fejl af. Det er den, der giver perspektiv på tingene og skaber en position at se tingene ud fra. Hos Iversen Band er det lokale og det kristne to sider af samme mønt, og noget der hænger sammen som strandbred og hav.

---

## Arbejdet

På West for Vrist Bands cd *Morgensol* er der et nummer om noget så ordinært som at være langturschauffør. ”Trucker i Europa” hedder det. Der er finstemt socialrealisme, som er tæt på virkeligheden, uden hverken heroisme eller jammer. Det antydes, at livet på landevejene kan være ensomt. Stilen er nøgtern og ligefrem og



Ved de lokale folkefester på Holmsland Klit er alt baseret på frivillig arbejdskraft. Fastboende og sommerhusejere leverer alle deres bidrag. Nogle helsteger pattegrisen, andre rejser partyteltet, anretning af maden, servering og udskænkning samt den efterfølgende oprydning næste dag foregår også på frivillig basis. (Foto: Lyngvig Havns venner).

bærer præg af et intimt kendskab til branchen med en synsvinkel indefra. Truckertilivet romantiseres ikke, men en vis fagstolthed skinner alligevel igennem. Der er kun én ting som gælder for ”landevejens cowboy”: at hele lasten kommer frem, på trods af rastepadsbanditter, tyvebander og andre farer. Samtidig er sangen et godt vidnesbyrd om, at Vestkysten heller ikke i dag er en ø uden forbindelser til omverdenen. På samme måde som trafikken over hav åbner for nye horisonter i nye lande og med nye erfaringer, sørger containertrafikken over land for at holde omverdenskontakten ved lige, så at lokalsamfundet ikke lukker sig om sig selv og falder til ro i selvfed hjemstavnsliebhaber. Her synges om ”dybet i tunnelen nede ved Hamburg”, om Hollands tulipanmarker og Spaniens aftenrøde himmel. Truckeren, som er ham, der vinker dig frem med et smil, når trafikken er håbløs, er også ham, der har set pladser, som andre kun har drømt om. Et overskudsmenneske.

På samme cd handler nummeret ”Mi far han var fesker” om livet på havet, sunget på Thyborøn-dialekt. Her lægges der ingen fingre imellem.

*Han bløw føj' henne i Vrist  
De leved' af kål og flæsk  
Sked han i hans bowser  
Så fik han tæsk*

Man er ikke i tvivl om, at det er et barskt liv, vi har med at gøre, og at det har sine skyggesider. Traditionsbevidstheden kommer til udtryk i sangens intertekstuelle reference til jyden, som er stærk og sej, og det kunne der nok være brug for, når man var på havet ”i treogtyve daw”; men også her økonomiseres der med de store ord og floromvunden sømandsromantik. At være på havet er først og fremmest et erhverv, et erhverv som har sine omkostninger: Han blev aldrig vasket, før han kom hjem, så hans ”underbowser lowtet grim”, hedder det, ligesom der uskrøm-



tet synges om byldeerne på fiskerens arme, som næres godt af saltvandet, og om at blive skyllet over bord, fordi man har fået sit ben i et tov, og om at blive reddet i sidste øjeblik; ”det var en løk’li’ daw”, hedder det karakteristisk underspillet.

I de fleste af de sange fra Vestkysten, der har fokus på arbejdet, er det ikke trummerummen, men sliddet som lyser igennem. ”Vi er oppe fra tidlig morgen, ænser knap solopgangens glød”, synger Fisker Thomas om fiskernes kamp for at ”bjærge det daglige brød”, en sang som ”Den rødes” orkester Klitdrene fra Hvide Sande også har som fast indslag, når de spiller op til fællessang ved sommerfesterne på Holmslands Klit. Ikke at alle deltagere i disse fester er fiskere, men lange arbejdsdage – nogle har endda to erhverv: et fast lønarbejde og så løsarbejde af forskellig art og farve, fx sort, derefter - kender man nok til i disse egne, hvor man pr. tradition har været snart fisker, snart bonde; alt afhængig af sæson og vejrlig.

Som helhed er Fisker Thomas fra Skagen, ved siden af West for Wrist, nok den af alle, der besynger arbejdet mest. Fx på live-cd’en *Bundgarnsfiskerne* fra 1995. Også i socialhistorisk forstand, som fx i sangen ”Kursen er lagt”. Bortset fra at vi her også får besked om kroniske smerter i muskler og lemmer, får vi også indsigt i mere familiesociologiske forhold, såsom at gå hjemme ved konen, der er ”en selvbevidst kvinde”, nogle dage, når man har været på søen, hvor det ender med, at de to parter begynder at kives.

*Vi elsker som vilde de første par nætter  
Og bagefter slås vi som umage spætter*

De er begge vant til selv at bestemme og har det bedst hermed, fremgår det med en vis ironisk distance, som dog ikke er mere humoristisk, end at man fornemmer realismen og indforståetheden – og konens glæde ved atter at kunne sove i fred.

Bakskuld fra Mandø synger om kvinden, der i usikkerhed venter derhjemme på mandens hjemkomst: er båden fyldt med fisk, eller er det eneste, han kommer i land med blot ”to trætte hænder”? Andetsteds på cd’en *Hyldest til Mandø* hedder det:

*Her løb vi raske drenge  
Og sled, som det var gængs,  
Med får og hø i enge  
Og sent vi kom til sengs*

Intet piberi, blot en nøgtern konstatering. Klage og bedrøvelse hjælper ikke, for det man laver er gængs; vilkårene er fælles for alle, der mener sig omfattede af det fælles ”vi”. Der appelleres til et inklusivt erindrings- og arbejdsfællesskab.

Ej heller i Sand på Gulvets sang ”Mod Sankt Hans” klynkes der. Dagen på havet er ganske vist lange, og man længes mod land, men erindringen om livet



som strandjæger med hunden og ”jollen jeg købte af Gunner” tilsidesætter for en stund tristessen. Kontrasten mellem det ende- og grænseløse hav på den ene side og livet som fritidsfisker og -jæger i fortrolighed med de velkendte omgivelser omkring Ho Bugt er tydelig nok, men holdes her som i de fleste andre arbejds-sange i ave af omtalen af de nære ting, som sanses midt i arbejdet: ”Nu går det, skipper, imod Sankt Hans, nu bliver skyggerne lange”.

Noget så hverdagsagtigt som færgetrafikken mellem Thyborøn og Agger indgår også i repertoiret, hvor personellet om bord nævnes ved navn. Endda øgenavne, som skikken foreskriver det på Vestkysten. ”Kaptajn Mappede, Jens Rok og Bent te Carls” omtales eksplicit, ligesom de tyske turister. Som modpol hertil står et mere usædvanligt arbejde som hvalfangsten ved Grønland. I *Drones and Bellows*' sang ”Pers Awten for søste å broue” stifter vi bekendtskab med det fra den sydlige del af Vestkysten, Fanø, Mandø og Rømø så velkendte historiske fænomen, at mændene tager af sted, medens kvinder og piger må blive hjemme og passe bedriften. I dette tilfælde rejser fader, ægtemand og lillebroder til Amsterdam, hvorfra hvalfangsten udgår. Sangen er dermed også et vidnesbyrd om, at Vestkystens kontakt med omverdenen mere er gået over vand end over land, og at den mere var orienteret i retning af Husum, Altona, Hamburg, Hull, Grimsby og Amsterdam end mod Sjælland og København. Heri ligger der et overset stykke kultur- og socialhistorie og en del af den danske kulturarv, der er totalt udgrænset.

---

## Politik

Som noget forholdsvis enestående beskæftiger West for Vrist Band sig også med så kontroversielle problemer som politik. ”Drengen fra Sarajevo” er en illusionsløs sang om at være offer for krigen. I små samfund, hvor der ikke er muligheder for ghettoer og mytedannelser, behandler man indvandrere og flygtningene godt og har måske også bedre forudsætninger for at få dem integreret i lokalsamfundet. Drengen drømmer sig tilbage, men fortiden er blevet et fremmed land. Den gamle skole er væk, og kirkegården blevet en fodboldbane. Bevægelsen den modsatte vej, hvor danskere bevæger sig ud i verden for at være krigere, synger de om i sangen ”Soldier i Bosnien”, hvor man går i kamp for freden. I sangen hører man om noget så sjældent som optræning til kamphandlinger. Den slags er ikke hverdagskost i dansk populærmusik.

Udenrigspolitik er også et anliggende for Johnny Madsen. I sangen ”Sergei og Johnny” fra cd'en *Madsens Septiktanker* fra 1986, der er baseret på en rejse, som han og broderen foretog til Moskva året før.<sup>5</sup> Madsen har her bevæget sig ud på det dybe vand: ”Der er langt fra La Porta til Den røde plads”, hedder det med en

---

5 Houmøller Thomsen 2008: 122

henvisning bagud til det værtshus og spillested i Lemvig lige overfor Damernes Magasin, hvor han havde sin bastion i de glade amatør dage i 1980'erne. Sangen er en bittersød kommentar til sovjetrussernes betagelse af vestlige konsumvarer. Den er en foregribelse af Jeltsin-epokens kapitalismeorienterede smadring af traditionel russisk folkekultur:

*Der står Sergej med sin rubel og kigger mod den finske kyst  
Og der raser en blues i hans kyllingebryst  
...  
Sergej for satan! Drop den dollarbutik  
Spil balalaika og ikke sensisejserermusik*

Indenrigspolitisk har Johnny Madsen ved flere lejligheder været ude efter konformitet og kontrolsamfund. Mest gennemgribende i et af de længste numre, han har lavet, "Den blinde lotterisælger" fra cd'en af samme navn, hvor der velopløst og bidende satirisk langes ud efter både politisk korrekthed på venstrefløjen og rigtige meninger hos den såkaldt kreative klasse. Johnny Madsen kan hverken lide ufolkelige mennesker eller "amtsfilosoffer", som selvretfærdige marcherer af sted for at uddele "statsfinansieret næstekærlighed", for slet ikke at tale om "feltornitologen der havde forgrebet sig på en skefuld Foie Gras". Han har i et interview fortalt, at han helst ser finske, polske, ungarske, islandske og italienske film, fordi de har en fordybelse og et timingspunkt, der ligger et andet sted end i Hollywood.<sup>6</sup> Mainstream har aldrig været hans ideal.

"Lyngvig frit", som i hård konkurrence med "Hvidesandevælsen" er navnet på Holmslands Klits "nationalsang", er en sang, der muntert og med selvironisk distance beskæftiger sig med Lyngvigs selvstændiggørelse, men det er samtidig en sang, som kritiserer kontrol og forbud af alskens slags. Det populære band Klitdrene fra Holmslands Klit spiller den hyppigt til festerne på Klitten.

*Lyngvigbo, din tid er inde  
Lad dem få det sort på hvidt  
Kom nu bedstemor og -far  
Vi skal vis' hvor vi er fra  
Nu skal Lyngvig atter være frit*

Man er ikke i tvivl om, hvor indgrebene i den personlige frihed stammer fra, og her som i flere andre sange fra Vestkysten fornemmer man en indædt modvilje mod hovedstaden. Ikke at man føler sig som "underdog" og som svagere end Østdanmark, men København ligger både mentalt og geografisk langt væk. I ju-

6 Madsen 2001



Tre af de gennemgående musikere ved sommerfesten i Nr. Lyngvig Havn er murer-  
mester John F. Andersen, også kaldet "Den  
Røde" (længst væk); i midten rejefiskeskipper  
Enevold Mose Sørensen, og nærmest kame-  
raet IT-konsulent Viggo Bork Olsen. (Foto:  
Lyngvig Havns venner).

lehæftet *Ywl o æ Kle't*, der udgives i Hvide Sande, har det gennem årene vrимlet med historier om trakasserier med myndigheder, styrelser, skatteforvaltninger, toldmyndigheder etc. Det er baggrunden for, at "Lyngvig frit" er fast repertoire ved egnens lokale fester. At høre den spillet i Danmarks Radio ville næppe være en oplagt mulighed; lokalt kan man omkvædet udenad.

---

### Stedsbevidstheden – hjemstavnsfølelsen

Orkestret Drones and Bellows' cd *Hiimstoun* er, som titlen siger det, fyldt med hjemstavnsmusik i og omkring Vadehavsområdet. Her synges på både frisisk, tysk, rigsdansk og sønderjysk dialekt. Alene heri ligger der en god portion stedsbevidsthed, derved at man både anerkender såvel regionens sproglige forskelligheder som kulturens enhed. Stedsbevidstheden generelt kommer til udtryk i besyngelser af egnens natur og distinkte særpræg med tidevandet som et betydningsfuldt og -ladet fænomen. Mere specifikt synges der om bestemte lokaliteter såsom øen Jordsand, der tidligere var beboet af en tre-fire marskbønder, og om et sagn om vejretten mellem Skærbæk og Misthusum, hvor det går så grueligt galt, at det ender med 11 mænds død og et farligt spøgeri:

*Lig sin den daw har et spøgt å æ vei  
Do kan sjel tei u o se et, hvis do tør!*

De Gyldne Løver fra Vendsyssel kan både synge en sang om det gode skib Martha og om konen fra Læsø, "og på Læsø var hun født; hun elsked' højt sin mand, men mer' en anden hun havde mødt", men kiler også på med en nok så offensiv lokalpatriotisme:

*Folk siger der er skønt på Mallorca og Als  
 Men hvem siger noget om Asaa og Hals  
 Og Nielstrup og Napstjært og hvad det nu kaldes  
 I den nordlige ende af landet*

Tørfisk kommer også på banen med intimitet og lokalkendskab: "Kursen er sat, så nu stævner vi ud, Hanse, Karl Viggo og Børge og Knud" fra cd'en *Kursen er sat*. Om navnene er fiktive eller ej, spiller en mindre rolle. Hovedsagen er at de virker lokale og hjemstavnsagtige.

Andre sange er direkte hyldester til hjemstavn, der lovprises i høje toner. Meget af lyrikken i disse hyldester er klichéfyldt og banalt. Det er afgørende er da heller ikke indholdet heri, men funktionen. Det at synge sammen er nok så afgørende. Stemmerne og de kroppe, som stemmerne bor i, føjes sammen og bekræfter herved sin egen og de andre sangeres identitet. Sangene er fællesskabsbekræftende. Når Bakskuld lovpriser vadehavsøen Mandø med en sang om "den havblå hindebæger" er det næppe for at gøre rede for et sagsforhold eller for at informere lytteren, men snarere ment som en invitation til meningssamvær med henblik på et fællesskab og en "os"-fornemmelse, som er andet og mere end en addering af forskellige monologiske tilstande hos enkeltindivider. Selve udsigelsen og lydhørheden overfor denne er en sproglig handling i det offentlige rum, der er andet og mere end en samordning af forskellige individers handlinger. Begge dele udgør en samhandling lig den, der finder sted, når to mænd saver en træstamme over, hvor det snarere end to individer er et syntese-fællesskab, der udfører handlingen. Det samme sker, når spillemændene i Sønderho på Fanøs sydspids slutter en glad aften i 1977 af med at invitere til fællessang med temaet "At samles skilles ad" efterfulgt af "Fanø oh Fanø". Det drejer sig om bekræftelse mere end om information og oplysning.

Den mest landskendte sang med stedssans fra Vestkysten er måske Sand på Gulvets "Mellem Esbjerg og Fanø". Det lokale islæt er ikke til at tage fejl af. Hovedpersonen hedder Las "og han sejled' i en smadderkas", inden han landede på havets bund, hvor han hilser med en kaffepunch. På disse egne ved man nok at værdsætte en "bette svot". Krukker og Korsfisks sang "Flaskeskibsdrankerne" fra cd'en *Det værste skidt fra havet* vidner herom, men sangen har også sin pointe i, at man adskiller sig fra dem, "der spiller håndbold i KFUM &K". Henvisningen refererer givetvis til Hvide Sandes stolte håndboldtraditioner.

I andre tilfælde er stedsbevidstheden mere indirekte. Johnny Madsens sange kan høres som én eneste stor hyldest til hans barske hjemby – også udover de sange, der i titlen eksplicit drejer sig om Thyborøn. Kender man lokaliteterne på Harbøre Tange, er man til gengæld sjældent i tvivl og nikker genkendende, når han synger om et kirketårn, der kan ses på lang afstand. Vi er på vej sydpå fra Thyborøn og kan se Harbøres karakteristiske profil i horisonten. Sangen



John. F. Andersen, der på grund af sin hårfarve også kaldes "Den Røde", spiller en række instrumenter, herunder harmonika. Hans far, tidligere fiskeskipper Eigil Andersen, spillede med i orkestret "Krukker og Korsfisk" og medvirker i de fleste små musikalske begivenheder på Holmslands Klit, hvor han på banjo optræder sammen med Jytte Weise på harmonika. De spiller både til udendørs gudstjenester og på den årlige D-dag på torvet i Hvide Sande, når der serveres dabs, dvs. saltede og tørrede isinger. (Foto: Lyngvig Havns venner).

"Sanduglen og natørnen" bærer kun betegnelsen "Sang til min hjemby" som undertitel. Alligevel er man ikke i tvivl om lokaliteten:

*Det er nat ved den sidste kaj  
Sanduglen synger ved molen  
Vinden blæser den anden vej  
Tværs gennem solen  
Bakkerne lyser mildt  
Engen er stille og rødt*

Kajen, molen, strandengene, bakkerne på den anden side af Krik Vig peger alle i samme retning: hjemad.

Det er denne kombination af noget såre lokalt og en markant omverdensåbenhed – mere nord-, vest- og sydværts end i retning af hovedstaden – der sætter den nord- og vestjyske folkelige populærmusik i relief og samtidig kompletterer billedet af det at være dansk i ord og toner som et væsentligt, men stort set upåagtet alternativ.

### **Kulturelle minoriteter**

Den danske populærmusiks tematiske repertoire er gennemgående både snævert og abstrakt. Hvor ældre tiders populærmusik i tiden op til ca. 1960 kunne gøre plads til både Nyboders Pris, Skamlingsbanken og "Bornholm, Bornholm, Bornholm – du min dejlige ferieø", betød ungdommeliggørelsen og angloficeringen af populærmusikken før og efter 1960 en udgrænsning af særegne lokaliteter. Det danske sangrum blev homogeniseret og afspecificeret, hvor det er interessant, at The Beatles og andre Liverpool-grupper som fx Jerry and the Pacemakers nok kunne besynges både Penny Lane og den færge, der krydser Merseyfloden i en slags pastoralpop,<sup>7</sup> uden at det fik nævneværdige konsekvenser for den danske

7 Daniels 2006

populærmusik. Forklaringen er formodentlig, at nok var der i årene efter 1945 tale om en markant amerikanisering og angloficering af den samlede danske populærkultur,<sup>8</sup> men der var samtidig grænser for påvirkningen, og ikke alle dele af denne populærkultur slog igennem i Danmark,<sup>9</sup> medens dele af populærmusikken, som fx protestmusikken, kun slog igennem i stærkt modificeret udgave.<sup>10</sup> Uanset påvirkning eller ej lå mønstret fast: I Danmark tonede der et billede frem af én fælles og ensartet populærmusik, der var både almen og abstrakt – og uden (ud)kant.

Amerikaniseringen og angloficeringen af populærmusikken var ingenlunde et dansk fænomen. Den gjorde sig også gældende i de øvrige nordiske lande. I en musikalsk situationsbeskrivelse fra Malmø i begyndelsen af 1960'erne hedder det:

*När vi strömmade ut på skolgatan väntade raggarna och knuttarna utanför Frases bar, tvärsöver gatan. De hade eldat upp sig med Elvis på jukeboxen och stod och väntade med cykelkedjor. Vilken återspeglning av kulturanarkin på 50- och 60-talet! Gymnasieungdomen hade annekterat Folkets Hus med det svarta proletariats musik, medan den svenska arbetarklassens barn höll till i en osande pomes-frites-bar och dyrkade den kultur som den snabbt expanderande amerikanska kulturindustrins viktigaste mjölkossor utövade.<sup>11</sup>*

Også fra andre dele af Norden støder man på lignende forhold. I Sven-Erik Klinkmanns fyldige behandling af rock og beat i købstaden Vasa i Finland ved kysten i den svensktalende del af Österbotten, kan man tydeligt se den massive amerikanske og engelske påvirkning, som dog her modificeres betydeligt af den svenske populærmusiks indflydelse, så der opstår en slags global musikstil.<sup>12</sup> Denne globalisme svækker dog ingenlunde billedet af en afspecificeret og aflokalisert musikstil. Spillestilen er international, og indholdet er transnationalt, for så vidt som det er både a-nationalt og a-lokalt.

Den store immigrationsbølge fra Sydeuropa, Mellemøsten, Asien og Afrika, som slog igennem i Europa fra 1960'erne, ændrede i nogen grad den éntydige amerikanisering og angloficering, for så vidt som den fremtvang opmærksomheden på og en stillingtagen til de nye europæere. Det skete også i Danmark, hvor vi, om end med visse konflikter til følge, har været vidne til et stort behov for anerkendelse af de nye minoriteter og deres kultur.

8 Hein Rasmussen og Rosenørn 2010

9 Kayser Nielsen 2010

10 Marstal 2010

11 Berggren 2009: 51

12 Klinkmann 2010



Til fællessangene af sømandsvalse og lokale "nationalmelodier" kalder orkesteret i Nr. Lyngvig Havn sig "Klitdrenge". Når man har spist, og der skal danses, ændrer man navn til "Sunglasses". Det er sidstnævnte, som leverer musikken til disse to dansende (Foto: Lyngvig Havns venner).

Kendetegnende herfor har imidlertid været, at fortolkningsmatricen herfor primært har været etnisk – med en vis betoning af arabisk og/eller islamisk etnicitet. Andre forståelsesmatricer, såsom sociale, kønsmæssige og økonomiske, har haft sværere ved at trænge igennem. Tilsvarende har behovet for anerkendelsen af gamle kulturelle minoriteter, såsom grønlændere, færing, (hjemme)tyskere og dialekttalende i periferien, ikke har været påtrængende, til trods for at de, som påpeget for Vestjyllands vedkommende af bl.a. Ellen Damgaard, rummer betydelige distinktive træk.<sup>13</sup>

Hertil kommer, at den generelt store interesse for de nye, etniske minoritetskulturer også har været selektiv i sit emnevalg. Størst opmærksomhed har der været på madområdet, hvor betydelige dele af det arabiske og mellemøstlige køkken har vundet indpas i den danske madkultur, medens kønsrollemønstre og musikmag ikke har været ligeså populære. Med enkelte undtagelser har den danske musikscene – spillesteder, radio og TV – ikke åbnet dørene på dette område i samme grad som for madens vedkommende. Etnicitetsdagsordenen har ikke omfattet populærmusikken. Her synes det angloamerikanske hegemoni at være næsten uigennemtrængeligt. Anerkendelsen af Danmark som et multikulturelt samfund omfatter hverken arabisk musik eller vestjysk musik.

---

## Konklusion

Når musikkulturen fra den jyske vestkyst har haft svært ved at slå igennem på den samlede danske populærekulturelle musikscene skyldes det dels eksterne, dels interne faktorer. Eksternt og politisk er man aldrig blevet opfattet som en kulturel minoritet, og selv om dette havde været tilfældet, er det tvivlsomt om

---

13 Damgaard 1991; 2002



det ville have nyttet, idet den musikalske side af minoritetskulturerne ikke har nydt samme bevågenhed som andre dele af disse kulturer. Hertil kommer, at en tilværelse i den rent geografiske periferi heller ikke har virket produktivt: man er i næsten enhver henseende langt væk fra centrum og hovedstad.

Internt – og mere snævert musikalsk – er det tydeligt, at det vestjyske musikmiljø, som her aftegnet, afviger fra tilsvarende musikmiljøer i mere centrale områder af Danmark, ved at centrere sig om andre temakredse end de normalt besungne. De mest tydelige træk heri er en centrering om specificitet og materialitet. Nærmere bestemt drejer det sig om en samling omkring specifikke navngivne lokaliteter og omkring det fysiske arbejdsliv og sociale erfaringer i dagligdagen med en tydelig angivelse af den del af materielkulturen, der udgøres af kropsligheden.

Men samtidig er det netop i kraft af denne specificitet og sans for den materielle og kropslige side af tilværelsen, at denne del af det danske musikliv kan siges at udgøre et anderledes bidrag til et samlet billede af kulturelt demokrati i Danmark, der lever op til en fordring om ikke kun at have formel ytringsfrihed, men også adgang til at blive hørt.

---

### Perspektivering - centralismeskygger

Spørgsmålet om kulturelt demokrati er i vor tid blevet reaktualiseret som følge af tilstedeværelsen af nye samfundsmedlemmer såsom flygtninge og indvandrere, hvor det i en hyppigt citeret artikel af Jan Pakulski hedder, at det kulturelle demokrati står overfor en ny udfordring med krav om uhindret kulturel repræsentation, anerkendelse uden marginalisering og integration uden normalisering.<sup>14</sup> Ved undersøgelser af kulturelt demokrati bør man som hovedregel stille spørgsmålene: vejer ytringsfriheden tungere end retten til ikke at blive diskrimineret og krænket? Og er der andre grupper end fx etniske, religiøse og seksuelle, som bør omfattes af mindretalsbeskyttelse for at undgå den krænkelse, at man aldrig kommer til orde og aldrig bliver lyttet til? Spørgsmålet er, om også befolkningsgrupper i randområder og periferier på lang afstand af centrum og centralistisk magtudøvelse hører hjemme i dette billede, og om også disse kan fremføre legitime krav om anerkendelse af deres særegne og forskellige kultur i et kulturelt demokrati.

Hvis dette er tilfældet, åbnes der adskillige nye perspektiver for forskellige befolkningselementer overalt i de nordiske lande. Nogle – og det gælder specielt folk i hovedstadsområderne, højtuddannede og folk fra den såkaldt kreative klasse – ytrer sig bestandigt og bliver hørt. Andre ytrer sig nok, men bliver sjældent

---

14 Pakulski 1997: 80

hørt. Det gælder eksempelvis læserbrevsskribenterne i de store aviser; dem er der ikke ret mange, som tager alvorligt. Endelig er der en stor gruppe, som sjældent ytrer sig og sjældent bliver hørt. Som hovedregel gælder, at jo længere borte fra centrummagtens korridorer, man befinder sig, desto større er risikoen for at havne i denne gruppe tre. Som en anden hovedregel for de nordiske lande gælder, at jo længere mod vest og nord, man kommer, desto større risiko for negligering. Ejendommeligt nok er det den nationalisme, der ellers er så udskældt blandt hovedstædernes favoriserede befolkningsgrupper, som danner baggrund for denne negligering. Idet man udgår fra, at inden for nationen er vi alle lige, ser man ikke problemet, at nogle er mere lige end andre.

Allerede i 1832 hævdede den danske nationalliberale politiker Orla Lehmann, at der ikke fandtes provinser i Danmark. Han har siden fået mange efterfølgere. De nationalliberale centralismeskygger kaster fortsat mørke af sig. Det er dem, der gør, at periferier som fx den danske nord- og vestkyst fortsat har svært ved både at komme til orde og at blive hørt i offentligheden. Man negligerer fremdeles, at folket ikke kun er en organisk helhed, men et relationelt og spændingsfyldt fænomen. Så længe dette syn opretholdes, må man forlade sig på Gottfried Benns diktum: "Wovon man nicht reden kann, darüber muss man singen". Altså skal der synges – og på Vestkysten i særdeleshed.

---

## Litteratur

- Berggren, Lars 2009: "Popgrupper växer upp som svampar ur jorden". Reflektioner kring en ungdomsrörelse i sextiotalets Malmö, in: Lars Berggren, Mats Greiff og Björn Horgby (red.): *Populärmusik, uppror och samhälle*. Malmö: Malmö Högskola.
- Braad Thomsen, Christian 2003: *Musik uden grænser. En personlig guide til verdensmusikken*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Damgaard, Ellen 1991: *Lemvig. Langt væk? Fra hvad?* Lemvig: Lemvig Museum.
- Damgaard, Ellen 2002: I kuling fra Hals til Harbøre. Et studie af regional identitet, in: *Fortid og Nutid* 2002, nr. 4.
- Daniels, Stephen 2006: Suburban Pastoral: Strawberry Fields forever and Sixties memory, in: *Cultural Geographies* 2006, vol. 13: 2.
- Hein Rasmussen, Søren og Rasmus Rosenørn (red.): 2010: *Amerika i dansk kulturliv 1945-75*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Houmøller Thomsen, Anders 2008: *Særling fra verdens ende. Samtaler om og med Johnny Madsen*. København: People's Press.
- Kayser Nielsen, Niels 2010: Sport og amerikanisering indtil ca. 1975, in: Søren Hein Rasmussen og Rasmus Rosenørn (red.): *Amerika i dansk kulturliv 1945-75*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

- Kjems, Rud 1997: "Sære lyde i vinternatten", in: *Skivebogen* 1997.
- Klinkmann, Sven-Erik 2010: *Från Wantons till Wild Force. Nya sound i en gränsstad*. Hedemora: Gidlunds.
- Madsen, Johnny 1998: Interview med Kasper Harboe, in: *Ud & Se. DSB-Magasinet*, august 1998.
- Madsen, Johnny 2001: Interview med Lisette Arent Greve, in: *Morgenavisen Jyllands-Posten* 18. 3. 2001.
- Marstal, Henrik 2010: Ved det store stygge Storkespringvand. Fordanskningen af 1960'ernes amerikanske protestsangskultur, in: Søren Hein Rasmussen og Rasmus Rosenørn (red.): *Amerika i dansk kulturliv 1945-75*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Pakulski, Jan 1997: Cultural Citizenship, in: *Citizenship Studies* 1(1).
- Taylor, Charles 1995: *Det mångkulturella samhället och erkännandets politik*. Göteborg: Daidalos.

---

### **Songs from the West Coast. An Overlooked Aspect of Popular Music in Denmark**

The musical environment of West Jutland, on the coast from the border to Skagen, leads a quiet life in the Danish cultural public, and with a few notable exceptions it is almost unknown on the musical stage of popular culture. The present article is an attempt to give voice to a popular-cultural marginal area of Denmark, not in order to cast it in the part of a victim, but rather to complete the picture of Danish musical culture by drawing attention to a centre/periphery approach. To be more precise, analyses are made of the themes - love, politics, work, Christian faith, sense for the region - that are so prominent in the musical culture of Western Jutland. The tenor of the article is that attention to this part of Danish musical life is desirable in order to shape a cultural democracy which includes recognition on a basis of equality.

## Karin Lützen

---

Karin Lützen er mag.art. i nordisk folkemindevidenskab og ph.d., lektor i historie på Roskilde Universitet. I min forskning har jeg tidsmæssigt beskæftiget mig med de sidste 200 år. Emnemæssigt har jeg beskæftiget mig med kvindehistorie, seksualitetshistorie, familiehistorie, filantropihistorie, urbanitetshistorie og indvandringshistorie. Dette har jeg formidlet i bøger og artikler, såsom: *Hvad hjertet begærer. Kvinders kærlighed til kvinder 1825–1980* (1986); *Det europæiske Hus*, bind 5: *Den moderne tid, 1870–1945 sammen med Bente Rosenbeck* (1992); *Byen tæmmes. Kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København* (1998) og *Mors hemmelighed. På sporet af en jødisk indvandrerhistorie* (2009). Desuden har jeg siden 2007 skrevet historiske klummer og artikler til *Weekendavisens* tillæg *Idéer*, hvor denne artikel også første gang blev offentliggjort over fire uger i sommeren 2010.

---

# SOMMERFERIENS HISTORIE

*Nu er det snart sommerferie, så skal vi ud i naturen, og det har vi skullet siden midten af 1800-tallet. Først blev bjergene et trækplaster, og dernæst kom det brusede hav. Disse landskaber blev beundret for deres utæmmede vildskab, men samtidig blev de faktisk tæmmet med udsigtstårne og vandrestier, bænke og isboder. Naturen blev til landskab og udsigt. En storslået udsigt var en rejse værd men også fin at beundre på postkort eller maleriudstilling.<sup>1</sup> Udsigter blev omtalt med tillægsord som "betagende" og "overvældende", og at nyde udsigten var en kunst, der skulle læres. De nye turister samlede sig foran en solnedgang over havet eller foran et vandfald eller en solopgang i bjergene og stod andægtige og lod synet fæstne sig.*



---

1 Löfgren 1979: 53–56

---

## Alperejser

I Europa var Alperne de mest iøjnefaldende bjerge, og i takt med at jernbanenet-  
tet blev udbygget i Europa, ankom feriegæster hertil i hobetal. Allerede i 1844  
havde Karl Baedeker udgivet sin første *Handbuch für Reisende* til Schweiz - den  
rejsefører i genkendeligt rødt bind, som enhver turist rådførte sig med på sin  
rundrejse. I 1863 foranstaltede Thomas Cook sin første selskabsrejse til Schweiz,  
og med lynets hast skød der hoteller i alle prisklasser op rundt om i landet. Fra at  
være et forrevent bjergland med spredte alpehytter blev det romantiserede Schweiz  
nu et fashionabelt feriested, hvor Europas kronede hoveder og andre glamourøse  
europæere slog sig ned i uger ad gangen, sommer og vinter.

At kunne sige at man havde stået på toppen af Die Jungfrau var det hidtil  
kun bjergbestigere beskåret, men en skønne dag kunne endog den mest bevægel-  
seshæmmede turist blive fragtet derop - ad jernbanen. "Die Jungfraubahn" blev  
påbegyndt i 1896 og færdiggjort i 1912 og blev anset for at være en genistreg af  
ingeniørarbejde. En del af strækningen køres der ganske stejlt inde i selve bjerget,  
hvor banen blev anlagt, efter at der møjsommeligt var sprængt hul i klippen.<sup>2</sup>

Alperne var smukke at se på og var spækket med imponerende udsigter. At se  
solen stige op bag bjergene blev et turistmål i sig selv og blev beskrevet som en  
betagende oplevelse. Det krævede blot, at man indlogerede sig på et hotel, der lå  
tilstrækkeligt højt oppe. Ved sengetid bad man så om at blive vækket klokken fire,  
tumlede ud af sengen, betragtede solen og gik i seng igen. Den oplevelse hørte  
absolut med til en vellykket alperejse, og det havde den amerikanske forfatter  
Mark Twain så sandelig heller ikke tænkt sig at gå glip af. Det fortalte han om i  
sin rejsebeskrivelse *A Tramp abroad* fra 1879, oversat til dansk året efter under  
titlen *Erindringer fra en fodtur i Europa*.

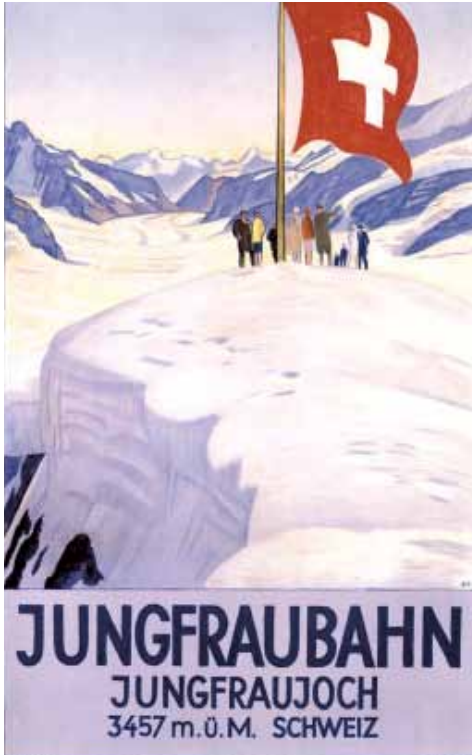
Mark Twain var kommet til Europa fra Amerika for at rejse lidt rundt, og en  
dag tog han og hans ven Harris til Luzern for at vandre op ad bjerget Rigi og se  
solopgangen. Ifølge rejsebogen, Baedeker naturligvis, skulle vandreturen op til  
hotellet på toppen ikke tage mere end fire timer, men to dage senere var van-  
dringsmændene stadig ikke ankommet. De havde overnattet undervejs på for-  
skellige kroer men var hver gang vågnet langt op ad dagen, så de ikke havde fået  
set skyggen af en solopgang. Og nu var de endelig kommet højt op: "Saa klavrede  
og klavrede vi da i det Uendelige; jeg tror vi naaede fyrretyve forskellige Toppe,  
men bestandig var der en endnu højere foran os."<sup>3</sup>

Det begyndte at regne og blive tåget, og det gik op for dem, at de var faret vild.  
Sent om aftenen satte de sig ned i det våde græs og afventede bedre tider. Hyllet  
i tåge kunne de foran dem skimte noget stort og mørkt, som de antog for en klip-

---

2 Ring 2000; Macfarlane 2003

3 Mark Twain: *Erindringer fra en Fodtur i Europa*. Oversat af C. L. With. 1880, side 204.



Emil Cardineux, 1919

pevæg, og som de ikke ville knække halsen på at klatre op ad. De satte sig med ryggen til den og så ud mod den tomme uendelighed uden at ane, at tågen lettede, og at klippevæggen viste sig at være det eftertragtede hotel. Endelig fik de surmulende vendt sig om og opdaget deres fejltagelse.

I rejsebogen havde Mark Twain læst, at på hotellet blev gæsterne vækket af et alpehorn, så de kunne nå at løbe ud og se solen stige. Rejsebogen fortalte også, at man ikke behøvede at tage det så nøje med påklædningen, man greb blot sit sengetæppe og svøbte det om sig. Som sagt så gjort. Twain og Harris gik til ro, sov sødeligt, blev vækket af hornet, viklede tæppet om sig og myldrede ud. Ærgerlige opdagede de, at solen allerede stod lidt over horisonten, men så betagende var synet alligevel, at de ville følge det lidt endnu.

Og så gik det op for dem, at solen var ved at gå ned! "Det bedste ved denne Scene", sagde Harris, "er ikke Solen - det er derimod os - plantede heroppe paa Toppen af en Galge i disse idiotiske Sengetæpper og med to Hundrede og halvtredsindstyve Herrer og Damer nedenunder, gloende på os og fuldstændigt ligegyldige for Alverdens Solopgang eller Solnedgang, saa længe de have saa topmaalt latterligt et Syn som dette til at le sig fordærvede over og optegne i deres Rejsebøger."<sup>4</sup>

4 samme, side 209.

Hornblæseren lovede, at de næste morgen nok skulle blive vækket med eftertryk, og ganske rigtigt, de vågnede med et sæt og styrtede ud af sengen. "Det var hundekoldt, mørkt som i en Grav og afskyeligt. Medens jeg famlede efter Svovlstikkerne med mine valne Fingre og ragede Ting overende, ønskede jeg inderligt, at Solen vilde finde paa at staa op midt paa Dagen, naar det var bleven varmt, lyst og behageligt og ikke medens man gik og var snorksovsnig (...) Alt imedens gik jeg og spekulerede paa, hvormange lykkelige Mennesker, der dog i dette Øjeblik fandtes rundt om i Europa, Asien og Amerika, som nu nød Hvilen fredelig i deres Senge og ikke vare piskede til at staa op for at se Solen fra Rigitoppen."<sup>5</sup>

Endelig fik de sig fumlet færdige og blev enige om, at de lige så vel kunne se solopgangen lunt og godt fra vinduet i deres værelse. De sad og så og så, og det blev lysere, uden at de forstod hvordan, men pludselig gik det op for dem, at de så mod vest! De styrtede straks udenfor for at få del i sidste akt fra udsigtspladsen, men det var allerede for sent. "Paa Vejen dertil mødte vi den tilbagevendende Mængde Mænd og Kvinder, iførte alle mulige Slags løjerlige Dragter og udvisende alle Tegn på Kulde og Uhyggelighed i Træk og Miner. En halv Snes vare blevne tilbage paa Pletten, da vi naaede dertil, hutlede sammen omkring Stilladset med Ryggen til den bidende Vind. Alle havde de deres røde Baedekere i Haanden med Panoramaet over Egnen opslaaet, og prøvede nu paa at faa Navnene og den indbyrdes Beliggenhed af Bjærgene til at blive i Hukommelsen. Det var, rent ud sagt, det ynkeligste Syn, jeg endnu har oplevet."<sup>6</sup>

Andre turister havde mere held med sig, og for dem kunne synet af solopgangen blive så uforglemmeligt, at de, i årene der fulgte, tog det frem og dvælede ved det. Katinka Bai, stationsforstanderens brystsyrge hustru i Herman Bangs fortælling fra 1886 *Ved Vejen*, havde kun det pandekageflade landskab at betragte fra stationsbygningen. Hun blev indtaget i forvalter Huus der havde rejst rundt i Europa, og som så levende kunne delagtiggøre hende i sine rejseoplevelser. Nogle gange vågnede hun ved daggry, og så satte hun sig ind i stuen og kiggede ud af vinduet:

"Huus holdt saa meget af at se det blive Morgen, sagde han.

Han havde fortalt, hvordan det var paa Bjærgene, naar det blev Morgen. Det var som et mægtigt gyldenrødt Hav, sagde han, halvt saadan af Guld og halvt af Roser - om alle Toppe. Og Tinderne sejlede som Øer i det store Hav...

Og saa lidt efter lidt, sagde han, stod alle Bjergtoppe i Brand...

Og saa kom Solen.

Og steg.

Og fejede Mørket ud af Dalene som med en stor Vinge.

Han fortalte ofte saadan noget nu, saadan noget fra sin Rejse.

5 samme, side 211.

6 samme, side 213.



Han talte i det hele mere nu - naar han da talte.

... Det blev ganske lyst, og Katinka sad endnu ved Vinduet. Men hun maatte vel til Ro.

Luften var tung inde i Sovekamret, og Bai laa og havde smidt Tæpperne af sig."

Når virkeligheden bestod af en tungt sovende ægtefælle i et beklumret soveværelse, kunne en solopgang over bjergtoppene komme til at stå for frihed og storhed. Dette syn, som ganske vist var oplevet pr. stedfortræder, blev betydningsfuldt for Katinka og viste sig for hende, da hun lå på sit tuberkulosedødsleje: "Se Solen, sagde hun: se Solen over Bjergene."<sup>7</sup>

---

## Vandretur og friluftsliv

I anden halvdel af 1800-tallet var det borgerskabet, som tog til naturskønne egne af Europa for at vandre og nyde storslåede udsigter. I begyndelsen af 1900-tallet blev friluftsliv en fritidsfornøjelse for alle samfundsklasser og især for ungdommen.<sup>8</sup> Inspirationen hertil kom fra Tyskland, og skolelæreren Richard Schirrmann siges at være pioneren. Han begyndte at tage sine elever med ud på lange vandringer i naturen, og da de en augustdag i 1909 blev overrasket af et voldsomt uvejr, måtte de søge læ i en lade. Heraf skulle den idé være opstået, at der burde indrettes ganske enkle herberger, hvor unge vandrere kunne overnatte for et beskedent beløb. I 1912 blev borgen Altena åbnet som det første ungdomsherberg, og snart efter fulgte der lignende herberger i andre tyske byer.

Fra Danmark drog mange unge mennesker til Tyskland for at tage på vandretur, og hele idéen blev efterhånden indført til Danmark. I 1930 blev Dansk Vandrelaug oprettet som en fri, upolitisk sammenslutning af vandrere og cyklister. I løbet af ti år fik den 50.000 medlemmer og blev således en af landets største foreninger.<sup>9</sup> Hele denne vandrebevægelse med dertil hørende vandrehjem bredte sig til de fleste europæiske lande, og i 1932 slog de nationale vandrehjem sig sammen i International Youth Hostel Federation.

Det danske Vandrelaug og sikkert også mange af de andre landes vandreforeninger var udtrykkeligt apolitiske og ville fremme internationalt venskab. Det forhindrede dog ikke nazisterne ved magtovertagelsen i 1933 i at indlemme den tyske ungdomsherbergsforening i sit ungdomsarbejde. I sin *Vandre Sport. En Vejledning for Vandrere, med Ture og Rejseforslag* som formanden for Dansk Vandrelaug fik udgivet i 1939 som en Familie Journal Haandbog, er der på side 77 et helsides fotografi med følgende undertekst: "I Tyskland er mange Ridderborge

---

7 Herman Bang: Værker i Mindeudgaven, Bind I, 1920: side 57 + 147.

8 Eichberg et al. 1986

9 J. Stig Hansen (1940): Vandrebevægelsen. Faglig Læsning Nr. 125. Tidsskrift for Skole og Hjem, 13. årg. 5. hefte, citat side 18.



Svend Türck, Telttur til Hampen Sø ca. 1930'erne. Det Kongelige Bibliotek.



Reklame for campinggas, 1950'erne.

omdannet til Jugendherberger. I Borggaarden paa Stahleck ved Rhinen leger Hitlerdrene i deres praktiske Uniformer." Det gør de sandelig også, og det hele ser meget tilforladeligt ud.

Som med så mange andre af disse tilbage-til-naturen-eller-bondelandet bevægelser er der tegn på, at de enten kan gå i en nazistisk retning eller i en mere natursværmersk retning. I Danmark var en mand som Cay Lembcke således med til i 1910 at stifte Det danske Spejderkorps. Han var ritmester men tog i 1923 sin afsked og åbnede forretningen Lejr- og Spejderhuset, samtidig med at han trådte tilbage som leder af spejderkorpset.

Siden 1913 havde han udgivet et væld af bøger om spejderliv, lejrspport, vandreliv, friluftsliv og sommerlejre. Her gav han praktiske anvisninger på, hvordan man bar sig ad med at slå telt op og i det hele taget at få det bedste ud af sit ophold i den frie natur. Der er et vist præg af civilisationskritik over hans bøger. I 1925 skrev han i sin *Sommerlejre. Moderne Friluftsliv*, at lejrsliv er "det moderne Kultursamfunds Protest mod at være ført bort fra Landet og de Traditioner, det her i Aarhundreder har levet i Harmoni med og ind til Byer, der i mange Retninger menneskeligt og sundhedsmæssigt har budt det ringere Vilkaar."



Lundø Camping, 2010. [www.lundoe camping.dk](http://www.lundoe camping.dk)

I 1931 udgav Cay Lembcke en bog om Dansk National Socialisme, året før havde han stiftet DNSAP og var partifører for det danske nazistparti, indtil han i 1933 ved et førerkup mistede magten.<sup>10</sup> I 1940 udgav han bogen *Camping* på sit Friluftslivs Forlag og med en reklame for sin forretning Lembckes Friluftsudstyr. "Hvad er det, der gør Camping saa populær? Det er den Lejlighed, den giver en til nogle Øjeblikke at slippe fuldstændig bort fra det daglige Livs Ensformighed og Fortrædeligheder. Camping er Rekreation og Forandring fra det daglig tilvante." Det havde han så ganske ret i, og at tage på campingtur blev en udbredt måde at vende tilbage til naturen på op igennem 1900-tallet. Her i landet blev lejrspporten naturligvis ordnet af en forening, Lejrklubben Danmark af 1926, som senere skiftede navn til Dansk Camping Union.

Vandre-, spejder- og lejrspporten var med til at demokratisere adgangen til naturen og at give i tusindvis af især unge mennesker en naturoplevelse. I *Den danske Ungdoms Bog* fra 1936 skrev formanden for Dansk Naturfredningsforenings lejrudvalg, at "Livet bliver mange Gange mere indholdsrigt, hvis man søger at opleve Naturen selv - faa Øjet aabnet for de tusinde upaaagtede Skønheder og Sindet aabnet for Forstaaelse af Naturens eget Liv. Er man Ven med Naturen, behøver man aldrig nogensinde at kede sig. Nutidens Ungdom har langt større Muligheder i denne Retning, end vore Fædre havde. Naturen er kommet 'paa Mode', som den ikke har været det i de sidste hundrede Aar."<sup>11</sup> Bort fra byen og al dens teknik og ud i den mere eller mindre vilde natur var hensigten med alle disse friluftforeninger. De blev godt hjulpet på vej med de tiltag som den i 1911 stiftede Foreningen for Naturfredning havde taget og i 1917 med vedtagelsen af Danmarks første naturfredningslov.

Efter 1945 blev camping en særdeles udbredt ferieform i hele Europa. Politikens Turisthåndbøger udgav i 1956 *Campingbogen. Turen går med telt*, og gav ikke blot gode råd om, hvad man skulle have med på en campingtur men fyldte

10 John T. Lauridsen (2002): *Dansk nazisme: 1930-45 - og derefter*, side 517. Gyldendal.

11 *Den danske Ungdoms Bog* under redaktion af Hans Kyrre & Poul Müller, 1936, citat side 10.

også mere end 100 sider med adresser på campingpladser i Vesteuropa. I indledningen blev campingens historie fortalt, og det blev understreget, at med autobilet var det blevet muligt hurtigt at komme ud af byen og direkte til lejrpladsen. "Bilen muliggjorde også, at hele familien kunne rejse samlet, og at de små kunne følge med, således at moderen i familien også kunne komme med. En campingferie blev derfor i vid udstrækning den feriemåde, der kom til at erstatte pensionat eller hotel eller anden hidtil anvendt feriemåde." Fra 1960'erne blev det muligt at spænde en camping-vogn bag bilen, og så havde man pludselig et hjem på hjul.

---

## Badeferie

Da borgerskabet i midten af 1800-tallet begyndte at holde sommerferie ude i naturen, var det ikke blot bjerge og skove, der tiltrak, men også kysten. I tiden før var kysten og havet blevet betragtet som truende og som et landskab, der mindede om verdens undergang.<sup>12</sup> Men gennem romantiske kunstneres beskrivelser og afbildninger af kysten blev den pludselig tillokkende – det kender vi i Danmark jo fra Skagensmalerne. Kysten var også sund, for det blev nu anset for helsebringende at dyppe sig i det salte vand eller blot at opholde sig på en kyst og få sol og frisk luft.

Derfor blev der anlagt badebyer ved mange kyster, og så havde vi balladen, for hvem skulle bestemme, hvordan det var mest korrekt at bade, at bygge sandslotte, at sidde på stranden og i hvilken påklædning. For det velhavende borgerskab blev der opført fashionable badehoteller med inspiration fra badesteder som Brighton i England, Ostende i Belgien og Trouville i Frankrig. For den knap så velstillede middelklasse var det snarere badepensionatet, som blev en mulighed, og endelig kunne man også blive landligger og leje sig ind hos den lokale befolkning.

I Danmark blev det første internationale badested anlagt på Fanø på initiativ af Danmarks Turistforening, som netop var blevet oprettet i 1888. Danmark skulle nu sælges til Europa som turistmål, og når valget faldt på Fanø skyldtes det, at det besad alle de fortrin, man krævede af et badested. Der var ingen konkurrenter til at tvinge grundpriserne op, heller ikke på forstranden, for som noget enestående i Danmark ejede grundejerne på Fanø selv forstranden, modsat i resten af landet, hvor det var staten, der ejede strandene. Endvidere lå Fanø ikke langt fra Tyskland og England og kunne derfor tiltrække et internationalt publikum.<sup>13</sup>

I 1889 blev der udsendt en indbydelse til aktietegning for Badeetablisementet Fanø Nordsøbad; der blev let skaffet penge på Fanø, mens det gik trægt med at få resten af Danmark til at tegne aktier. Derfor søgte man kapital i Tyskland, og

---

12 Corbin 1988.

13 Lauridsen 1993.



Fanø Vesterhavsbad, Hotel Kongen af Danmark. Foto: Hans Pors. Lokalhistorisk Arkiv. Silkeborg.

pludselig blev badestedet et tysk foretagende. I 1892 blev Kurhotellet indviet, og det var indrettet efter datidens internationale hotelstil med læseværelser og en stor spisesal. Snart efter blev Strandhotellet og Hotel Kongen af Danmark indviet, ligesom der blev opført overdådige villaer i nærheden. A/S Nordsøbadet ejede Kurhotellet, mens de to andre hoteller og villaerne var på danske hænder, ikke desto mindre måtte de indordne sig under aktieselskabets direktion.

### ”Flag-Episoden på Fanø“

I løbet af de næste år blev Fanø som badested besøgt af velhavende gæster fra både Tyskland og Danmark, og selv tre årtier efter krigen i 1864 og tabet af Sønderjylland, kunne det give anledning til gnidninger. I 1896 kom det til en åben konfrontation, som blev forårsaget af brygger Carl Jacobsen. Ligesom andre velhavende forretningsmænd sendte han sin kone og børn på sommerferie på Fanø, og så rejste han selv derover på besøg i weekenden. Således også lørdag den 1. august, hvor han om aftenen spadserede med sin søn en tur langs stranden. ”Her var der i Sandvolde, lavede af Børn, plantet en lang Række af Flag, mest tyske og danske“, fortalte han til dagbladet *Politiken* et par dage senere. Nu skal det lige bemærkes, at det åbenbart er en særlig tysk tradition at opføre store volde af sand på stranden, af en størrelse så en hel familie kunne forskanse sig bag den, og at dekorere voldene med muslinger og altså også pryde bygningsværket med flag.

Men som brygger Jacobsen fortsatte sin beretning, så var der intet mærkeligt i dette, ”da Øen er dansk og Badestedet tysk. Men et Par Steder var det danske Flag paa den øjensynligste Maade haanet. Øverst paa Stangen vajede et større tysk Flag, og nedenunder det paa den samme Stang var der fastgjort et ganske lille dansk Flag. At en Forhaanelse af vort Flag hermed var tilsigtet, var jeg ikke i Tvivl om; det oprørte mig, og med min Stok trak jeg det tyske Flag ned – Flagstangen

var vel ca. 4 Alen høj – rev det itu og kastedet det i Vandet. Det samme gjorde jeg med et andet tysk Flag, som et Stykke derfra var anbragt paa en lignende og for det danske Flag haanende Maade. En tysk Herre, som havde sét det, løb nu henimod mig og udskældte mig paa det Groveste; flere Tyskere kom til, og man begyndte at true mig med Prygl. Jeg søgte i faa Ord at forklare dem, hvorfor jeg havde handlet, som jeg gjorde, men det var ikke muligt at faa Ørenlyd. Saa gik jeg hjem.“

De tyske kurgæster var nu blevet så forbitrede på bryggeren, at direktionen for badestedet anmodede ham om at give en undskyldning, men det ville han ikke efterkomme. Om søndagen modtog han da et brev fra direktionen, som udviste ham af badestedet, selv om han boede på Hotel Kongen af Danmark, som blev bestyret af en dansk mand. Det var en noget prekær situation, at et tysk selskab på en dansk ø bortviste en fremtrædende dansk mand. Jacobsen fortalte videre, at i løbet af søndagen ”samledes Tyskerne i tætte Skarer uden for mine Vinduer og gav deres Mishag til Kende; da de saa mig paa Balkonen, tilkastede de mig Skældsord som *Flegel*, *Kerl* o.l. I Morges da jeg rejste, var der en hel Del Mennesker samlede ved Afgangsstedet for Postbaaden; de Danske raabte Hurra, Tyskerne peb og skældte; jeg stod i Agterstavnen og viftede med Flaget til Farvel.“

”Flag-Episoden på Fanø“ blev et stort samtalemne i nogle dage, og det havde rørt ved nogle dybe nationale stemninger hos såvel tyskere som danskere. Bryggeren blev støttet af de danske myndigheder, og ved sin afrejse var han af danskerne blevet hyldet som en helt. Det sårede de tyske badegæster, som rejste hjem før tid, og de kom ikke igen i de følgende sæsoner. Tysk presse opfordrede tysktalende kurgæster til at blive væk, og også antallet af danske gæster gik ned, for de ville ikke risikere at få en ferie spoleret. Kurbadet blev i 1904 helt danskejet og skiftede navn til Fanø Vesterhavsbad for at slette det dårlige omdømme.

---

## Badepensionater

For langt de fleste danskere blev det beskedne badepensionat en mere oplagt feriemulighed. Det er i litteraturen blevet udødeliggjort af Herman Bang i 1902 i *Sommerglæder*, en beskrivelse af, hvordan Brasens Hotel bliver sat på den anden ende, da et uventet antal gæster pludselig ankommer. Ikke blot bliver fru Brasen rundt på gulvet af bekymring over, hvordan hun skal skaffe mad og sengepladser til alle sammen, men indbyrdes har gæsterne også deres små kampe. Man trænges om de bedste pladser ved bordet, og alle har især øje for generalkonsul Fryant med frue og datter, som blot er på gennemrejse. De er i en klasse for sig, og det er de også selv klar over, men de bærer dog selskabet med deres tilstedeværelse, da der om aftenen bliver improviseret en lille fest. Fru Fryant har mødt admi-





Brighton Beach, Brooklyn, New York, 1905. The United States Library of Congress's.



Flindts Badehotel i Lohals, 1932.

ralinden, som hun kender fra København og siger til hende, mens hun ser på de dansende: "Hvor det egentlig er underligt at sidde og se paa alle de Mennesker, som ikke hører os til, det er dog altid som at være paa Komædie."

På et badepensionat kunne man komme til at bo sammen med mennesker "som ikke hører os til", og derfor skulle pensionatsværtinden være dygtig til at lave en bordplan, så gæsterne fik en bordfælle fra samme sociale lag. Det var i spisesalen, at gæsterne mødtes for første gang og så hinanden an. Carl Møller, som har skrevet adskillige humoristiske romaner, udgav i 1888 *Breiholm Badehotel. Billeder fra Badelivet* og beskrev hvordan et nyt hold gæster, som havde gjort bekendtskab på båden over, holdt sig adskilt fra deres tilkommende bordfæller.

"De mønstrede hinanden med stjalne Blikke for at se, hvad de kunde vurdere hinanden til. Situationen mindede ikke saa lidt om den Maade, hvorpaa ved et Børnebal Drengene samle sig langs den ene Væg og Pigerne langs den anden, før Dansen begynder. Man havde den største Lyst til at komme i Kast med hinanden, men man vidste blot ikke, hvordan man skulde gribe det an. Alle som én stod de og spekulerede paa, hvad man skulde begynde at tale om."<sup>14</sup>

At omgås med fremmede på badehoteller og badepensionater var en kunst, der skulle læres, og for at hjælpe gæsterne på vej, havde Emma Gad i sin kloge *Takt og Tone. Hvordan vi omgaa* fra 1918 også et lille afsnit om netop dette. Der var mange gode råd at hente, og om takt og tone i spisesalen anbefalede hun: "Før ikke højkrøstet Tale over Bordet med en Klike, De maaske er Medlem af, saaledes at De dominerer Samværet. De oparbejder derved en stærk Misstemning imod Dem blandt de udenforstaaende Gæster". Man skulde også tænke på sit udseende: "Vis Dem, af Hensyn til de andre Gæster, altid net paaklædt ved Maaltiderne. Sandaler, Strandtørklæder og forblæst Haar bør være banlyst fra en fælles Spisesal."

14 Møller 1888, side 37.



Endvidere skulle man huske på, at man nu boede lige op og ned ad fremmede mennesker: ”Vær saa lydløs som muligt paa Deres Værelse i de sene Aftentimer og den aarle Morgen. Husk at Sommerpensionaters Bræddevægge lader alt komme de andre Beboere til Gode. Hav derfor ikke Opgør med Deres Ægtefælle paa Deres Værelse i en sen Aftenstund. Hele Pensionatet vil næste Morgen være paa det Rene med Deres Stridspunkt. Brug hellere ensomme Spasereture dertil.“

På badepensionater mødte man netop så mange fremmede mennesker, som det kunne være morsomt at lære nærmere at kende. Men Emma Gad advarede: ”Vær forsigtig med at stifte saa intime Venskaber paa Sommerhoteller, at de skal fortsættes som Omgang om Vinteren. Tilfældige Sommerbekendtskaber, som man har syntes glimrende om i Klitterne, tager sig som oftest ikke ud i Byen, og passer sjældent ind i Ens Kreds, der desuden på den Maade let bliver for stor.“ Og hvad angik dette at forelske sig, burde man også bevare hovedet koldt. ”Forlov Dem helst ikke i en Sommerferie paa et Badehotel. Husk, der er saa godt som ingen Konkurrence, og De kan blive frygteligt skuffet ved at se Genstanden for Deres hurtigt opstaaede Passion under mere civiliserede Forhold. Se hellere Tiden lidt an.“<sup>15</sup>

Den danske etnolog Charlotte Bøgh udarbejdede i 1975 spørgelister for Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser om borgerskabets ferie og fik på den måde adskillige mennesker til at fortælle om deres ferieoplevelser tidligere i århundredet.<sup>16</sup> Heraf fremgik det tydeligt, at der – som Emma Gad også antyder – kunne opstå klikker på badepensionaterne. Gæsterne var ofte stamgæster, og de så de nyankomne an, og ve dem, hvis deres adfærd stødte an mod de normer, man havde udviklet på netop det badepensionat.

En kvinde, som i 1923 var kontorelev og som havde sparet op til en sommerferie på badehotellet Solvang ved Faxe Ladeplads, kunne berette om den klas-sedeling, som fandt sted ved måltiderne. Det var endnu almindeligt at spise ved fællesbord, og bord 1 var nærmest udsigten til haven og Fakse Bugt og også en kende mere velforsynet end bord 2, hvor de mere tilfældige gæster blev bænket, mens bord 1 var forbeholdt de faste standspersoner.

”Ved begge var tonen yderst kultiveret, man avede sin madlyst, holdt styr på de lange arme - pensionatsarmene - sagde pænt: ”Vil De være så venlig at række mig brødet“, ”Må jeg ulejlige med agurkesalaten“. En ung frue ved bord 2 brød ved en frokost stilen på det mest forfærdende, havde ikke til sinds at finde sig i uligheden med den tålsomhed, som man forventede af den yngre årgang. Pludselig lød det højt og klart: ”Det er vel ikke muligt, at den GODE ost kunne nå en omgang om vort bord?“ Det var ikke en engel, der gik gennem spisetuen, men et helt regiment.

15 Gad 1918, side 175-176.

16 Bøgh 1985.

En forfjamsket opvartende stuepige greb osten, rakte den til den formastelige, der skar sig en solid luns og lod resten gå videre til sidemanden. Den gode ost gik en æresrunde og returnerede til bord 1, bortset fra lunsen, i uskadet stand.“

---

## Sommerhuse

Badepensionaterne fik en stærk konkurrent i de privatejede sommerhuse, der ofte blev anlagt nær kysterne. I 1912 udskrev dagbladet *Politiken* en arkitektkonkurrence om billige sommerhuse og indledte udgivelsen af tegningerne med at skrive: "Trangen til et eget Sommerhus paa Landet er et af de mest iøjnefaldende Fænomener for den, der betragter det moderne Storstadsliv." Det var indlysende, for inde mellem byens stenmasser havde alt, hvad der mindede mennesket om landet, parkerne og de grønne plæner dårliger og dårligere kår. Hertil kom, at trafikmidlernes enorme udvikling gjorde det muligt i løbet af kort tid at blive transporteret ud i naturen. "Bevægelsen for at faa et eget Sommerhus er saaledes ikke blot tilstede; den breder sig til stadig ny Samfundslag og er i Stigning."<sup>17</sup>

Og det blev den ved med, således at store områder ude i den uspolerede natur blev udlagt til sommerhusgrunde. Hermed opstod særlige sommerhuskvarterer, hvor man både var i naturen og alligevel i civilisationen. I 1957 udgav *Politikens Håndbøger Mit sommerhus*, hvor landets nu talrige sommerhusejere kunne hente gode råd. Samtidig kom der færre gæster til de utallige badehoteller og badepensionater, hvor sommerlivet i et fællesskab var blevet udlevet tidligere i århundredet, og de blev efterhånden nedlagt. Sommerferien i sommerlandet skulle nu foregå i familieensomhed.

---

## Ferie med løn

Den første befolkningsgruppe, der kunne holde sommerferie, var borgerskabet, men senere blev ferie med løn et gode for alle lønmodtagere. Historikeren Gary Cross skriver, at en af pudsighederne ved 1930'ernes Europa er demokratiseringen af sommerferien. Hvor hverken 40 timers ugen eller andre forslag om økonomisk sikkerhed havde held med sig, vandt ferie med løn så godt som udbredt anerkendelse. Ferien var ikke kun massernes virkelighedsflugt, mens Europa forberedte sig på krig. Ferie med løn var snarere et dybtfølt socialt behov, som efter krigen blev en af de mest værdsatte rettigheder i Europa.

Ferie for masserne tiltalte både højre- og venstrefløj. Ferie med løn afspejlede en enighed om, at moderne arbejde krævede erstatning i form af længere tids

---

17 *Politikens Sommerhus. Fra Konkurrencen om billige Sommerhus 1912. Politikens Forlag, side 1.*

fritid for at genvinde familiens og fællesskabets tabte værdier. Både den fascistiske organisation Opera Nazionale Dopolavoro i Italien og den nazistiske Kraft durch Freude i Tyskland delte, sammen med venstrefløjens Front Populaire i Frankrig, (og de skandinaviske socialdemokratier, kunne man tilføje) en opfattelse af, at når arbejderne rejste rundt til historiske seværdigheder og mødte landsmænd fra forskellige egne og fra forskellige samfundslag, ville deres fædrelandskærlighed spire frem. Og når arbejderne vendte tilbage til naturen og tumlede sig i leg og sport, ville de få værdighed og glæde.<sup>18</sup>

Ifølge den svenske etnolog Orvar Löfgren blev fritid i 1930'erne et symbol på modernitet, og skabelsen af den moderne turist er en del af skabelsen af den moderne borger. Kampagner for indenlands turisme var ikke kun et forsøg på at afholde turister fra at ødsle deres penge i udlandet, det var også udtryk for en idé om national integration: en nation under teltdug forenet omkring lejrbalet landet over; mødet mellem forskellige sociale klasser nede på stranden; borgere på valfart til nationale klenodier, hvor de lærte at dele den fælles kulturarv. Alt dette ville opfostre et nyt og klasseløst folkefærd af moderne borgere i sunde solbrændte kroppe og sandaler.<sup>19</sup>

ILO, International Labour Organisation, havde i Genève i juni 1936 vedtaget konventionen Holidays With Pay, og et par dage før havde Folkefronten i Frankrig besluttet at indføre ferie med løn. Men samtidig med at lønarbejdere i det meste af Europa blev begavet med ferie med løn, fik de også et tilbud om at holde denne ferie på en fornuftig måde.

Politiske ledere af alle observanser var bekymrede for, at arbejderne blot ville bruge deres ferie på at hænge på et værtshus eller lave sort arbejde. Da arbejderne jo var uvant med at holde ferie, måtte de lære det, ligesom der måtte skabes steder, hvor de kunne feriere. Som den socialdemokratiske statsminister Stauning skulle have sagt, da ferieloven blev vedtaget og gav ret til to ugers ferie med løn: "Vi skulle nødig gennemføre en Ferielov, hvorefter Arbejderne ikke har nogen Steder at holde Ferie." Dansk Folke Ferie blev derfor oprettet som et kooperativt andelsselskab med inspiration fra det engelske Workers Travel Association, der var blevet stiftet allerede i 1921.

Den 1. marts 1939 åbnede Dansk Folke Feries kontor og rejsebureau og kunne tilbyde lidt af hvert. Der var selskabsrejser med tog og bus i Danmark og til udlandet, feriehem, hoteller og pensionater og cykelture, Arbejderferie i Landbohjem og ferie i bungalows. Den første ferieby blev opført i Esbjerg, og i løbet af de næste tre år fulgte feriebyerne ved Gilleleje, Middelfart, Karrebæksminde og Marielyst. I hver ferieby lå der fritliggende feriehytter, som var ganske små og lige kunne rumme en opholdsstue, to kamre med køjer og et lille køkken.

---

18 Cross 1989, side 599.

19 Löfgren 1999, side 240 og 271.



KdF plakat. Wallraf-Richartz-Museum.

## Dopolavoro og Kraft durch Freude

Det bemærkelsesværdige er, at de europæiske socialdemokratier i deres feriebestræbelser kom haltende bagefter de totalitære regimer. I 1925, samme år som Mussolini fik diktatorisk magt i Italien, blev Dopolavoro (som betyder: efter arbejde) oprettet og fik i løbet af de næste femten år fire millioner medlemmer. Det var en fritidsforening, som især lagde vægt på sport men som også afholdt sommerlejre, og som fra 1931 arrangerede grupperejser for medlemmerne til havet eller bjergene.

Det var ikke nyt at omdanne ferierejsen til et massefremstillet produkt, det havde Thomas Cook gjort allerede i 1840'erne. Men dengang og i de følgende 90 år henvendte den færdigpakkede tur sig især til middelklassen, og det var derfor epokegørende at arrangere rejser for masserne til eftertragtede feriemål. De italienske arbejdere greb begejstret denne mulighed, men efter få år var det alligevel svært at få disse grupperejser til at svare sig økonomisk.

Så var nazisterne straks mere effektive. Organisationen Kraft durch Freude (som betyder: styrke gennem glæde) blev oprettet i 1933 samme år som nazisterne kom til magten. Ligesom sin italienske søsterorganisation skulle den tilrettelægge massernes fritid, sportsaktiviteter og friluftsliv, og den påtog sig også snart at iværksætte ferierejser for medlemmerne. Disse "KdF-Reisen" bragte arbejdere til feriesteder, som hidtil havde været forbeholdt de højere klasser. Ved at tilbyde masserne sådanne privilegerede fritidsforhold blev KdF et vigtigt redskab i nazisternes forsøg på at overvinde klassemodsætningerne.

Det mest extravagante, KdF rejserne bød på, var krydstogter til bl.a. Sverige, Portugal, Italien, Jugoslavien og Grækenland. Skibene sejlede også til Norge, men her gik man ikke i land, for ved kajen stod den norske venstrefløj sammen med tyske politiske flygtninge og fremsatte anti-nazistiske slagord.

Livet ombord på krydstogtskibene var tilrettelagt fra morgen til aften, og der blev budt på underholdning af alle slags, koncerter, lege og dans. For første gang i deres liv kunne tyske småkårsfolk feriere ligesom de fine, "Vore Arbejdere på Madeira!" var et af slagordene. Når man undrer sig over, hvorfor i al verden så



Les premiers congés payés de 1936. Foto. René Dazy.

mange tyskere og østrigere tilsluttede sig nazismen, er Kraft durch Freude måske et af svarene. Mellem 1934 og 1939 stod KdF-Reisen for syv millioner selskabsrejser, hvilket gjorde det til verdens største rejsebureau.<sup>20</sup>

## Folkefront og ferielejre

I Folkefrontens Frankrig piblede der utallige tiltag frem, efter at "les congés payés", ferie med løn, var blevet indført. Hele landet var på den anden ende, fotografer rejste rundt og tog billeder af folkemasserne på stranden, på cykler, på skovtur. Arbejdsgiverforeningerne dannede bureauer for at sørge for deres ansattes ferie, og fagforeningerne gjorde det samme, så der var rige muligheder for at komme ud at se sig om.<sup>21</sup>

I Storbritannien blev arbejdernes rejsebureau overhalet i gevaldig fart af et særligt fænomen, som i efterkrigstiden blev det store sus, nemlig ferielejre for voksne. Det var Billy Butlin, som i 1936, året for Holiday with Pay konventionen, i kystbyen Skegness indrettede en lejr, der ud over utallige feriehytter også rummede et stort cafeteria, en svømmehal, og andre fælles faciliteter med plads til et par tusinde gæster. Det blev især en succes, fordi Butlin indførte et helt hold af rødjakker, det vil sige ansatte som var iført genkendelige hvide bukser og røde jakker, og som underholdt gæsterne. De spillede dansemusik om aftenen og sørgede for lege og anden spas.

<sup>20</sup> Spode 2004.

<sup>21</sup> Cross 1989 og Furlough 1998.

Gæsterne i de efterhånden utallige lejre, som Butlin åbnede, kunne tilbringe hele deres ferie sammen med en masse fremmede mennesker, som de takket være rødjækkerne lærte at kende og more sig sammen med. Der var ansat babysittere, så forældre kunne danse natten lang i balsalen, mens deres børn sov trygt. Der blev afholdt konkurrencer for det ene og det andet, og man skulle være noget af en dødbider for at komme til at kede sig.<sup>22</sup>

---

## KdF-Seebad

I 1936, som er et mærkeår for ferie med løn, blev grundstenen nedlagt for Kraft durch Freudes enorme feriecenter på Rügen. Det var så stort, at der ville være plads til 20.000 gæster på samme tid, hvilket fik Butlins lejre til at synes mikroskopiske, og Dansk Folke Feries feriebyer til at ligne dukkehuse. Året efter blev en model af hele anlægget, KdF-Seebad, fremvist ved Verdensudstillingen i Paris, hvor det vandt den store pris.

Det var et mesterværk i modernistisk arkitektur og bestod af otte seks-etages hotelblokke, der lå i en bue langs med stranden. Alle værelser havde havudsigt, og derfor skulle bygningerne være smalle og lange. Det hele var nøje udregnet, og selv hvis alle gæster ønskede at være på stranden samtidig, ville der være plads til dem og deres liggestole.

Anledningen til at bygge dette feriested var den, at KdF-Reisen havde haft besvær med deres arrangerede ture til middelklassens feriesteder. En hel arbejderfamilie havde ikke råd til at betale for ferien og skulle derfor have økonomisk støtte. Desuden var hotelejerne ikke så begejstrede for at få den slags gæster til at fylde op på deres hoteller, fordi det jog det mere købedygtige middelklasse publikum væk.

Det gik altså ikke helt så godt med at ”knuse borgerskabets klasseprivilegier“, og da middelklassen var ryggraden i nazismen, skiftede KdF-Reisen taktik og sendte sine arbejderklassegæster til de knap så tiltrækkende egne af landet. Hvor 60% af rejserne oprindeligt var gået til kurhoteller og smukke områder, var det i 1939 mindre end 5%.

Derfor ville løsningen være, at KdF byggede sit eget feriested, hvor gæsterne kunne opholde sig uden at træde borgerskabet over tærerne. Det enorme hotelkompleks skulle omfatte alle former for moderne bekvemmeligheder: en havn hvor KdF-krydstogtskibene kunne lægge til, biograf, café, restauranter med panoramavinduer, en festsal, en gigantisk svømmehal, læse- og skriveværelse, et billardlokale og så videre i en overdådig uendelighed.

Men anlægget blev aldrig taget i anvendelse. Byggeriet var ikke færdigt, da Tyskland gik i krig, og da russerne erobrede Rügen i 1945, forsøgte de at sprænge

---

22 Löfgren 1999, side 244–248.

flere bygninger i luften. De raserede det eftertrykkeligt, hvorefter det i 1951 blev overdraget til DDRs militær.

Som den tyske historiker Hasso Spode skriver, er KdF-strategernes ”fantastiske drømme“ blevet opfyldt – eller rettere blevet til et mareridt. Kolossen på Rügen egner sig ifølge ham ikke til at blive fordømt som storhedsvanvittig nazistisk arkitektur, for hvis man ser sig omkring, er utallige strande blevet omdannet til enorme ferieanlæg.<sup>23</sup> Mange af dem overgår langt KdF Seebad Rügen i størrelse og samlebandsagtig hotelvirksomhed som f.eks. Benidorm i Spanien.

---

## Ferie ved Middelhavet

Store strækninger af kysterne ved Middelhavet er nu plastret til med betonhoteller, hvor turister på charterferie bliver indlogeret. Disse pakkerejser til Syden begyndte at vinde indpas i 1960'erne og var medvirkende til, at de hjemlige ferielejre skrantede. Først var der selskabsrejser med bus til kønne steder som Harzen og Gardasøen, og da ”Sea, Sun, Sand, Sex and Spirits“ blev de nye kodeord for en vellykket ferie, blev det ene charterselskab efter det andet oprettet. Men hvis de hjemlige ferielejre blev vraget, kunne man bare opføre dem under Sydens sol, som Dansk Folke Ferie gjorde i 1979, da Mellieha Holiday Centre blev indviet på Malta.

Det nydelsessyge liv i solen er især blevet fremelsket af Club Méditerranée, middelhavsklubben, eller Club Med, som den også kaldes. Den blev oprettet i 1950 af belgieren Gérard Blitz, og den første ferieby blev anlagt på den spanske ø Mallorca. Blitz rejste nogle telte, smed madrasser på jorden, og så var der ellers åbent. Ånden i Club Med gik ud på at skabe en slags polynesiske paradys, hvor alle var dus og på fornavn, gik svøbt i saronger i strålende farver, betalte i baren med perler, og i det hele taget levede som glade naturmennesker. Ligesom i Butlins ferielejre var der personale, som skulle underholde gæsterne, og som samtidig skulle få det til at se ud, som om de ikke var på arbejde. Alle var der bare for at have det dejligt.

Opholdet skulle være en modgift til civilisationen, og hvor 1930'ernes rejsearrangører havde ønsket at hæve arbejderne kulturelt og socialt, gik Club Med ud på at synke ned til urmenneskets stadie og leve i det sanselige nu.<sup>24</sup> I de sidste 60 år er Club Med blevet en omfattende virksomhed, og gæsterne sover ikke længere i telt på luftmadrasser. De sendes nu til eksklusive hoteller ved hvide sandstrande i klubbens mange ferielandsbyer, hvor de kan få dagene til at gå med at dykke, vindsurfe, spille tennis, få massage, og hvad man ellers har lyst til.

---

<sup>23</sup> Spode 2004, side 137ff.

<sup>24</sup> Furlough 1998, side 277ff





Benidorm, Spanien. 2009.

Vore dages masseturisme, charterrejser og krydstogter står alle i gæld til de tiltag, som blev udviklet i 1930'erne, da lønarbejderne fik ferie med løn. Rejseselskaber har ansat unge muntre mennesker som guider, og ligesom Butlins rødjakkere er de uniformerede og sørger for, at turisterne aldrig har et kedeligt øjeblik. Hele ugen på feriestedet er nøje planlagt, og uanset om man ankommer til Mallorca eller Marokko eller Kreta, foregår charterferien på samme måde.

I lufthavnen venter bussen, som man resten af ugen bliver kørt på udflugt i. Den flinke guide præsenterer den lokale chauffør, og på turen ind til hotellet hører man om ugens program. På hotellet er der en velkomstdrink, her kan man lære sine rejsefæller at kende, og guiden fortæller om alle de spændende udflugter, man kan melde sig til – mod et gebyr. Det er så sikkert som amen i kirken, at den næste dag byder på en halvdagstur, hvor man kan lære området at kende og få en drink et sted. Man kan også komme på udflugt til en pittoresk lille landsby eller til lokale håndværkere, hvor man kan købe tæpper eller tasker, eller hvad der nu er en specialitet på stedet.

Ugens højdepunkt er landsbyfesten, grisefest på Mallorca, som det hånligt er blevet kaldt. Festen er en pakkeordning ligesom hele rejsen og forløber efter samme skema: bussen kører gæsterne til en hacienda eller berberlandsby, eller hvor det nu skal afholdes, man får serveret ”traditionel mad“ og godt med vin, de lokale danser folkedans, og så er der bal bagefter.<sup>25</sup>

---

### ”Gentiles Only”

På badepensionater, bjerghoteller, campingpladser og charterrejser foretrækker de ferierende at holde sammen med ligesindede. Som generalkonsulinden fra Herman Bangs *Sommerglæder* så rigtigt sagde til admiralinden, mens hun så ud

---

25 Löfgren 1999, side 188ff.

over gæsterne på Brasens Hotel: ”Hvor det egentlig er underligt at sidde og se paa alle de Mennesker, som ikke hører os til, det er dog altid som at være paa Komedie.“ Derfor søger man hver sommerferie sammen med mennesker, ”som hører os til“. Men der er mennesker, som søger sammen med deres egne, fordi de enten ikke kan få lov til at holde ferie sammen med ”de andre“, eller fordi de i hinandens selskab har mulighed for at dyrke den livsform, de føler sig mest hjemme i.

I anden halvdel af 1800-tallet var de tyske jøder i USA blevet en del af middelklassen, og de havde efterhånden boet i staterne i nogle generationer. I juni 1877 ankom Joseph Seligman, en kendt bankier fra New York, derfor som sædvanlig til Grand Union Hotel i Saratoga Springs i staten New York, og til sin store overraskelse fik han at vide, at der ikke var ledige værelser. Hotellet, som ellers var velbesøgt, var i de foregående år blevet til en dårlig forretning. Ejeren Judge Henry Hilton var overbevist om, at det skyldtes, at for mange af gæsterne var jøder, og at det skulle få de kristne gæster til at holde sig væk. Altså hævdede Hilton, at han som ejendomsbesidder måtte bestemme over sin ejendom, og nu bestemte han, at ”Israelites“ ikke var velkomne.

Joseph Seligman var indvandret til USA fyrré år tidligere og havde oparbejdet en stor forretning, ligesom han kendte flere indflydelsesrige personer. Derfor gik denne afvisning ikke stille af, og Seligman-Hilton-affæren blev en landsomspændende begivenhed. Den afspejlede den underliggende jødefjendtlighed, som ulmede i det amerikanske samfund, og den gav andre hotelejerne idéen til at gøre ligeså.

Fremover havde adskillige hoteller et ”restricted clientele“, det vil sige, at det havde en begrænset kundekreds, som udelukkede jøder – og naturligvis også afro-amerikanere og andre ikke-hvide mennesker. Skilte med ordlyden ”No Hebrews entertained“ (jøder beværtet ikke) eller ”Gentiles Only“ (kun kristne har adgang) blev sat op på muren eller trykt på hotellernes reklamemateriale.

Flertallet af de velhavende tyske jøder havde tilstræbt at indgå fuldstændigt i det amerikanske samfund og havde netop ikke udelukkende søgt omgang med mennesker, ”som hører os til.“ Men det var de fremover tvunget til, når de ville holde ferie, og derfor opførte de selv fashionable hoteller på de steder, hvor deres klassefæller også ferierede.<sup>26</sup>

Her i slutningen af 1800-tallet blev den jødiske befolkning i USA væsentligt forøget med indvandring af jøder, der flygtede fra armod og forfølgelse i Rusland og Polen. Østjøderne var lige det modsatte af de assimilerede tyske jøder, de var fattige, talte jiddish og fulgte mange af de religiøse foreskrifter med hensyn til kost og levevis. Deres iøjnefaldende fremmedartethed gjorde heller ikke amerikanerne venligere stemt overfor jøder i al almindelighed, men i de første år havde østjøderne ikke ligefrem sommerferieplaner.

26 The Other Promised Land: Vacationing, Identity, and the Jewish American Dream. Redigeret af Avi Y. Decter & Melissa Martens. Jewish Museum of Maryland, 2005.

Det fik de efter nogle år, hvor de havde fået fodfæste især i New York og fundet arbejde i beklædningsindustrien. De er den indvandrergruppe, som tidligst og hyppigst holdt sommerferie, og de er på den måde en slags ferie-pionerer. Deres arbejde i beklædningsindustrien var sæsonbestemt, og netop derfor havde de mulighed for at holde fri om sommeren, hvor der ikke var så meget at lave.

---

### ”De jødiske alper“

Det sted og den ferieform, som i eftertiden især er blevet forbundet med de amerikanske østjøder, er logishuse, feriehytte-kolonier og hoteller i Catskill-bjergene i delstaten New York. Området blev snart kaldt for ”de jødiske alper“ og for ”Borscht Belt“ efter den rødbedesuppe, som østjøder yndede. Der var en tydelig rangorden i de tre former for bolig, hvor logishusene var for de mindrebemidlede begyndere. De var mere eller mindre tilfældigt blevet indrettet i landbrugsejendomme, som virkelystne østjøder havde købt for at slå sig på landbrug. For at skaffe sig lidt ekstra indtægt lejede de værelser ud om sommeren, og for at gøre det særligt billigt, kunne lejerne få lov til selv at lave mad.

”Kuchalayns“ blev de kaldt efter det jiddishe ord for at koge alene, og en familie kunne i 1930'ernes depression leje et værelse i en kuchalayn for hele juli og august for 50\$. Ofte blev familiefaderen i New York det meste af sommeren og besøgte så sin ferierende familie i week-enden. Hver fredag aften stod kvinderne ved trinbrættet og ventede på ”ægtemands-toget“, som det blev kaldt, og så kunne familien holde deres sabbat sammen. Kvinderne tilberedte maden i et fælleskøkken, og der var rig mulighed for skænderier, skubben og masen og nedrakning af hinandens kogekunst. I en kuchalayn boede gæsterne klods op og ned ad hinanden, og så snart østjøderne havde råd til det, holdt de sommerferien i en feriehytte-koloni i Catskill bjergene.

De kan minde lidt om de feriebyer, som Dansk Folke Ferie anlagde i begyndelsen af 1940'erne. Feriehytterne lå i en kreds, de var som regel ganske små og bestod af et soveværelse og en stue med køkken. Hvis der var flere hytter samlet, var der også nogle fælles faciliteter, svømmebassin, boldplads og kiosk. For østjøder, som resten af året boede trangt, og hvor børnene kun havde gaderne som legeplads, var det et rent paradys at kunne tumle sig i det fri. Kvinderne var glade for, at hytterne var så små og nemme at holde i orden, og de underholdt sig med at gå på besøg hos hinanden i ugens løb.

Når østjøderne fik bedre råd, og når kvinderne var blevet trætte af at skulle stå for husholdningen i deres ferie, kunne familien holde sommerferie i et af de godt 1000 hoteller, som efterhånden blev opført i Catskill bjergene. Der var alt lige fra små familiedrevne hoteller til store prægtige hoteller med plads til over tusind gæster og med svømmebassiner, tennisbaner, særlige lejre for børnene for ikke at



tale om overdådige spisesale. Her kunne gæsterne få mad, som var tilberedt efter kosher-forskrifterne, og her blev de underholdt af sangere og komikere, som ofte senere blev til store navne. Gæsterne behøvede ikke at forlade området under deres ferie, for alt var inkluderet, og der var ikke et kedeligt øjeblik.

Amerikanske jøder, som var forvist fra hoteller med et "restricted clientele", kunne altså holde sommerferie sammen med mennesker, "som hører os til" og dermed styrke deres gruppefællesskab. De kunne overholde de religiøse forskrifter uden at være til besvær, brænde vittigheder af på jiddisch uden at blive misforstået, og de kunne spille kort og være højrøstede, uden at andre sendte misbilligende blikke. Endvidere kunne de stifte nye forbindelser, som ville være nyttige i arbejdslivet, eller som kunne føre til ægteskab. I Østeuropa havde det blandt jøder været almindeligt at lade en ægteskabsmægler sørge for at finde en passende ægtefælle til de giftemodne børn. Her i Catskill-bjergene var der så rigeligt med kirsten-gifteknive, som nok skulle sørge for at henlede opmærksomheden på mulige kandidater.

Selv om de var nødsaget til at holde sig for sig selv, var alene det, at østjøder kunne holde ferie, et tegn på, at de var indlemmet i det amerikanske forbrugersamfund. For mange jødiske indvandrere var ferien i Catskill bjergene derfor et tegn på, at deres liv var vellykket. Catskill blev en udrugningsmaskine for jødisk-amerikansk kultur, for stedet var som en fortryllet by i bjergene, hvor folk kunne tage hen og være så jødiske, som de ønskede, eller så amerikanske, som de ville, og der var altid et hotel, der lige passede dem.<sup>27</sup>

Amerikanske jøder kunne også holde ferie i Atlantic City i New Jersey, som efterhånden havde fået hævde på at være en ferieby, hvor jøder var mere eller mindre velkomne, og fra 1930'erne søgte de især om vinteren også til Miami Beach i Florida. De fleste jøder havde forstået, at der var steder i USA, som var "re-

27 Brown 1998.

stricted“, og derfor forsøgte de ikke engang at leje sig ind der, men ved et tilfælde kunne de havne sådan et sted og pludselig få afvisningen at smage.

I sit essay ”A restricted country“ fortæller Joan Nestle om, da hun som 16-årig i 1956 med sin storebror og mor ankom til Arizona på familiens første ferie. De boede i Bronx, og moderen arbejdede som bogholder i beklædningsindustrien i New York og havde som enke aldrig tidligere haft råd til at holde ferie. Men nu var den store søn blevet ansat i et luftfartsselskab, som kunne skaffe billige flybilletter, og hans kolleger havde anbefalet en uges ophold på Shining Star Guest Ranch som det bedste tilbud.

Joan havde aldrig været udenfor New York og glædede sig til at se heste og ørken, men hun anede straks ved ankomsten, at der var noget galt. Alle de øvrige gæster var bænket om et fællesbord, men den lille familie blev sat for sig selv, og foran hver enkelt lagde servitricen et kort med ordene: ”Fordi denne gæsteranch drives som en familie, er vi begrænset til kun at modtage medlemmer af den kristne tro.“ Maden stak dem i halsen, og efter middagen opsøgte de ejeren, som sagde, at siden det ikke var højsæson, var han villig til at indgå et kompromis. Hvis de lovede ikke at sige til nogen, at de var jøder, hvis de udelukkende benyttede bagdøren, og hvis de spiste for sig selv, kunne de godt få lov til at blive.

En sådan ydmygelse var ikke til at bære, men ifølge ejeren var der længere væk en gæsteranch særligt for jøder, og måske kunne de få plads der. Det fik de og var nu endelig sammen med mennesker, som ”hører os til“, og så alligevel ikke. For Joan fornemmede, at de selvtilfredse gifte koner så skævt til hendes selverhvervende og enlige mor, og i denne kreds af velstillede ægtepar hørte de alligevel ikke til.<sup>28</sup>

---

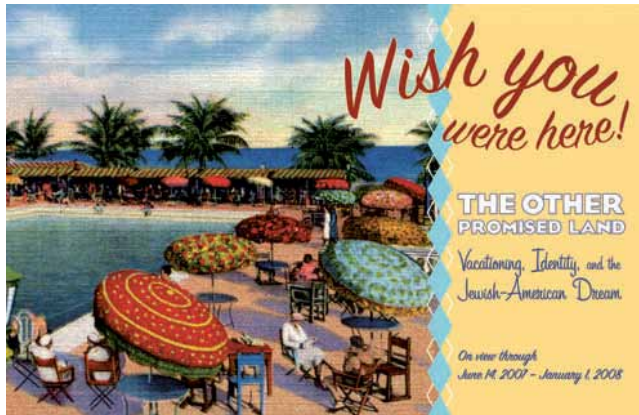
## Ferie og Dirty Dancing

På det tidspunkt, hvor den lille familie Nestle var tankeløse nok til at tage helt til Arizona, var de jødiske feriesteder i Catskill bjergene på deres højeste. Men ligesom de danske badepensionater og Butlins ferielejre i England blev de i løbet af 1960'erne overhalet af billige charterrejser til fremmede lande. Samtidig sørgede borgerrettighedsbevægelserne for, at forskelsbehandling af amerikanere, som var andet end hvide og kristne, blev dårlig stil.

Endvidere fik flere gifte kvinder lønarbejde og kunne ikke længere holde sommerferie i ugevis. Dertil kom, at blandede ægteskaber mellem en jøde og en ikke-jøde blev mere almindeligt, og disse nye familier havde ikke trang til at være sammen med mennesker, som ”hører os til“, for de hørte kun halvt til. Endelig fandt efterkommerne af østjyderne arbejde i andre erhverv end lige netop beklædnings-

---

28 Nestle 1987, side 29–36.



industrien med sit sæsonbestemte arbejde, og de kunne derfor ikke holde en lang sommerferie. Måltiderne i "Borscht Belt" var præget af det østeuropæiske køkken med fede spiser, og det gik også af mode til fordel for mere kaloriefattig kost.

Det er denne langsomme opløsning, som kulturfilmene *Dirty Dancing* fra 1987 beskæftiger sig med. Filmen finder sted i august 1963 og er skrevet og produceret af Eleanor Bergstein, og hun har taget udgangspunkt i sine egne erindringer fra sommerferier i Catskill bjergene. Den omhandler den 17-årige Frances "Baby" Houseman, som sammen med sine forældre og søster ankommer til Kellerman's hotel, et stort sted med en hovedbygning og fine feriehytter spredt ud over området. Maden serveres i spisesalen af tjenere, som er nøje udvalgt blandt pæne unge jødiske mænd, der alle studerer på Yale og Harvard, og som har fået besked på at være opmærksomme overfor familiernes unge døtre.

Filmen viser den fjogede form for underholdning, som gæsterne blev udsat for, selskabslege om dagen og tryllekunst om aftenen, og da Baby er eventyrlysten, slentrer hun ind på det forbudte område, hvor personalet bor, og hvor gæster ikke har adgang. Her opdager hun hotellets usynlige og ikke-jødiske tyende, som efter fyraften fornøjer sig med deres dirty dancing. Hun forelsker sig i danseinstruktøren, som lærer hende at danse dirty, og den sidste aften afbryder de to hotellets kedsommelige amatørkonkurrence og opfører deres betagende og vilde dans. Inden da havde Max Kellerman, stedets ejer, sammen med den afroamerikanske orkesterleder sludret om alle de år, de havde oplevet på hotellet, men "it all seems to be ending", sagde Kellerman, "feels like it's all slipping away."

Men knap er det jødiske ferieparadis i Catskill bjergene blevet en saga blot, førend det er blevet sentimentaliseret, og der er blevet skrevet utallige bøger om stederne. Nu er mange af de gamle hoteller, feriehus-kolonier og logishuse enten forfaldet og overgroet, eller de er blevet overtaget af ortodokse Hasid jøder eller andre religiøse grupper.



---

## Ferieparadis for homoseksuelle

Homoseksuelle kvinder og mænd er en anden befolkningsgruppe, som også kan have fordel af at feriere sammen med mennesker, som ”hører os til.“ I USA blev Cherry Grove på strandvolden Fire Island syd for Long Island et ferieparadis for homoseksuelle. Det består stort set ikke af andet end 275 huse, et lille indkøbscenter og så en smuk strand ud til Atlanterhavet. Man kan kun komme dertil med båd, der er hverken veje eller biler, og man kan gå rundt om det hele på få minutter.

Det var i 1930'erne, at bohemer fra New York opdagede Cherry Grove og gjorde det til deres foretrukne feriested. I løbet af 1950'erne var det fuldstændig overtaget af homoseksuelle, som enten lejede huse for hele sommeren eller selv købte sig et sommerhus. Det var både mænd og kvinder, som ferierede der, og de mandlige homoseksuelle var som altid i overtal og satte derfor tonen.

Når det lykkedes de homoseksuelle at sætte sig på stedet, skyldes det, at der hverken var skole, kirke, synagoge eller politi. Det var der derimod i Ocean Beach som lå vest for Cherry Grove, og som i 1940'erne også blev gæstet af bohemer og homoseksuelle. Men det kom til en magtkamp med de heteroseksuelle familiemennesker, som ønskede at Ocean Beach blev et anstændigt sted, hvor man trygt kunne tage sine børn med på ferie.

Men Cherry Grove forblev lidt udenfor lands lov og ret, og derfor kunne de homoseksuelle mænd og kvinder slå sig løs. Antropologen Esther Newton har lavet feltarbejde på stedet og talt med homoseksuelle, som har holdt ferie der i flere årtier. Alle understregede overfor hende, at ferieparadiset var ensbetydende med frihed og ikke blot frihed fra lønarbejdet. Man havde frihed til at opføre sig, som man ville, forføre som man ville og gå klædt, som man ville. Den særlige homoseksuelle livsform og kulturelle udtryk kunne frit komme til udtryk.

I 1940'erne holdt mændene forrygende fester, hvor de alle var udklædt som smukke damer. De homoseksuelle kvinder, som til hverdag skulle forklæde sig som pæne damer, nød derimod, at de om sommeren i Cherry Grove kunne smide hofteholderen og de højhælede sko og gå klædt i lange bukser og skjorter. Kæresteparrene kunne gå arm i arm, uden at nogen pegede fingre ad dem, de behøvede ikke at trække gardiner for vinduerne, for de havde ikke noget at skjule. De kunne med andre ord leve den amerikanske drøm, som det ikke var forundt dem at leve på fastlandet.

En af de faste gæster fortæller, at hun i 1953 som 23-årig var på ferie i Ocean Beach med nogle venner, da hun hørte rygter om, at der var lesbiske i Cherry Grove. Hun blev fyr og flamme og sneg sig ned ad kysten for at se nærmere på dem. Hun blev charmeret af de små træhuse, der var baldakiner af trækroner, hvor man gik, ”og man kunne se ind ad vinduerne. Jeg så kvinder, som sad der



ved stearinlys, og jeg tænkte, åh, bare det var mig. Jeg husker det så tydeligt, og jeg sagde til mig selv, jeg *må* komme tilbage og bo her.”<sup>29</sup>

Denne kvindes drøm om et kærlighedsliv sammen med en anden kvinde kunne virkeliggøres på en lille sandtange i en sommerferie. Og sådan forsøger vi alle at udleve drømme i vores sommerferie, hvad enten det er ønsket om at komme væk fra det hele og blive som født på ny, eller det er drømmen om at være i pagt med naturen eller i fællesskab med ligesindede.”Ferie forbliver en af de få overkommelige utopier i vores liv“, skriver den svenske etnolog Orvar Löfgren, og som en utopisk idé tiltrækker den en hel del kulturel energi men også nogle skuffelser.

Essayet er tidligere blev bragt i fire dele i Weekendavisen, sommeren 2010

---

### Litteraturliste

- Brown, Phil 1998: *Catskill Culture. A Mountain Rat's Memories of the Great Jewish Resort Area*. Temple University Press.
- Bøgh, Charlotte 1985: ”Badehoteller – borgerskabets borge“ i *Arv og Eje. Årbog for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening*, side 149-198.
- Corbin, Alain 1988: *Le territoire du vide: L'Occident et le désir du rivage, 1750-1840*. Paris: Aubier. Oversat til engelsk: *The Lure of the Sea: Discovery of the Seaside in the Western World, 1750-1840*.
- Cross, Gary 1989: ”Vacations for All: The Leisure Question in the Era of the Popular Front”. *Journal of Contemporary History*, 24(4): 599-621.
- Eichberg, Henning & Ejgil Jespersen 1986: *De grønne bølger. Træk af natur- og friluftslivets historie*. Gerlev Idrætshøjskole: Forlaget Bavnebanke.
- Furlough, Ellen 1998: ”Making Mass Vacations: Tourism and Consumer Culture in France, 1930s to 1970s”. *Comparative Studies in Society and History*, 40(2): 247-286.
- Gad, Emma 1918: *Takt og Tone. Hvordan vi omgaas*. Gyldendal.
- Lauridsen, John T. 1993: ”Et internationalt badested. *Fanø Nordsøbad* mellem dansk og tysk 1890-1904” i *Den jyske Historiker*, nr. 65, side 79-94.
- Löfgren, Orvar 1979: ”Känslans förvandling: Tiden, naturen och hemmet i den borgerliga kulturen“. I Jonas Frykman & Orvar Löfgren *Den kultiverade människan*. Malmö: Liber Förlag: 19-130.
- Löfgren, Orvar 1999: *On Holiday. A History of Vacationing*. University of California Press.
- Macfarlane, Robert 2003: *Mountains of the Mind. A History of a Fascination*. Lon-

---

29 Newton 1993, side 203.

don: Granta Books.

Møller, Carl 1888: *Breiholm Badehotel. Billeder fra Badelivet*. København: Emil Bergmanns Forlag.

Nestle, Joan 1987: *A Restricted Country*. New York: Firebrand Books.

Newton, Esther 1993: *Cherry Grove, Fire Island. Sixty Years in America's First Gay and Lesbian Town*. Beacon Press.

Ring, Jim 2000: *How the English made the Alps*. London: John Murray.

Spode, Hasso 2004: "Mass Tourism and the Third Reich: The 'Strength through Joy' Seaside Resort as an Index Fossil". *Journal of Social History*, 38(1): 127-155.

*The Other Promised Land: Vacationing, Identity, and the Jewish American Dream*. Redigeret af Avi Y. Decter & Melissa Martens. Jewish Museum of Maryland, 2005.

---

## The History of the Summer Holiday

Summer holiday is a pleasure which did not become available to many people until the 20th Century. The article describes the early mountain rambles of the bourgeoisie and their holidays in seaside boarding houses. Outdoor pursuits and stays in boarding houses at bathing resorts also became favourite ways for common people to spend their holidays, and with the introduction of holiday pay in the 1930s almost everybody could take a couple of weeks off work in the summer. With the introduction of charter tourism many people went off to Southern Europe to spend their holidays on the same pattern. Finally, the history of the special holiday camps is told, which were established by American Jews because they were excluded from many hotels.

---

# ANMELDELSER

*Anmeldelse af: Johansen, Julie Fryd, Jesper Eckhardt Larsen og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): Skoler i palmernes skygge. Dansk Skolemuseum 2008. Kommission Odense Universitetsforlag. ISBN: 97887776741440.*

*I palmernes skygge* er en antologi over skolernes historie i Dansk Vestindien. Lad det være sagt med det samme, at det er en læseværdig sådan. Emnet i sig selv har ikke været meget belyst, men de senere års opblomstring i kolonihistorisk forskning har også afkastet ny viden indenfor dette felt. Og, kære læser: forekommer emnet måske lidt snævert, så tager De ganske fejl. Her er lange linjer, stort drama, gode hensigter og afspejlinger af de til enhver tid herskende internationale idealer for skoler og, det giver sig selv, synet på, hvorledes man opfostrer både ordentlige mennesker og sikrer koloniens bestående som en del af riget.

Skolerne, fra de ældste missionskoler til de seneste grund- og mellemskoler samlet i et egentligt dansk, offentligt skolevæsen, udfyldte mange roller, nogle mere udtalt på givne tidspunkter end andre. Skolerne anvendtes til mission, til (moralsk) disciplinering, til at lære færdigheder som at skrive eller regne, som forberedelse til frigivelsen af slaverne, til forsøg på at knytte kolonier og moderland tættere sammen og meget mere dertil. Og skolerne var vævet sammen med øernes brogede historie langt fra Danmark, hvor kolonimagten kun var en blandt flere påvirkninger af skolevæsenet. Foruden Danmark optrådte sorte og hvide lokale interessenter og personligheder. Der var medlemmer af lutherske trossamfund, anglikanere, reformerte af mange slags, katolikker og jøder blandet ind i skolevæsenet i Dansk Vestindien.

Antologier kan til tider være vanskelige at læse, men *I palmernes skygge* griber det hele pædagogisk an med en kronologisk fremadskriden, der ikke tages så bogstaveligt, at den bliver en spændetrøje. Efter en kort generel indledning om Dansk Vestindien ved Ole Feldbæk sættes scenen yderst kompetent af Luise Sebros artikel *Brødremenigheden i Dansk Vestindien – mission som formidler af europæisk kultur* med en gennemgang af brødremenighedens missionsvæsen i de fleste af de danske kolonier, således også i Vestindien, idealer og praksis. Herefter bliver vi præsenteret for væsentlige personer i øernes skolehistorie, for væsentlige pædagogiske ideer, for forholdet mellem sort og hvid, og for kampen om en skole i det hele taget. Vidste De for eksempel, at de såkaldte Lancasterskoler i Dansk Vestindien, som var højeste pædagogiske mode i det tidlige 1800-tal, ikke blot var tæt på lignende institutioner i København, men grundet øernes mangesidede forbindelser også i intim kontakt med pædagogikkens arnested England, som det fremgår af Jesper Eckhardt Larsens artikel *Landcasterskolerne i Dansk Vestindien*

og Julie Fryd Johansens *Landskolerne – Skoler for slavebørn på landet?* Eller at den tidligere lærer ved Varde Realskole og bestyrer af Esbjerg Realskole Rübner-Petersen, som var øernes skoledirektør 1907-1917, målrettet forsøgte af knytte øernes meget blandede befolkning til Danmark, men jo måtte opgive ved salget af øerne, som det fremgår af Keld Grinder-Hansens meget velskrevne artikel *Danskhed og didaktik i Dansk Vestindien?*

Med til læselysten hører, at næsten alle artiklerne er forholdsvis kortfattede, ligesom der er en pæn illustreringsgrad. Foruden de nævnte beretter Eva Frellesvig om rektor Hans West i det sene 1700-tal, Jørgen O. Bjerregaard om skoledirektør O. F. Bache i slutningen af 1800-tallet og Karen Munk-Nielsen om den afro-caraiabiske dansk-vestindiske lærer Victor Cornelius i tiden omkring 1900. Nogle artikler er analytiske, nogle er mere en fremadskridende fortælling, men generelt holdes et højt niveau. Dog kunne et par af forfatterne godt have brugt en mere aktiv redaktion. F.eks. er Rune Clausens artikel om *Sort og hvid i Dansk Vestindien – lærerne Frederik MacFarlane og David Hamilton Jackson* angivet som et forstudie til speciale i historie, og bedømt som et sådant af meget fin kvalitet, men i sammenhængen måske lovlig detaljerig og præget af netop søgning efter specialemateriale. Det hjælper dog på sagen, at Rune Clausen så absolut kan skrive læseværdigt. Åse Højlund Nielsen undskylder ligefrem i sin artikel om *Vestindiske elever i danske skoler* i sin note fire sit materiales beskaffenhed, som der for mig at se nu ikke er noget i vejen med; måske også en arv fra det speciale om emnet, som forfatteren skrev i 1996.

Et andet forhold i antologien kunne være irriterende, men er det modsatte. Antologien – det er jo et skolemuseum, der udgiver – bryder artiklerrækken på skolebogsmanér af faktabokse på de rette steder med oplysning om demografi og økonomi på øerne, om forholdet til Kronen, om slaveriet, og om forestillinger om et offentligt skolevæsen sidst i perioden. For en læser, der måske ikke helt har alle data omkring øernes særlige historie present, virker boksene godt. Til gengæld virker det helt uforståeligt, at ikke er en forfatterliste i bogen. En antologi med tre redaktører og ikke mindre end ti forfattere tilsiger dog en præsentation af, hvem det nu lige er, man har for sig.

De nævnte forbehold er dog skønhedspletter på en læseværdig, spændende og vellykket antologi, som hermed være anbefalet til alle både med interesse for kolonihistorie, for skolehistorie, og for kulturkontakt og -konflikt, ja for alle med interesse i historie og samfundsforhold overhovedet.

Mikkel Venborg Pedersen

*Fra Penselstrøg til print, Skiltefagets historie Af Bent Grølsted.*  
Erhvervsskolernes forlag 2010. 152 sider, pris 200 kr.

Skiltemaleren Bent Grølsted begynder med en kort historisk introduktion fra fagets start til i dag, de efterfølgende kapitler er fagets teknologiske udvikling, uddannelsen gennem tiderne og de faglige organisationers historie. Bogen afsluttes med portræt fortællinger om betydelige skiltemalere og beretninger om det at være skiltemaler op igennem det 20 århundrede.

Det at være skiltemaler giver fagstolthed på grund af fagets stærke historiske traditioner. Skriftens betydning i vores dagligdag og det at omsætte lyd til skrift er måske menneskets største bedrift. I Europa skabtes klassisk skrift af malere og stenhuggere i en æstetisk forenklet læsbarhed, som vi i dag kalder Antikva, en skrift der er eftertegnet af bl.a. Leonardo og Dürer. Er man udøver af skrift er der også et ønske om æstetik, som vi især ser stærkt i Kina og Japan, hvor skrift og kunst er integreret. I vores kulturkreds er det at skabe sin egen variation over alfabetet, der kan forbinde ord og billede, drømmen for enhver udøver i skiltemalerfaget.

Bent Grølsted skriver som håndværker en bog om skiltemalerfaget, der har været hans arbejde i 53 år nærmere bestemt fra 1947 til 2000. Derfor har det været muligt for ham at opleve mange helheder og detaljer, som han videregiver til os, og som vi tror for det meste er rigtigt. Bogen er gennemillustreret med et godt veludvalgt billedmateriale og et fint design med indskud af farvede sider. I det indledende afsnit "Skiltefaget" fortæller Bent Grølsted os, hvad der har inspireret ham til at skrive denne bog og hans lyst til denne videns deling. Vi får indblik i et fag, som er ukendt for de fleste, men som gennem denne bog kan nå en større kreds af samtidshistorikere, udøvende håndværkere, arkitekter og andre der interesserer sig for formidling.

Bogen starter med den historiske udvikling fra fagets spæde start, hvor mennesket sætter pensel på væg, over håndværkernes forhold i det gamle Egypten, til Jellingesten, kirker, adels- og bykulturens behov for skrift og dekoration, og slutter med storformatprint. Afsnittet er kort, men formår at give os et lille vingesus af historien om skiltemaleren. Afsnittet der følger om grafik, kreativitet og design, er om nogle af de inspiratorer og skriftmagere, der har været med til at skabe kvalitet og høje æstetiske krav, der til enhver tid har været forbundet med udøvelsen af håndværket.

Hovedafsnittet i bogen hedder fra skrivepensel til printere. Her åbner Bent Grølsted sig som den sande håndværker og videregiver os en livslang viden om de tekniker og materialer han har arbejdet med og som har været brugt af fagfolk i generationer. Han holder ikke noget hemmeligt for læseren, men videregiver gerne opskrifter på forgyldninger, glasskilte med brillant bogstaver og ætsninger m.m. På en overskuelig og pædagogisk måde, som man taler til sine lærlinge på,

får vi en kort gennemgang af de historiske materialer og en forklaring på, hvordan vi skal udføre praktiske opgaver. Vi gennemgår fagets historie og udvikling til i dag, hvor computeren er hukommelsen. I en saglig og faglig gennemgang blandet med fine iagttagelser som f.eks. arbejdsforhold: ”Det var hårdt arbejde at bakse en glasplade på 150x100 cm 8-9 meter op ad en meget stor wienerstige. En nutidig arbejdstilsynsinspektør ville have fået et slagtilfælde.“ De sidste 60 år har ændret arbejdssituationen på mere end et område.

For denne bog er det naturligt, at der er et afsnit om uddannelsen gennem tiden. Her får vi indføring i, hvad det vil sige at skabe og have en skiltemalerskole, hvilke krav og discipliner der er nødvendig for at kunne udøve faget, og ikke bare bestå sin svendep prøve, men også efterfølgende, at kunne stå på sine egne ben. En vigtig pointe i afsnittet er, at faget skal være enige om det faglige indhold, hvorfor det virker naturligt, at vi efterfølgende får historien om fagets organisation igennem tiden.

Bogen afsluttes med 4 portræt- fortællinger om betydningsfulde skiltemalere og 7 fortællinger om at være udøver i skiltemalerfaget. Beretningerne giver et fint tidsbillede og fører os fra 1920 op til vor tid. Vi får fortalt småt og stort om dagligdagen, hvad kunder forventede af skilte og hvordan ny teknik hele tiden satte krav til kvalitet og udøvernes kompetencer.

Bogens 152 sider er rig på billeder og smukke opslag der gør den til en nydelse som lærebog for en bredere kreds. Det at en håndværker skriver en bog om sit fag, er vi ikke forvænt med og derfor er denne bog en kærkommen fornøjelse.

*Robert Larsen*

*Grønland – en refleksiv udfordring. Mission, kolonisation og udforskning.* (red. Ole Høiris) Aarhus Universitetsforlag 2009. 368 s.

*Grønland har i mere end 300 år været genstand for danske geopolitiske, økonomiske, kirkelige og videnskabelige interesser. De for europæere så fremmedartede forhold er i tidens løb blevet udforsket, beskrevet og vurderet, og det er der kommet en lang række værker ud af. Mange af disse fremstår i dag som milepæle i udforskningen af Grønland og det grønlandske samfund og som grundpillerne for meget af den forskning, der finder sted i dag. I antologien Grønland – en refleksiv udfordring anmelder tolv nutidige forskere hver et af disse værker.*

Antologien omfatter følgende artikler (med den enkelte artikels forfatter i parentes):

Hans Egede: Det gamle Grønlands Nye Perustration. 1741. (Mads Fægteborg)

Henric Christopher Glahn: Missionær i Grønland - Henric Christopher Glahns

- Dagbøger for Aarene 1763-64, 1766-67 og 1767-68. 1921. (Søren Thuesen)
- Poul Egede: Efterretninger om Grønland, uddragne af en Journal holden fra 1721 til 1788. 1788. (Inge Kleivan)
- H.J. Rink: Om Aarsagen til Grønlændernes og lignende, af Jagt levende, Nationers materielle Tilbagegang ved Berøringen med Europæerne. 1862. (Ole Marquardt)
- Gustav Holm: Etnologisk Skizze af Angmagssalikerne. 1888. (Ole Høiris)
- Fridtjof Nansen: På ski over Grønland. 1890. (Henning Howlid Wærp)
- William Thalbitzer: Bidrag til Eskimoernes Forhistorie. 1905. ((Ole Høiris)
- Knud Rasmussen: Fra Grønland til Stillehavet. 1925-1926. (Kirsten Thisted)
- Fin Gad; Grønlands Historie, bd. I-III. 1967, 1969, 1976. (Inge Seiding)
- Valerij Vozgrin: Grenlandija i grenlandtsy. Grønland og grønslændere. 1984. (Aksel V. Carlsen)
- Erik Holtved: Omkring den grønlandske retskrivning. 1962. (Robert Petersen)

I 1721 indledtes mere end to hundrede års dansk missionsarbejde og kolonisering i Grønland. Med grundlovsændringen i 1953 opnåede Grønland formel ligestilling med Danmark, men først med indførelse af Hjemmestyret i 1979 og Selvstyret i 2009 anes den reelle ligestilling en gang i fremtiden.

Men da Hans Egede i 1721 slog sig ned på en lille ø i skærgården ud for Nuuk Fjorden var det også startskuddet på snart 300 års udforskning af Grønland. Missionærer og koloniserere udarbejdede som de første en række beskrivelser af landet, befolkningen og det grønlandske samfund. Flere havde baggrund i oplysningstidens almindelige ønske om at beskrive og dermed forsøge at forstå omgivelser og samfund. Men samtidig søgte man gennem den opnåede viden og forståelse svar på nogle af de spørgsmål, som tilstedeværelsen i Grønland måtte stille, fx: Hvordan skal vi forstå dette folk? Hvordan skal vi missionere blandt det? Hvordan skal vi beskrive det, civilisere det og kolonisere det? Udfordringerne i det daglige arbejde tvang således disse folk til at reflektere over det samfund, som de befandt sig i.

Så tog ekspeditionsfolk og videnskabsfolk over, og fokus ændrede sig. Det eskimoiske folks kulturelle særpræg, dets myter og fortællinger og også sproget blev genstand for undersøgelser og indsamlinger, beskrivelser og analyser. Nu forsøgte man, dvs. især danske og andre udenlandske forskere, blandt andet at spore den eskimoiske kulturs oprindelse og udbredelse, og i forlængelse heraf opstod efterhånden et videnskabeligt miljø. Eskimologien blev en central del af den danske antropologi og gav stof til datidens kulturbegreb og diskussion af kulturernes veje og kulturelle mekanismer.

Inden for de senere årtier er publiceret flere historikere værker, der omfatter hele Grønlands 4.500-årige beboelseshistorie, eller som grundigt behandler centrale perioder i landets historie, ikke mindst problemstillinger i det 20. århund-



rede. Og arbejdet med Grønlands historie implicerer nærmest naturnødvendig inddragelse af dele af dansk kolonihistorie.

Set over de sidste 300 år har således en lang, lang række naturhistoriske og etnografiske beskrivelser, dagbøger, ekspeditionsberetninger og andre værker om Grønland, grønlænderne og grønlandske forhold har set dagens lys. Mange af disse er centrale værker, som indeholder nyttige oplysninger, og som derfor den dag i dag udgør en del af kildematerialet til forståelse af det grønlandske samfund og danske aktiviteter i Grønland i forskellige perioder. Men samtidig er disse værker selv genstand for grundige analyser og indgår således som kilder til forståelse af datidens tankegang blandt udforskere og beskrivere af det grønlandske samfund. Det handler denne antologi om!

Antologien består i korthed af 12 nutidige forskeres anmeldelse af tolv udvalgte værker, som alle beskæftiger sig med Grønland og grønlandske forhold. Antologiens redaktør Ole Høiris indleder med et forord, der på overskuelig vis sætter de udvalgte værker og deres forfattere ind i en såvel historisk som videnskabshistorisk kontekst og dermed skaber en samlet ramme for de tolv artikler. Artiklerne følger kronologisk efter det tidspunkt, det omhandlede værk er udkommet. De udvalgte værker og deres forfattere præsenteres, og der argumenteres for, hvorfor netop dette værk er valgt. I de efterfølgende analyser gøres rede for de behandlede problemstillinger og herunder ikke mindst de refleksive udfordringer, som værkets forfatter i sin tid var stødt på i forbindelse med sit arbejde forud for og under udarbejdelsen af sin bog. Hver enkelt artikel kan ikke her behandles særskilt, men dog nogle eksempler.

Flere af de udvalgte værker fremstod i datiden mere eller mindre tydeligt som indlæg i debatten om, hvilken vej Danmark som kolonimagt skulle føre Grønland. Eksempelvis fremførte Knud Rasmussen samtidens dominerende og almindeligt accepterede holdning, at grønlænderne – eller eskimoerne, som de med datidens ordvalg blev benævnt – var et impulsivt og ureflekteret folkeslag, og at det var kolonimagtens opgave at føre dem gennem omstillingsprocessen frem til et moderne samfund. Rasmussen repræsenterer således ikke blot datidens kultursyn, men stiller politiske krav på vegne af den grønlandske befolkning. Han er således, som denne artikels forfatter Kirsten Thisted gør opmærksom på, med til at skabe grundlaget for opgøret mod den koloniale magt.

Et andet eksempel finder vi i Inge Seidings artikel om historikeren Finn Gad. Gad udgav i perioden fra 1967 til 1976 tre bind i en stort anlagt grønlandshistorie med hovedvægten lagt på dansk kolonihistorie, som han dog på grund af materialets omfang ikke nåede at færdiggøre. Seiding afdækker, hvordan Gad i sin fremstilling bygger på den grundopfattelse, at grønlænderne i kulturmødet udgjorde den svage part, og at det forhold, at de danske kolonister blev de dominerende og den grønlandske befolkning de dominerede parter i det koloniale forhold var resultatet af en kulturel mekanisme. Gads bøger udkom i en periode, hvor der i

det grønlandske samfund var et stærkt opgør mod det skæve dansk-grønlandske forhold og en opbygning af en grønlandsk national selvforståelse, samtidig med at der i Danmark foregik et parallelt, men nok knap så stærkt, opgør med Danmarks selvforståelse som kolonimagt. Seiding ser Gads bøger som kommentarer til samtidens politiske strømninger og dermed også som kilde til det postkoloniale perspektiv.

De tolv anmeldelser giver et ganske godt overblik over den dansk-grønlandske historiografi, dog med hovedvægten lagt på den ældre del. Og skal man anke noget mod antologien, så er det det forhold, at nye værker, herunder værker som omhandler de sidste hundrede år, er fraværende. Det kunne være interessant, om man også havde valgt værker, der behandler tiden efter 1950 med væsentlige emner som afkolonisering, modernisering af det grønlandske samfund og kravet om større grønlandsk indflydelse. Der er nok at tage af!

Forfatterne til de tolv artikler redegør for og analyserer de refleksive udfordringer, som i forskellige epoker med forskellige politiske m.m. omstændigheder har ligget til grund for og udfordret forfatterne til de omhandlede værker. Antologien er et bevis på, at Grønland og grønlandsrelaterede emner den dag i dag har stor interesse og indgår som et centralt forskningsområde på danske universiteter, på museer og giver refleksive udfordringer til dagens forskere.

I deres undersøgelser tvinges forskerne selv ud i refleksive udfordringer! For hvordan kan missionærernes grønlandsbeskrivelser fra 1700-tallet anvendes i vore dages forskning, hvad var grundlaget for inspektør Rinks administrative og praktiske tiltag i 1800-tallets Grønland og hvorfor udgav man i Sovjetunionen en bog om Grønlands historie. Spørgsmålene er mange – og behovet for nutidige refleksioner lige så!

Forholdene i Grønland har ikke kun for tidligere tiders udforskere været en refleksiv udfordring – også i vore dage udfordres forskere – og for så vidt også andre, der beskæftiger sig med Grønland – af de set med vore øjne specielle grønlandske forhold. Det er denne antologi et glimrende eksempel på.

*Einar Lund Jensen*

*Erik Nørr, Carsten Porskrog Rasmussen og Gerret Liebing Schlaber: Theodor Gliemanns amtskort over hertugdømmet Slesvig. Die schleswigschen Amtskarten des Theodor Gliemann.* Historisk Samfund for Sønderjylland, Dansk Historisk Fællesråd, Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Schleswig-Holsteins, 2008. 96 s., ill. 298,00 kr.

Kartografen Theodor Gliemann (1793-1828) udarbejdede i 1820'erne amtskort over Slesvig, i alt 10 kort der viser både de enkelte lokaliteter og de forskellige jurisdiktioners grænser. Disse kort udgør kernen i udgivelsen. Udgivelsen begrundes med, at *Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660* udgivet i 1984 stort set ikke medtog Slesvig/Sønderjylland, og nok så væsentligt at netop det slesvigske kludetæppe af opsplittede jurisdiktioner kalder på en kartografisk fremstilling.

Bogens format på 29x33 cm. muliggør, at de flerfarvede kort kan gengives i 1:1 i den originale målestok, som er 1:240.000. Bogen består af tre dele. Erik Nørr skriver om Gliemann og hans topografiske og kartografiske arbejder også uden for Slesvig, Gerret Liebing Schlaber om de administrative strukturer i hertugdømmerne, hvorefter følger Schlabers og Carsten Porskrog Rasmussens detaljerede gennemgang af de enkelte amtskort. Bogen er fagligt skruet godt sammen, men alligevel sidder man tilbage med spørgsmålet om, hvorvidt der er tale om liebhaveri for kortelskere eller et administrationshistorisk hjælpemiddel? Uden for denne diskussion er Erik Nørres grundige redegørelse for Gliemanns virke. Det er ikke blot spændende at følge Gliemanns kranke skæbne, men Nørr formår også på bedste vis at relatere den personlige historie til den generelle historiske kontekst. Her er både teknologi og skolehistorie, når Nørr beretter om, hvorledes Gliemann fik gavn af det helt nye stentrykkeri og ikke mindst skolernes stigende efterspørgsel efter kort til undervisningsbrug. I centrum står dog redegørelsen for hans topografiske og kartografiske virke.

Schlaber giver en kort introduktion til hertugdømmet Slesvigs administrative kludetæppe. Det synes næsten at være en umulig opgave, men da vi har med en virkelig ekspert at gøre, lykkes det faktisk. Hvis man ønsker at komme endnu mere i dybden med de komplicerede administrative forhold i hertugdømmet Slesvig, kan det anbefales at ty til Gerret Liebing Schlabers imponerende bøger om forvaltningen, som udkom i 2007.

På samme måde som det administrationshistoriske bidrag er "hård kost", gælder det også for gennemgangen af de ti amtskort. Det ville have været en hjælp for den knap så kyndige læser, hvis der havde været et minileksikon, der bagerst i bogen definerede de særlige administrative begreber, der er knyttet til Slesvig.

Bogen er udgivet i samarbejde mellem Historisk Samfund for Sønderjylland, Dansk Historisk Fællesråd og Arbeitskreis für Wirtschafts- und Sozialgeschichte

Schleswig-Holsteins, og det nævnes, at det har været et centralt ønske, at bogen skulle være konsekvent dobbeltsproget. Hvem har egentlig glæde af denne disposition? Emnet appellerer ikke just til sammenlignende sprogstudier. Selvstændige sprogudgaver havde været at foretrække.

Selvom det unægteligt havde været et andet projekt, ville det have været endnu mere givtigt, hvis kortene var blevet digitaliseret og lagt på nettet i en kvalitet, så brugerne kunne zoome ind på de kortafsnit, man ønskede at undersøge nærmere. De steder, hvor der i værket er anvendt forstørrede kortudsnit, kommer kortene netop til sin ret. Med en mere avanceret web-løsning kunne man forestille sig de administrative ændringer vist over tid.

Som Gliemann i sin tid havde udbytte af udbredelse af stentrykket, ville kortene i dag have endnu mere gavn af at blive lagt på nettet, end at blive udgivet i bogformat. Når det er sagt, kan jeg stadig anbefale værket til både kortelskere og forskere, der søger administrationshistorisk bistand. Det professionelle udredningsarbejde og selve teksten har blivende værdi.

*Peter Fransen*

*Knud J.V. Jespersen: Rytterkongen – Et portræt af Christian 10.*  
Gyldendal 2007. 567 s., ill. 349,00 kr.

Knud J.V. Jespersens biografi om Christian X markerer et nybrud, skønt den i sit emnevalg og fremstillingsform i grunden er ganske klassisk. Der er nemlig ikke tradition for i nyere tid at skrive videnskabelige kongebiografier.

Man karikerer ofte ældre tids historieskrivning som ”dengang det handlede om konger og krige”, men det var faktisk allerede overstået i det 19. århundrede, da Folket blev historiens agerende subjekt, og kongerne blev i bedste fald fremstillet som en slags folkets apoteose og i værste fald som statister, de rene ligegyldigheder eller lige frem idioter. Særligt Christian VII, Frederik VII og Frederik VIII har fået henlagt eftermælet til en farverig blomstring i anekdoternes vildtvoksende bed. Ulrik Langen har i 2008 med sin grundige og stærke biografi om Christian VII trodset den forestilling, at denne konges liv overhovedet var værd at biografere.

Man er stadig hvad glücksborgerne angår i vid udstrækning henvist til Bo Bramsens omfattende, men notorisk upræcise tobindsværk fra 1975. Claus Bjørns *Blot til pynt?* fra 1999 og Sebastian Olden-Jørgensens *Prinsessen og det hele kongerige* fra 2003 giver hver især solide og gennemtænkte tolkninger af kongehusets rolle i et moderne samfund, og de er også væsentligt mere præcise i detaljen og mere reflekterede end Bramsen. Nævnes bør også Jon Bloch Skippers sobre, men også meget høflige biografi om Frederik IX. Problemet er stadig kildegrundlaget, der er svært klausuleret.

Jespersen har som kongelig ordenshistoriograf haft privilegeret adgang til Christian X's private optegnelser og har derfor haft mulighed for at skrive en biografi, som kommer meget tæt på kongen, et arbejde, der var forberedt af Jespersens forgænger i embedet Tage Kaarsted. Dronningen har givet ham frie hænder til at skrive bogen, en frihed, som Jespersen har forvaltet med en skønsomhed, der ikke går på kompromis med de krav, man må stille til et videnskabeligt værk. At han samtidig er velskrivende og kan sætte begivenhederne ind i den nødvendige kontekst uden at blive hverken vidtløftig eller fortabe sig i ligegyldige detaljer, føjer til helhedsindtrykket af en særdeles vellykket bog.

Sladdertasker har intet at hente i bogen. Den kompromitterer ikke det kongelige privatliv. Derimod er kritikken af kongen som konge ikke båndlagt. Selv om læseren også får indtryk af, at der bag den stive officerstype gemte sig en mand, der såmænd også havde følelser, er det Christian X's rolle i dansk politik, der står i centrum, og en af bogens styrker er, at kongen bliver fremstillet i helfigur, således at det fremgår, at der faktisk var en sammenhæng i kongens handlinger – hvad man så i øvrigt måtte mene om disse handlinger.

Født i 1870 voksede prins Christian op i en tid, da hans bedstefar, Christian IX, stædigt holdt på sin grundlovssikrede ret til at udnævne regeringslederen. Prins Christians egen far, Frederik VIII, var meget mere liberal og åben for forandring i det politiske liv, men Knud J.V. Jespersen peger på, at den senere kong Christian X fik en stor del af sin prægning og sine idealer fra sin konservative farfar. Lige så stor var påvirkningen nok fra den omfattende militære uddannelse, han ikke alene modtog, men også anvendte, bl.a. som en velfungerende chef for livgarden. Den stærkt nationale Christian X blev også den første af de glücksborgske konger, der talte dansk uden accent. Hans far og farfar var oprindeligt tysktalende. Det samme var hans dronning.

Rytterkongen kalder Jespersen ham. Det viser hen til kongens stjernestunder, da han red over Kongeå-grænsen i 1920 og indtog Sønderjylland, og da han red sine daglige ture i Københavns gader under besættelsen som nationalt samlingspunkt. Soldaterkongen er en mere præcis beskrivelse af hans selvforståelse.

Det var hans engagement til fordel for et forstærket forsvar, der i første omgang bragte ham på kant med især de radikale under Første Verdenskrig og gjorde ham til centrum for national-konservative kredses ønsker om et statskup under Anden Verdenskrig.

Jespersens opremsning af de tilfælde, hvor kongen efter tronbestigelsen i 1912 søgte afgørende indflydelse på regeringsdannelsen, understreger, at man kun med forbehold kan sige, at parlamentarismen blev indført i 1901. Jespersen overvurderer antageligt sine steder kongens faktiske betydning, men nok ikke hans ønske om at være betydningsfuld.

Hans selvforståelse kom tydeligt frem i forbindelse med salget af de dansk-vestindiske øer i 1917. Afhændelsen af øerne var et gammelt emne på den poli-

tiske dagsorden, som var blevet genaktualiseret af verdenskrigen. Amerikanerne pressede på, fordi de frygtede, at tyskerne ville drage Danmark ind i krigen og dermed skaffe sig fodfæste i Caribien. Da salget blev godkendt ved en folkeafstemning, betragtede kongen det som en uafvaskelig plet på sin ære og forsøgte i sidste øjeblik forgæves at obstruere det ved at stille urealistiske betingelser for sin underskrift på traktaten.

Kongen opretholdt, som Ole Lange har vist, med sine tydelige engelske sympatier en hemmelig forbindelse til London under Første Verdenskrig, ad hvilken han lod briterne tilflyde væsentlige informationer, som han havde erhvervet i embeds medfør. *”Vi står altså dermed,”* skriver Jespersen, *”over for den temmelig opsigtsvækkende kendsgerning, at selve statsoverhovedet for en neutral stat på eget ansvar og for egen risiko påtog sig rollen som efterretningsagent for den ene af krigens parter og således spillede under dække ikke blot med den ene krigsførende part, men også med landets regering, som gik ind for en neutralitetspolitik med tysk hældning.”*

Kongens trang til at politisere kulminerede under Påskekrisen 1920, en direkte udløber af grænsedragningsspørgsmålet i Slesvig. Den radikale regering Zahle syntes tilfreds med, at Flensborg forblev tysk, mens oppositionen skabte så meget røre, at det måtte blive et kabinetspørgsmål. Rigsdagen var på påskeferie, og Zahle håbede at ride stormen af.

Kongen tilsagde ham i audiens, hvor han mod sin egen forventning ikke modtog Zahles afskedsbegæring og derfor endte med at give ham den. Stemningen i byen var revolutionær, og den radikale og socialdemokratiske partipresse anklagede åbent kongen for at have begået statskup. Han havde da også undladt – med vilje? – at anmode Zahle om at stå i spidsen for et forretningsministerium indtil et kommende valg, og da han ville gøre skaden god, obstruerede Zahle ved at nægte. Der gik nogle få højspændte dage med kongens egen advokat som midlertidig regeringschef, indtil der kunne skabes et parlamentarisk baseret forretningsministerium. Monarkiet havde på dette tidspunkt alvorlig slagside.

I Jespersens udlægning var Påskekrisen ikke nogen enkeltstående begivenhed. Kongen gjorde blot, som han havde gjort flere gange tidligere ud fra en stærk overbevisning om dermed at repræsentere nationens sande interesser over for et politisk system, der ifølge ham kun tjente partiinteresser. Nøgternt betragtet forvekslede han folkets vilje med sin egen.

Bortset fra det bygger Jespersen videre på Kaarsteds idé, at kongen faktisk ikke handlede impulsivt og udelukkende af egen drift. Idéen blev plantet af kongens rådgivere og sandsynligvis gødet af den gamle politiske ræv, venstremanden I.C. Christensen. At Zahle nægtede at fortsætte som leder af et forretningsministerium, gør ifølge Jespersen også ham til medansvarlig. Det kan den kongelige historiograf muligvis have ret i, men det frikender ikke kongen for ansvaret for sin handling. Christian X ønskede at være politisk, og Zahle lod ham blot syde i eget fedt.

Spørgsmålet er, hvor meget klogere kongen blev af begivenhedsforløbet i påsken 1920? Jespersen synes at tillægge kongen en vis politisk indlæringssevne, men af de citerede dagbøger forekommer det, at han følte sig bekræftet i, at han faktisk havde gjort det rigtige. Brødebetyngelse spores ikke. Jespersen er lidt ulden i mælet, når det handler om at drage den fulde konsekvens af denne interessante – måske bogens mest interessante – konklusion. Når kongen ikke efter 1920 begik den samme fejl igen, skyldtes det så tilfældigheder eller en nyherhvert kongelig visdom?

Lakmusprøven blev foretaget i november 1940, da en kreds af erhvervsfolk omkring ingeniør Knud Højgaard i forbitrelse over systemet Stauning-Munch rettede en henvendelse til kongen om at danne en regering uden om Folketinget med kongens fætter prins Axel som leder. Kongen var i høj grad modtagelig for lignende idéer, men forskellen var nu, at han havde opbygget et tillidsfuldt forhold til især statsminister Stauning, og at denne åbne forbindelse sikrede, at han nu ikke handlede i modstrid med de parlamentariske principper. Henning Grelles fine biografi om Stauning bekræfter dette indtryk af dette i udgangspunktet så usandsynlige samarbejde.

Der var trods de betydelige meningsforskelle en gemytternes overensstemmelse mellem de to patriarker. Krisesituationer var ikke kongens stærke side, og så var det heldigt, at han blev mandsopdækket af sin statsminister, der blandt andet måtte skærme af for kongens åbenlyse ubehag ved radikale ministre i almindelighed og P. Munch i særdeleshed. Den højdramatiske situation, hvor regering og hærledelse mødte op på Amalienborg om morgenen den 9. april 1940, er karakteristisk. For det første var kongen ifølge de øvrige tilstedeværende nervøs og famlende. For det andet markeres hans betydning af, at mødet faktisk fandt sted på Amalienborg, i øvrigt en gentagelse af tilsvarende møder ved krigsudbruddet i 1914, da mineudlægningerne blev vedtaget.

Kongen var under besættelsen uimodtagelig for krav fra den tyske gesandt, Ren-the Fink, om at skaffe sig af med Stauning som regeringschef. Det var næppe udtryk for en inderlig kongelig forliebthed i demokratiet eller Socialdemokratiet for den sags skyld, men nok snarere, at den demokratiske valgte regering på dette tidspunkt repræsenterede en forpost i den nationale selvstændighedskamp. Kongen kunne hermed gøre Staunings sag til sin. Det var antagelig også denne krise ved årsskiftet 1940-41, der var anledningen til at kongens traditionelle tale ved nytårstaflet 1. januar for første gang blev radiotransmitteret. Indholdet af talen var nemlig en stærk formaning om nationalt sammenhold. Denne pointe står for anmelderens regning.

Gennem hele besættelsen stillede kongen sig i de fleste afgørende spørgsmål helt på den samarbejdende regerings side. Overraskende er det, at forslaget om at optage Erik Scavenius i regeringen fra juli 1940 faktisk oprindelig var kongens.

Ingen dansk konge i nyere tid har oplevet så mange territorialreguleringer som Christian X. På plussiden tæller genforeningen i 1920 og den internationale an-



erkendelse af dansk overhøjhed over Grønland i 1933. På tabskontoen kunne han foruden de vestindiske kolonier skrive Island, som i 1918 var blevet selvstændig i personalunion med Danmark, det vil sige med fælles konge.

Ved overgangen til republik i 1944 bortfaldt denne forbindelse, et frafald, der forbitrede mange, men ifølge dagbogen tilsyneladende ikke kongen. Hans personlige vrede over tabet af de vestindiske øer gentog sig åbenbart ikke. Kongen blev under krigen et samlende symbol på dansk national integritet, også i udlandet. Kongens resolute optræden over for besættelsesmagten har fundet sit mest prægnante udtryk i den hårdnakkede myte, at han bar en jødestjerne under sine rideture i solidaritet med jøderne. Det er forkert alene af den grund, at de danske jøder ikke var pålagt at bære en stjerne.

Myten er dog sandfærdig i den forstand, at den afspejler det forhold, at kongen var stærkt imod indgreb over for jøderne, en holdning som han bl.a. udtrykte ved at sige, at hvis det kom til en jødelovgivning i Danmark, kunne det ende med, at »vi alle anlagde Davidsstjernen«. Til gengæld var der hos kongen ingen sympati for den aktive modstandskamp. Det er derfor ironisk, at kongens kiste i 1947 blev pyntet med et frihedskæmperarmbind. Det hørte ingen steder hjemme hos den mand, der stod for lov og orden og var imod det anarki, som modstandskampen også indebar. Ditlev Tamm har (Berl. Tid. 30. okt. 2007) peget på, at Jespersens biografi ikke beskæftiger sig med kongens rolle i retsopgøret. Efter sigende nægtede kongen at se de dødsdømtes benådningsansøgninger. Om det er kongens papirer eller Jespersen selv, der tier om dette spørgsmål, er altså foreløbig uafgjort.

Siden krigen er kongehuset blevet opfattet som en integreret del af folkestyret, men man skal altså være klar over, at denne forbindelse i udgangspunktet bestemt ikke var et inklinationsparti, og det var især besættelsestidens ydre pres, der havde givet substans til denne fornuftsalliance. Det blev Frederik IX's opgave at fuldstændiggøre forholdet med det dertil hørende demokratiske sindelag, der antagelig aldrig helt lå til hans far.

*Jes Fabricius Møller*

*Søren Nielsen-Man: Kurs mod demokrati? Kommunismens demokratigrundlag og DKP's demokratiopfattelse 1919-1947. Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie, 2008. 384 s., ill. 249,00 kr.*

Den danske kommunisme var anti-demokratisk! Så entydigt har dommen lydt i dele af den danske offentlighed gennem de sidste årtier. Alligevel argumenterer historikeren Søren Nielsen-Man for en anden konklusion i udgivelsen *Kurs mod demokrati?* fra 2008. Han fremhæver, at Danmarks Kommunistiske Partis (DKP) demokratiopfattelse forandrede sig gennem det 20. århundrede. Og at dets holdninger til demokratiet dermed var mere flertydige end entydige.

*Kurs mod demokrati?* består af fire dele, der behandler henholdsvis demokratibegrebet og kommunismens generelle forhold hertil, DKP og demokratiet 1919-1939 og 1939-1947 samt opstiller en opsummerende diskussion. Målet med fremstillingen er at undersøge, om der fandtes et demokratisk potentiale i den danske kommunisme fra stiftelsen i 1919 til 1947, og om det kan have peget frem mod dannelsen af SF (s. 13). Det gøres primært gennem analyser af programatiske dokumenter, breve og taler af periodens ledende kommunister. Dermed er bogen primært en guide de demokratiske elementer i de kommunistiske ledelseslags politiske selvforståelse.

I første del starter Nielsen-Man med at diskutere selve demokratibegrebet. Han erkender, at demokrati er et værdiladet begreb, og at intet demokrati kan betragtes som fuldkomment. Derfor opstiller han et såkaldt "åbent demokratisyn", hvor bestemte holdninger kan være mere eller mindre demokratiske alt efter deres forhold til værdier som flertalsstyre samt tanke- tros- og ytringsfrihed (fra s. 31).

Dette syn anvendes herefter i en gennemgang af marxismens forhold til demokrati. Her betegnes Marx og Engels som demokratiske på baggrund af deres støtte til almindelig valgret og flertalsstyre. Nielsen-Man anfører dog, at de aldrig gennemførte en "fyldestgørende diskussion" af demokratiet, hvilket muliggjorde udemokratiske tolkninger af marxismen (s. 38).

Derfor bliver Marx' beskrivelse af socialismen som "proletariatets diktatur" samt de deterministiske aspekter i marxismen gennemgået kritisk. Nielsen-Man argumenterer her for, at Marx' omtale af proletariatets diktatur må forstås som et ønske om flertalsstyre. Og han fremfører endvidere, at deterministiske eller utopiske aspekter i ideologier eller politiske bevægelser forestillinger – såsom marxismen – ikke behøver gøre disse anti-demokratiske, så længe de respekterer "... at et suverænt demokrati til hver en tid kan vælge en anden historisk udviklingsbane" (s. 66).

Men spørgsmålet er så, hvor udbredt denne respekt var i forskellige dele af den senere kommunistiske bevægelse? For i modsætning til Marx er det bestemt ikke muligt at placere Lenin – kommunismens egentlige fader – som udpræget demokrat. Nielsen-Man understreger da også, at Lenins politiske linje – trods dennes bekendelser til demokrati – indeholdt partidiktatur og mindretalsstyre (s. 72). Og at sovjetlederen besad en centralisme og en foragt for rettighederne i det "borgerlige samfund", som fik autoritativ status i den sovjetlede Kommunistisk Internationale (Komintern), det styrende organ for verdens kommunistpartier (s. 80).

Det virker ikke som det bedste grundlag for udviklingen af den demokratiske i DKP, som Nielsen-Man ønsker at finde frem til. Og det bliver ikke bedre af, at DKP fra slutningen af 1920'erne og frem betegnede Stalins styre i Sovjet som demokratisk, mens diktatoren gennemførte kolossale folkedrab og udrensninger.

Med henvisning til bl.a. religionshistorikeren Mikkel Thrane Lassen argumenterer Nielsen-Man imidlertid for, at de massive overgreb i Sovjet reelt aldrig blev

erkendt eller forstået inden for DKP, hvorfor deres betydning for kommunisternes demokratiopfattelse nedtones. Og han insisterer samtidig på, at der udviklede sig et "nationalt handlerum" inden for Komintern, der gav mulighed for udviklingen af egentligt pluralistiske og demokratiske holdninger blandt danske kommunister (s. 77).

Udviklingen mod demokrati forsøger Nielsen-Man at skildre i bogens anden del, hvor DKP's politikudvikling indtil 1939 behandles. Her fokuseres der primært på tiden efter partiets indvalg i folketinget i 1932.

I denne periode skiftede DKP's politiske linje markant: Fra at være præget af en leninistisk ultra-venstrelinje, der foreskrev en voldelig omstyrtelse af det eksisterende folkestyre (af DKP kaldet "humbugdemokrati"), gik de danske kommunister i løbet af 1934 over til Kominterns folkefrontsstrategi. Den var påvirket af Hitlers magtovertagelse i Tyskland og indebar støtte til etablerede demokratiske institutioner. På baggrund af især den centrale Odense-tale af formanden Aksel Larsen (1938) viser Nielsen-Man i denne forbindelse, hvordan de liberale frihedsrettigheder og parlamentarismen nu blev "vigtige Landvindinger" for DKP. Landvindinger, partiet "for enhver pris" ville forsvare mod fascismen (s. 105).

Nielsen-Man opfatter skiftet til folkefronten som betydningsfuldt for DKP's demokratiske udvikling. Men han understreger med henvisning til et skolingshæfte, at partiet under såvel ultravenstrelinjen som folkefrontstiden fastholdt, at et proletariats diktatur i Danmark naturligt ville blive et kommunistisk ledet etparti-styre (s. 112-13). Derfor er det meget svært at se, hvor meget af DKP's nyorientering der var helhjertet opbakning til demokratiet, og hvor meget der reelt var taktisk og skyldtes Moskva. Nielsen-Man anfører imidlertid, at folkefrontstænkningen uanset bagtankerne skabte rum for, at de danske kommunister udviklede sig i demokratisk retning, væk fra leninismen (s. 116).

I 1939 led folkefrontlinjen tilbageslag, da Sovjet og nazi-Tyskland indgik en ikke-angrebs-pagt. Ifølge Nielsen-Man – og det meste af den øvrige forskning – fik det dog ikke DKP til at opgive sin anti-nazisme. Partiet havde derfor et ideologisk beredskab, da Tyskland i 1941 angreb Sovjet og dets indsats i modstandsbevægelsen begyndte (s. 129).

Modstandskampen gav et folkeligt gennembrud til DKP, der stod som en politisk magtfaktor ved befrielsen. Det har ført til spørgsmål om, hvorvidt kommunisterne havde planer om en væbnet magtovertagelse i 1945. Det ser Nielsen-Man imidlertid ingen tegn på i kilderne, hvor han sporer en klart legalistisk orientering i DKP's strategi. En orientering, der blev underbygget af kommunisternes tro på valgsejre til dem selv og modstandsbevægelsen efter krigen. En række citater fra DKP-dokumenter og taler fra 1944 og frem tyder da også på, at kommunisterne selv – endda også i tilfælde af russisk besættelse af Danmark – ønskede at vinde befolkningsflertallet alene "med argumentationens hjælp" (s. 153).

Nielsen-Man understreger dog også, at DKP's demokratorientering havde sine begrænsninger: I DKP's efterkrigstidsprogram "Folkets vilje – landets lov" (1944) fandtes en række demokrati-indskrænkende elementer, f.eks. at "Modarbejdning af Folkestyret" - hvad det så end var – skulle gøres strafbart (s. 155). Dette virker demokratisk betænkeligt, når man kombinerer det med, at DKP tydeligvis ønskede at udnytte retsopgøret med landssvigerne samt overgangsregeringen efter besættelsen i sin strategi for at gøre Danmark socialistisk.

Alligevel er befrielsesårene 1945-47 den helt centrale periode i Nielsen-Mans søgen efter de demokratiske aspekter i den danske kommunisme. Dette skyldes især, at han med henvisninger til både parti-ideologen Gelius Lund, DKP's linje under kommunisternes enhedsforhandlinger med Socialdemokratiet og en række politiske taler dokumenterer, at DKP reelt forlod leninismens revolutionsstrategi. I stedet forestillede partiet sig en særlig dansk og demokratisk vej i socialismen, der skulle præges af demokratiske rettigheder og politisk pluralisme. Det var en kurs, som var populær i befolkningen, og den skabte ifølge Nielsen-Man den politiske tendens i DKP, der til sidst i 1958 valgte at sprænge partiet for at skabe et gennemført demokratisk projekt, SF (s. 258 og 274).

Men hvorfor var en sprængning af partiet nødvendig, når DKP iflg. Nielsen-Man havde sat kurs mod demokratiet allerede i 1945? Som han understreger, så sluttede DKP's bekendelser til den pluralistiske socialisme reelt med starten af den kolde krig: Her endte partiet med at tage parti for de mindretalskup, Sovjetunionen iscenesatte i Østeuropa. Mest markant med kuppet i Tjekkosllovakiet i 1948, hvor DKP både gav opbakning til de tjekiske kommunisters magtovertagelse og selv vendte tilbage til en række af sine mere autoritære doktriner (s. 273-74). Dermed får Nielsen-Man også understreget, hvordan ledende DKP'eres politiske verdensopfattelse i høj grad blev påvirket af den aktuelle udvikling i Sovjetblokken.

Generelt er *Kurs mod demokrati?* en grundig og veldokumenteret fremstilling, der fremhæver mange vigtige pointer omkring de danske kommunisters forhold til de demokratiske frihedsrettigheder. Pointer, der giver et interessant modspil til de totalitarisme-orienterede – og i enkelte tilfælde ensidigt fordømmende – fremstillinger af DKP, de sidste tyve år har budt på. Bogen giver indtryk af en modsætningsfyldt og foranderlig bevægelse, der i egen selvforståelse var demokratisk, men som reelt kun udviklede sig i denne retning, når den bevægede sig væk fra leninismen. Det er her en stor styrke ved fremstillingen, at den – trods sin målsætning om at identificere de demokratiske træk i DKP's udvikling – også påpeger en række af de vigtige, udemokratiske elementer i den danske kommunisme.

I den forbindelse er det dog ærgerligt, at *Kurs mod demokrati?* hovedsageligt fokuserer på de overordnede ideologiske og idehistoriske aspekter i kommunisternes udvikling, mens deres mere konkrete, taktiske politiske overvejelser træ-

der i baggrunden. Det havde løftet analyserne, hvis DKP's ofte meget konspirative og leninistisk inspirerede taktik i bevægelser og i samarbejdet med Sovjet i højere grad var blevet inddraget mere i overvejelserne om udviklingen af de danske kommunisters "demokratiske habitus". Det kunne sandsynligvis have udbygget bogens billede af kommunismens stærke tvetydighed i forhold til de demokratiet.

Skal man kigge yderligere kritisk på *Kurs mod demokrati?*, så savnes der også flere tilbagevendende diskussioner af, hvorvidt de demokratiske værdier – organisationsfrihed, pluralisme, ytringsfrihed, som spiller en stor rolle for bogens vurderinger af DKP's demokratisering, nu også var lige så vigtige for kommunisterne selv i hver af de forskellige perioder, bogen behandler. Netop kommunismens deterministiske udviklingsforestillinger disponerede – som Nielsen-Man selv nævner (s. 66) – DKP til at holde øjnene rettet mod den socialistiske fremtid, hvorfor politiske frihedsrettigheder var noget, som DKP i almindelighed tilsluttede sig offentligt, men uden, at partiet og dets ledelse nødvendigvis fastholdt indadtil, at de var nødvendige i alle faser af kampen for socialismen. (Et godt eksempel på dette er Mogens Fogs memorandum til DKP-ledelsen fra 1943, som Nielsen-Man selv inddrager s. 222). I den anledning havde det været berettiget med flere overvejelser om, hvordan større grupper af kommunister kunne støtte partiet i såvel perioder, hvor det bekendte sig til mindretalsstyre, som i perioder, hvor det arbejdede for en rent fredelig og demokratisk udvikling mod socialismen, også selvom Nielsen-Man vurderer Ib Nørlands motiver for dette (s. 273).

Dette kan dog ikke rokke ved, at Nielsen-Man samvittighedsfuldt diskuterer både kommunisternes demokratiske programmer, deres religiøse determinisme og deres autoritære leninisme. Og alt i alt kan *Kurs mod demokrati?* derfor med udbytte bruges som indgang til videre diskussioner og studier i den danske kommunisme. Store dele af arkivmaterialet efter Danmarks Kommunistiske Partis centrale og lokale organisationer er i dag tilgængeligt på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, og det vil forhåbentlig føre til flere lokal- eller kulturhistoriske undersøgelser af partiet, bl.a. fra museumsverdenens side.

*Anders Dalsager*

*Birthe Helledie: Fra jernkors til trækors. Aage Th. Mariegaard – en dreng i nazihænder.* Forlaget Broberghus, 2007. 116 s., ill. 168,00 kr.

Siden udgivelsen af Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smiths anmelderrote *Under hagekors og Dannebrog: Danskere i Waffen-SS 1940-45* i 1998 har det danske bogmarked set en række bogudgivelser om de danskere, der under Den anden Verdenskrig valgte at gå i tysk tjeneste eller på anden vis krydsede den berømte kridtstreg. Mikkel Kirkebæks Schalburg-biografi *Schalburg: en patriotisk landsforræder* (2008), den af John T. Lauridsen redigerede antologi *Over strengen – under besættelsen* (2007) og Bundgaard Christensen,

Poulsen og Smiths *Dagbog fra Østfronten* (2005) er blot nogle af de senere års mere væsentlige udgivelser om emnet.

Med sin beretning om Aage Th. Mariegaard har den pensionerede folkeskolelærer Birthe Helledie føjet endnu en bog til listen af bøger over de danskere, der valgte forkert under besættelsen. Og Aage Th. Mariegaard valgte i den grad forkert. Efter sin indsats i Frikorps Danmark på Østfronten blev han fra sensommeren 1944 medlem af den berygtede dansk-tyske terrorgruppe, Peter-gruppen. Fra årsskiftet 1943-44 og frem til befrielsen stod gruppen bag 90 clearingsmord, lige som den stod i spidsen for den materielle modterror, schalburgtagen. Syv af gruppens ti danske medlemmer blev efter krigen dømt til døden for deres forbrydelser, heriblandt Aage Th. Mariegaard, der blev dømt for sin medvirken ved ti mord og 32 schalburgtager, der kostede yderligere seks personer livet.

Helledie skriver i bogens indledning, at det ikke er bogens formål at tage parti for eller imod Aage Th. Mariegaard og hans handlinger, men blot at forklare baggrunden for, at hans kun 25 år lange liv fik en så skæbnesvanger bane, som det gjorde. Lykkes det så for Helledie at give et fyldestgørende billede af, hvorfor Aage Th. Mariegaard fra landsbyen Tømmerby i Vendsyssel udviklede sig til terrorist og masse-morder? Ikke helt. Helledie pointerer med rette, at opvæksten i et nazistisk miljø (faderen, moderen og flere familiemedlemmer var medlemmer af DNSAP) måtte sætte sit uheldige præg på en ung mand. Men Helledie placerer gennem hele fremstillingen ansvaret for udviklingen på nogle andre end hovedpersonen selv. De centrale valg i Aage Th. Mariegaards liv (tilslutningen til nazismen, hvervningen til Frikorps Danmark og indlemmelsen i Peter-gruppen) tages, ifølge Helledie, ikke af Mariegaard selv, men er valg, som han blev "lokket", "hjernevasket" eller "tvunget" til at tage. Herved fratager Helledie reelt Mariegaard, som forfatteren ellers omtaler som både dygtig og godt begavet, for ansvaret for sine handlinger. Nogen selvstændig vilje har han ikke, skal vi tro forfatteren. Det er naturligvis en hverken rimelig eller rigtig antagelse.

Grundlaget for bogen er forfatterens samtaler med en række unavngivne personer, bl.a. nogle af Aage Th. Mariegaards familiemedlemmer, kombineret med hvad der mest af alt ligner en tilfældig og lemfældig omgang med den besættelseslitteratur, som den lokale bibliotekar har kunnet fremskaffe. I litteraturlisten bagerst i bogen finder man, som det bør forventes, relevante standardværker af velrenommerede forskere (bl.a. Claus Bundgaard Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith, Mikkel Kirkebæk, Henrik Lundtofte, Henning Poulsen og Ditlev Tamm) medtaget. Men relevante værker glimrer også ved deres fravær på litteraturlisten. Når emnet for bogen nu er en ung, overbevist dansk nazists liv og skæbne, kunne forfatteren for eksempel med fordel have bladret lidt i John T. Lauridsens *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter* (2002). Hvordan forfatteren (og bibliotekaren) har kunnet overse dette værk, er lidt af en gåde. På litteraturlisten findes desuden en del besættelseslitteratur af tvivlsom kvalitet såsom V. Rauer

Bergstrøms *Hellere hertug i Helvede*, Oluf Krabbes *Danske soldater i kamp på Østfronten 1941-1945*, Frederik Strands *Førerens germanske arm* og flere værker af Erik Haaest. Forfatterens ukritiske brug af disse værker går som en rød tråd igennem fremstillingen og skinner også igennem i sprogbrugen, hvor læseren til tider kan komme helt i tvivl om, hvorvidt ordvalget er Birthe Helledies, Erik Haaests eller SS-officeren Oluf Krabbes.

Bogen er ikke udstyret med noteapparat, så det er umuligt at kontrollere forfatterens mange og til tider flyvske påstande. Der er ellers rigtig meget, denne anmelder gerne havde set en eller form for dokumentation for. Det drejer sig for eksempel om den for fortællingen så ganske centrale påstand, at Mariegaard ville blive likvideret, hvis han ikke gik med i Peter-gruppen (s. 71). En overbevist ung nazist som Mariegaard med erfaring fra Østfronten kunne man nok finde anvendelse til andre steder, skulle man mene. Det manglende noteapparat gør store dele af bogen praktisk talt uanvendelig for såvel den professionelle bruger som den alment interesserede læser, som gerne vil være sikker på, at det faktuelle er i orden. Det kan læseren desværre langt fra være med Helledies bog. Bogen er nemlig fyldt med irriterende småfejl og mangel på præcision fra forfatterens side, som der her blot skal gives nogle få eksempler på. DNSAP fik ikke 44.000 stemmer ved valget til Folketinget i 1939 (s. 15) men blot 31.000. En ansøger til Frikorps Danmark blev ikke nødvendigvis kasseret, fordi hans straffeattest var plettet (s. 18). En opgørelse fra det danske udenrigsministerium over de hvervede til Waffen-SS i 1943 viser, at mere end hver fjerde var tidligere straffet. Aage Th. Mariegaard var med sine 18 år ikke én af de yngste frivillige i Frikorps Danmark (s. 18). Frivillige på 18 år var der mange af, og der var folk, der var yngre endnu. C. P. Kryssing blev efter sin afsked fra Frikorps Danmark ikke general i den tyske hær (s. 19) men generalmajor (SS-Brigadeführer) i Waffen-SS. Schalburgkorpset bestod ikke hovedsageligt af hjemvendte østfrontsfrivillige (s. 70). Faktisk var forbindelsen smal, som Anders Monrad Pedersen har dokumenteret, idet mindre end 10% af de menige i korpset kom fra tjeneste på Østfronten. Hertil kommer, som tidligere nævnt, forfatterens egne tolkninger og vurderinger, der vidner om en beskeden indsigt i forholdene under den tyske besættelse af Danmark 1940-1945.

Størst værdi i bogen har gengivelsen af en række stilehæfter, som Aage Th. Mariegaard skrev i Vestre Fængsel, mens han ventede på sin dom. I de 13 stilehæfter, hvoraf Birthe Helledie gengiver de fem i deres helhed, beretter Aage Th. Mariegaard om sin tid i Frikorps Danmark. Her får vi et indblik i en frivilligs oplevelser ved Østfronten – eller rettere de oplevelser fra soldatertiden, som han i efterrationaliseringens lys i fængselcellen valgte at dele med eftertiden – og det er bestemt ikke uinteressant læsning. I stilehæfterne skriver Mariegaard intet om sin tid i Peter-gruppen, hvilket tilsyneladende undrer Helledie. Det bør det nu ikke gøre. Næppe mange mord- og terrorsigtede ville nedfælde deres synderegister på papir inden domfældelsen.



I bogens forord takker forfatteren en række personer for støtte og vejledning under skriveprocessen. Det er naturligvis en nobel gestus. Rosværdigt havde det også været, om en eller flere af disse personer havde udvist forfatteren den samme respekt og overtalt hende til at lade manuskriptet blive i skuffen, eller i det mindste til at få en person med en blot basal viden om besættelsestiden til at gennemlæse det, inden det udkom i bogform.

Aage Th. Mariegaards korte liv og skæbne er på ingen måde uinteressant. Havde beretningen om hans liv og færdene været lagt i kompetente hænder, kunne den være blevet vellykket.

*Lars Schreiber Pedersen*

*Karin Lützen: Mors hemmelighed, På sporet af en jødisk indvandrerhistorie.* Gyldendal, 2009. 424 s., ill. 299,00 kr.

*Johanna Adorján: En ganske særlig hemmelighed.* Gyldendal, 2009. 216 s. 229,00 kr.

Disse to bøger har en fælles problemstilling, der gør det naturligt at behandle dem i een anmeldelse, selvom både bøgernes form og indhold er meget forskellige.

Det fælles for dem er, at hovedpersonerne i bøgerne er holocaust-overlevende, som aldrig selv fortalte deres historie, men hvis efterkommere, d.v.s. forfatterne, prøver at forklare overlevernes specielle handlemåder i tiden efter holocaust. Da alle hovedpersonerne er døde for ca. 20 år siden, kan bøgerne ikke give den endelige forklaring, men ved at fortælle historien, forsøger forfatterne at få læseren til at reflektere over, om der er en forbindelse mellem deres handlinger efter krigen og deres oplevelser før og under krigen.

Adorján's bog omhandler hendes farmor, som var gift med lægen István Adorján. De var ungarske jøder, og farfaren overlevede med nød og næppe krigen som fange i Mauthausen-koncentrationslejren, mens farmoren holdt sig skjult i Budapest med sin nyfødte søn, indtil russerne befriede Ungarn i 1945. I 1956 flygtede de fra Ungarn til Danmark, hvor farfaren blev en højt respekteret ortopædkirurg med bopæl nord for København. I 1991 var farfaren uheldigt angrebet af cancer, og sammen begik den raske farmor og den dødssyge farfar selvmord. Spørgsmålet i bogen er, hvorfor farmoren valgte døden sammen med sin mand.

Karin Lützens bog omhandler hendes mor, den sofistikerede, veluddannede franske dame, der blev gift ind i den Fredericia'ske overklasse. Morens eneste familie var hendes ligeledes meget franske far, hendes mor var død i 1948, og der er, mens moren og morfaren lever, ingen antydning af, at de har anden familie tilbage i Frankrig. Men virkeligheden er, at moren er efterkommer efter bulgarske jøder, der indvandrede til Frankrig omkring 1900, at familiens medlemmer har

levet i tæt relation i de særlige jødiske indvandrerkvarterer i Paris, indtil et eller andet ukendt tidspunkt efter 1935, hvor forbindelsen til denne jødiske familie blev totalt afbrudt. Morens farbror og hele hans familie er blandt de ca. 75.000 franske jøder, der blev indfanget af fransk politi og sendt videre østpå, hvor de blev ombragt. Forfatteren har omkring 1970 opholdt sig i længere tid i Frankrig, hvor hun naturligvis havde kontakt med morfaren, men ingen anelse havde om, at en bror og en søster til ham stadig levede i Frankrig, men som han tilsyneladende ingen kontakt havde til. Også forfatterens mormor, som var død i 1948 havde overlevende søskende, som moren og morfaren heller ingen forbindelse havde med. Spørgsmålet forfatteren stiller er, hvorfor denne 100% jødiske mor med udelukkende østeuropæiske rødder, har fornægtet sine forfædre, taget den franske nationalitet på sig som sin egen og sammen med morfaren afbrudt forbindelsen med resten af den jødiske familie.

I Adorjans bog fortælles den fiktive historie om bedsteforældrenes sidste dag i oktober 1991, fra de står op om morgenen, til de kl. 19.30 om aftenen sammen drikker den dødelige medicin – fiktiv fordi den i sin detaljerede beskrivelse selvfølgelig ikke kan være sand, men skrevet af forfatteren ud fra hendes store kendskab til bedsteforældrene. Beskrivelsen er helt kronologisk, men afbrudt dels af afsnit med historiske tilbageblik af forfatterens og den nærmeste families gengivelse af bedsteforældrenes liv, dels med beskrivelse af tidligere besøg på steder, som har forbindelse til bedsteforældrene, som Mauthausen, Budapest og New York, hvor familien siden 1928 gentagne gange har ladet sig fotografere foran en statue af en ungarsk frihedshelt, og dels af interview med tidligere venner til bedsteforældrene, både fra før og efter krigen, for at prøve at få dem til at besvare spørgsmålet om, hvorfor den sunde og raske 71-årige bedstemor begik selvmord.

Men spørgsmålet kan ikke besvares, skønt der angives mange teorier. Nogle af teorierne er, at bedstemoren i virkeligheden var et ensomt menneske, og kun havde følt sig elsket af bedstefaren, at hun ikke kunne overskue at rykke sin tilværelse op endnu engang og slå sig ned hos sønnen i München eller veninden i New York, eller at hun som holocaust-overlever selv ville bestemme hvornår hun skulle dø, og ikke ville overlade denne beslutning til andre. Men der er også mere negative teorier, som ikke direkte siges, men som overlades til læseren at konkludere sig til, bl.a. at det kunne være en teatralisk selviscenesættelse som i Wagners Tristan og Isolde, hvor Isolde begår selvmord, da Tristan dør. Dagen før dobbelt-selv mordet havde bedsteforældrene besøg af deres 16-årige barnebarn, og for dette barnebarn spillede mormoren på pladespilleren to gange Isoldes otte minutter lange arie, hvor hun synger om at begå selvmord ved siden af den døde Tristan.

De forskellige tråde i historien er blændende godt vævet ind i hinanden og sproget er letlæst og flydende, så man har meget svært ved at slippe bogen. Man skal lige have et afsnit mere og et afsnit mere o.s.v.

Det er en af den slags bøger, som det også er svært at slippe tankemæssigt efter at sidste side er læst. Når man lægger bogen fra sig, begynder man selv at spekulere over, hvorfor det skete som det gjorde. Beskrivelsen af bedstemoren kan godt opfattes som lidt karikeret; alligevel er hun blevet til en levende og interessant person, en overlever, som så alligevel ikke ville overleve længere.

Temaet i Karin Lützens bog om sin mor har en helt anden baggrund. Her er det ubesvarlige spørgsmål, hvorfor moren fornægtede sin jødiske baggrund, og aldrig selv fortalte om sin familie i Frankrig. Først efter morens død afslører efterladte papirer, at morforældrene var indvandrede bulgarske jøder. Forfatteren tager på rejse tilbage til sine rødder ved at gennemforske det jødiske indvandrer miljø i Paris og ved at opspore efterladte familiemedlemmer af sin jødiske familie. Bogen er opbygget så man følger forfatteren på hendes jagt efter disse jødiske rødder. Det fremragende ved bogen er beskrivelsen af det lukkede jødiske indvandrer miljø fra omkring 1900 til tiden efter den 2. verdenskrig med de specielle sociale adfærdsmønstre, både hvad angår beskæftigelse og foreningsliv, som har været karakteristiske for jødiske indvandrere i Paris. Det er medrivende og for mange, inklusive undertegnede, en ny verden, der åbner sig for en, helt ulig det sædvanlige billede af Frankrig. Det negative ved denne jagt på fortiden er, at det er lidt trættende og ikke specielt interessant at følge forfatteren rundt på diverse offentlige kontorer i Paris og høre om de personer, hun møder, som ikke hører til nøglepersoner eller familie, men som assisterer i jagten på familien, ligesom den megen omtale af diverse indvandrer gader i Paris gør læsningen vanskelig for ikke specielt Paris-kyndige at følge med i, så meget mere som de kort over Paris og jødiske kirkegårde, der er i bogen, er umulige at læse.

Forfatteren får hos familien i Paris ingen svar på, og kommer heller ikke selv ind på nogen plausibel forklaring på, hvorfor moren fornægtede sin jødiske baggrund. Den eneste forklaring forfatteren kommer med er, at moren ville skåne sine efterkommere for den stigmatisering det ville være, at være jøde, og den forekommer helt usandsynlig. Det spørgsmål som hele tiden lurer hos læseren er, hvorvidt Karin Lützen direkte spurgte familiemedlemmerne hun mødte i Paris om, hvorfor bruddet skete. For måske ligger der bare en hel banal historie bag, om en jødisk indvandrerfamilie, der holder sig isoleret fra det land, de indvandrer til, og hvor forfatterens mor og morfar, som er opvokset og uddannet i Frankrig og som derfor føler sig som franske, vender ryggen til indvandrer miljøet. De bliver måske endog udelukket fra det jødiske familiefællesskab ved deres bevidst ikke-jødiske optræden, som måske kulminerer, da Karin Lützens mor gifter sig med en ikke-jøde, med det meget germanske navn Lützen. Det ville i hvert fald forklare, hvorfor moren og morfaren bevidst fornægtede deres jødiske rødder. Familien i Frankrig kunne måske have givet svaret på årsagen til bruddet, men de er tilsyneladende aldrig blevet spurgt, og dermed bliver deres møder med forfatteren kun

rigtig interessante for læseren, når de indgår i de specielle jødiske ceremonier, forfatteren også kommer til at deltage i.

Bogens store styrke er, som det fremgår af det foranstående, at den med baggrund i en konkret familie, beskriver de lukkede jødiske indvandremiljøer, som for mig og formentlig for de fleste danskere er helt ukendte. Hvordan man i et par generationer fortsætter sin tilværelse efter de normer, som man har medbragt fra hjemlandet, men også hvordan der i disse miljøer opstår egne selvhjælpsgrupper, som sørger for at indvandrerne lægger deres eget sociale sikkerhedsnet ud, uafhængigt af det omgivende samfund.

Begge bøger er særdeles anbefalelsesværdige. Den første, fordi den er rigtig godt skrevet, og fordi det er lykkedes at komme ind under huden på et meget specielt menneske, hvis uforklarlige handlemåde måske alligevel kan forklares ved at perspektivere den gennem det 20. århundredes historie. Den anden fordi den beskriver, autentisk og overraskende, et indvandremiljø, som opstod efter den jødiske exodus fra Østeuropa omkring 1900. Historien er ukendt for de fleste, og derfor er den en bog, som, foruden en bred læserkreds, som læser den p.g.a. den medrivende historie, henvender sig til historikere, der interesserer sig for det 20. århundredes jødiske Europa-historie.

*Kirsten Lylloff*

## Skrivevejledning til Kulturstudier

---

Kulturstudier modtager bidrag året rundt, dog kun færdige artikler, ikke synopsis. Bidraget må dog ikke tidligere være blevet publiceret, og det er heller ikke sendt til et andet tidsskrift med henblik på at komme i betragtning til at blive publiceret.

Artiklernes længde er på 15-25 sider à 2400 anslag, eksklusiv illustrationer, og er i et Microsoft Word eller RTF format. Teksten er skrevet med 1½ linjeafstand, benytter en 12-punktsskrifttype og anvender kursiv i stedet for understregning (med undtagelse af URL-adresser). Det skal angives, hvor illustrationer, figurer og tabeller skal placeres i teksten, men disse skal sendes separat og ikke integreres i selve teksten. Der opereres med tre skriftniveauer: Titel (evt. med undertitel), afsnitsoverskifter og brødtekst. Det er således ikke muligt at bruge to niveauer af afsnitsoverskifter. Vil man fremhæve enkelte ord, benyttes brødskriftens kursiv.

Som henvisning benyttes slutnoter (ikke fodnoter), der placeres efter tegnsætning (typisk punktum).

Artiklens litteraturliste opbygges alfabetisk. Henvisninger opbygges på denne måde, hvis der er tale om en bog: Forfatter (efternavn, fornavn) udgivelsesår (evt. opr. udgivelsesår): Bogens titel i kursiv. Forlag, evt. by/sted. Bygger artiklen på ikke-publicerede kilder skal artiklen rumme en liste over „Utrykte kilder,“. Henvisninger til kilder i teksten indsættes med slutnoter. I noten angives kildens navn samt en evt. udspecificering af hvor i kilden den relevante oplysning er fundet.

Henvises der til websteder, så skal disse angives, ligesom datoen for, hvornår webstedet er benyttet.

Forfatteren bør vedhæfte en kort manchete, der sammenfatter artiklens indhold og formål, ligesom forfatterne bedes angive fagområde, keywords samt tidsmæssig, geografisk og emnemæssig afgrænsning for artiklen. Forfatterne bedes ligeledes angive uddannelse, institutionel tilknytning samt angive eventuelle hovedværker i forfatterskabet. Artiklen skal afsluttes med et kort dansk resumé, som tidsskriftet får oversat til engelsk.

Forfatterne opfordres til selv at komme med illustrationsforslag samt sørge for rettighederne hertil. Det er muligt at udgive eventuelle lydfiler, videoer, databaser og illustrationer som ekstramateriale til artiklen. Disse bør dog sendes separat fra artiklen.

